

„Csak úgy egyszerűen: zumbele!”

Tanulmányok Békés Pál *A kétbalkezes varázsló* című meseregényéről

„Csak úgy egyszerűen: zummbelle!”

Tanulmányok Békés Pál *A kétbalkezes varázsló* című
meseregényéről

SZEGED HUMANITIES PRESS

Szeged

2025

STUDIA NOVORUM

A szerkesztőbizottság tagjai:
Gyenge Zoltán, Sándor Klára, Kent Cartwright, Hoczopán Szabolcs, Kiss Attila,
Laczkó Sándor, Zenón Luis Martínez

A kötet szerkesztője:
Vojnics-Rogics Réka

© A kötet szerkesztője és szerzői

SZEGED HUMANITIES PRESS
University of Szeged, Faculty of Humanities and Social Sciences

A borító Sajdik Ferenc *Kétkalkezes* című képének felhasználásával készült.

Felelős kiadó: Gyenge Zoltán
Felelős szerkesztő: Sándor Klára
Borítóterv: Gyenge Anna Júlia
Olvasószerkesztő: Sinkovics Balázs
Tördelő: Szauter Dóra
Nyomdai előkészítés és kivitelezés: Innovariant Nyomdaipari Kft.

ISSN 3058-0250 (Nyomtatott)

ISBN 978-963-688-026-2

ISBN 978-963-688-027-9 (PDF)

DOI: <https://doi.org/10.14232/sn.2025.1>

Tartalom

Előszó	7
Kérchy Anna Mágikus (realista?) multifokalizáció Békés Pál <i>A kétbalkezes varázsló</i> című meseregényében	11
Sára-Csombor Rita – Szilágyi Zsófia <i>A Lakótelepi mítoszoktól a lakótelepi meséig</i>	35
Váraljai Anna „Ég és föld között, bús hazátlanul...” Panelterek „varázssosítása” a nyolcvanas években	63
Sára-Csombor Rita „Itt nincs mese” Békés Pál városi meséi és városi terei	79
Hermann Zoltán <i>A kétbalkezes varázsló</i> és a médiumok az 1980-as évek magyar gyerekregényeiben	99
Kaiser Zsanett Csilicsalamádé-zumbele. Varázslók és varázslatok a 20. századi magyar gyerekirodalomban	121
Szilágyi Zsófia Kétbalkezes Dongó és a mesebeli kis dongó. <i>A kétbalkezes varázsló</i> és a <i>Légy jó mindhalálig</i>	141

Papp Melinda	
Mit üzen Fitzhuber Dongó a mai olvasóknak? <i>A kétbalkezes varázsló</i>	
című meseregény feldolgozásán alapuló csoportfoglalkozások tanulságai ..	163
Nánay István	
Békés Pál színpadi műveiről – színházi szemmel	185
Merényi Ágnes	
„Lények Könyve” avagy mihez kezdünk a hagyatékká váló életművel?	207

Előszó

Békés Pál három évtizedes gyermekírói munkásságával a magyar nyelvű gyermekirodalom megkerülhetetlen alakja. Meséivel, meseregényeivel és színdarabjaival nemcsak a nagyközönség, hanem a szűkebb szakma elismerését is hamar kivívta. Munkái sokszínűségüknél és poétikai innovációiknál fogva – mint amilyen az ironikus közlésmód, az abszurd történetvezetés és a kreatív nyelvhasználat – kivételes alkotásokként emelkednek ki a korabeli gyerekkönyvkiadatlóból. Mégis (vagy éppen ezért?), mai (újra)olvasóként pontosan ezt a „békéspáli” stílust érezzük jellemzőnek, ha a magyar gyerekkönyvkiadásnak a nyolcvanas évektől a kétezres évek elejéig tartó időszakára gondolunk. Ennek számos oka van, például az, hogy a szerző jó érzékkel tapintott rá munkáiban a fridsiderszocializmus korhangulatára: a paneltelepek magányos egyformaságára, a bürokrácia mindenhol jelenlévő nyúlványaira vagy akár a televízió befolyásának rohamos növekedésére. A késő kádárizmus korszellemé láthatóan annak negatív tényezőivel is jelen van, mégsem hat kiábrándítóan Békés Pál gyerekirodalmi szövegüniverzuma. És ez az „ellenerő” a gyermeki nézőpontban rejlik. Mert mi más képes újra összehozni a lakótelepi panellakásokba szanált királyi udvartartás tagjait, mint egy hétéves kislány vágyakozása a csodára, a kalandra, a próbatételre? Az, hogy többre vágyik, mint azok a felnőttek, akiket a krimi, és azok a kortársai, akiket az esti mese lánccol a tévé elé. Az, hogy olyan saját mesét akar, „amiben benne lehet lakni”. Éliás Tóbiás szemszögéből a meseregény tétje nem is Lanolin királylány megmentése és a Csikorgó Csőkorgó „legyőzése” (vagyis a tradicionális varázsmese szüzésje szerinti megoldás beteljesítése), hanem az, sikerül-e a fantáziát még az unalmas hétköznapokban, kietlen helyszíneken és varázstalan időkben is segítségül hívni. Ezért lehet *A kéthalkézes varázsló* nemcsak a hetvenes-nyolcvanas évek lakótelepi gyerekeinek és felnőttjeinek, hanem mindannyiunknak a története.

Ahogy a kötetben szereplő írások mutatják, Békés Pál gyerekirodalmi munkássága ma is számos, ráadásul nem kizárólag a gyerekirodalom-tudomány perspektíva felől közelítő kutatót foglalkoztat. Utóbbi jelenség háttérben

részben a korábban már említett magasfokú referencialitás, a fantasztikumnak valóságközeli motívumokkal történő vegyítése áll. Kérésünkre a kötet szövegei elsősorban Békés Pál legelső, 1983-ban megjelent meseregénye, *A kétkézese varázsló* kontextusában íródtak, de a gyerekkötet más-más aspektusaival számot vető tanulmányokat – akár lineárisan, akár véletlenszerű sorrendben – összeolvasva, az elmúlt évtizedekben Magyarországon is egyre relevánsabbá váló kultúratudományos megközelítés rajzolódik ki. Ennek keretében gyűjtöttük csokorba azokat a munkákat, amelyek szerzői a hagyományos irodalomelmélet, irodalomtörténet vagy az irodalomtudomány metodikájára erősen építő gyermekirodalom-tudomány eszköztárával felszerelve dolgozták fel Békés Pál meseregényét, illetve az építészet, a térpoétika, a meseterápia és az iskolai kánon felől közelítettek az életműhöz. Kérchy Anna tanulmánya a mágikus-realista multifokalizáció poétikai jegyeinek elemzésén keresztül mutat fel olyan olvasási lehetőségeket, amelyek *A kétkézese varázslót* egészen új fénytörésbe helyezik. A magyarországi gyerekirodalom-kutatás „régis adósságát” törleszti Sára-Csombor Rita és Szilágyi Zsófia közösen jegyzett, Reményi József Tamás emlékének szentelt tanulmánya. Az írói életmű felnőtteknek és gyermekeknek szánt darabjait koherens egységnek tekintik, tehát kutatási eredményeik (amelyek többek között a művek mitikusságának feltérképezésére és recepciótörténetére irányulnak) éppen ebből az innovatív korpuszkezelési módból következnek. Békés Pál szövegvilágának egyik szembeötlő sajátossága a terek, helyszínek cselekményalakító ereje, így nem véletlen, hogy tanulmánykötetünkben egy egész blokk foglalkozik a térkonstrukció-térhasználat kérdéskörével. Váraljai Anna a szocialista építészet jellegzetes kulisszáinak, azaz a lakótelepeknek, paneltömböknek és „szocmodern” játszótereknek az alakulástörténetét vázolja fel, ezzel fontos elméleti háttérrel szolgáltatta a szocialista gyerekirodalom termégmentési játékszabályainak megértéséhez. Sára-Csombor Rita az urbánus terek reprezentációját, valamint a gangos bérházhoz és a lakótelephez mint téregyütteshez kötődő érzelmi hangoltságot vizsgálja az életmű vonatkozó darabjaiban. Hermann Zoltán történeti áttekintése nemcsak az 1980-as évek gyerekirodalmi alkotásait, hanem azok adaptációit is érinti. Tanulmányának fókuszában a korszak gyerekkönyveinek mediális közege és a vizsgált munkák által reprezentált médiumok állnak. A kötet *A kétkézese varázsló* szereplőit központba helyező írásokkal folytatódik: Kaiser Zsanett egy (eredetileg) varázsmesei karakter, a varázsló történeti alakváltozatainak ered nyomába, és mutatja fel reprezentációinak sokrétűségét a gyerekirodalomban. Szilágyi Zsófia tanulmánya az ügyet-

len, évfolyamutolsó Fitzhuber Dongót a magyar irodalmi kánonban szereplő peremfigurával, a bukott diákkal hozza izgalmas összefüggésbe. *A kétbalkezes varázsló* meseterápiás lehetőségeiről számol be Papp Melinda, aki ezáltal a meseregényt főként annak recepciója s a két főszereplő kínálta azonosulási potenciál felől közelíti meg. A tanulmánykötetet két személyes érintettségű esszé zárja: Nánay István kritikusként, színházi szakemberként testközelből ismerhette meg Békés Pált mint színdarabírót, rendezőt, ezért írása kortörténeti dokumentumnak is tekinthető. Merényi Ágnes pedig nemcsak az író szerkesztője, felesége volt, hanem Békés halála után egy meglehetősen izgalmas kérdéseket felvető hagyaték gondozója is lett. Cikke egy nem mindennapi életműről s a hagyatékot övező aktuális feladatokról, a kiadóváltás és az újraillusztrálás problémáiról ad számot.

2021-es megalakulása óta az SZTE BTK Gyermek- és Ifjúsági Irodalom és Kultúra Kutatóközpont egyik elsődleges célkitűzése a közösségépítés és a párbeszéd kezdeményezése a magyarországi, gyermekirodalommal (is) foglalkozó kutatók között. Ennek keretében 2023 őszén szerveztük meg első konferenciánkat „Csak úgy egyszerűen: zummele!” címmel, mely Békés Pál első meseregényét, *A kétbalkezes varázslót* tette vizsgálat tárgyává. A konferencia címéül szolgáló szövegrészlet a megnevezett meseregény azon jeleneteiben hangzik el, amikor Fitzhuber Dongó, a „kétbalkezes” varázsló végre a tettek mezejére lép, és mindennemű halogatást, felesleges tépelődést mellőzve „egyszerűen zummele” attitűddel fog hozzá a varázsláshoz. Ezért is gondolom úgy, hogy első önálló tanulmánykötetünk címéhez mi sem illett jobban, mint a meseregény mondanivalóját magába sűrítő, a spontaneitást és a cselekvőkészséget az értékrend csúcsára emelő varázsigé. Reméljük, hogy az itt közreadott tanulmányok mellett, hogy kedvet csinálnak Békés Pál munkáinak (újra)olvasásához, termékeny szempontokat tudnak felkínálni a gyermekirodalom-kutatás tágan értett színtere számára. És persze azért bízunk abban is, hogy kutatócsoportunk által „csak úgy egyszerűen: zummele” megkezdett tudományos kaland a jövőben további kötetekkel, konferenciákkal is folytatódni fog.

A szerkesztő

Kérchy Anna

Mágikus (realista?) multifokalizáció Békés Pál *A kétbalkezes varázsló* című meseregényében

Ahogy Békés Pál megvallja egy, 1987 áprilisában Eszéki Erzsébet által készített interjúban¹ – mely sokatmondóan az „Irodalmi magányosok” című alfejezetben került közlésre a kortárs írókkal való beszélgetéseket egybegyűjtő interjúkötetben – a legtöbb pályatársával ellentétben az irodalomban nem annyira a kísérletezés, az elméletalkotás vagy a politikum, a világ megváltásának lehetősége foglalkoztatja, mint inkább a világ elbeszélhetőségének kérdése, a mesemondás ereje érdekli. A történetmesélés Békés számára a valóság megértésének vagy épp a valóság megérthetlensége, kiismerhetetlensége felismerésének eszköze; s míg a mese a gyerekirodalom esetében különösen fontos küldetést tölt be a fantázia- és empátiafejlesztés, a toleranciára tanítás, az olvasóvá nevelés terén,² ugyanakkor a mesélés segítségével nyílik lehetőség a Békést leginkább izgató határmezsgye, a „reális közeg és a [mögötte lappangó] abszurd, szürreális világ”³ bonyolult összefüggésrendszerének kitapogatására, a defamiliarizációja révén varázslatosként felsejlő hétköznapi vagy a szokványos mindennapokba ékelt s

1 ESZÉKI Erzsébet, „A világgal amúgy nem békéltem meg: Interjú Békés Pállal”, in *Kibeszéljük magunkat: Íróportrék a nyolcvanas-kilencvenes évekből*, szerkesztette ESZÉKI Erzsébet (Budapest: Petőfi Irodalmi Múzeum, 2023)

2 SZEPESI Dóra, „Békés Pált kérdeztük gyermekirodalomról, drámasikerekről és a *Semmi bajról*”, *Bárka Online*, 2008. nov. 3., hozzáférés: 2024.07.28., <http://www.barkaonline.hu/megkerdeztuek/771-megkeztz-p>

3 Uo.

többnyire észrevétlenül hagyott fantasztikum szemfüles feltérképezésére s saját rövidlátóságunk önironikus leleplezésére is.

A mesei és a mimetikus-referenciális látásmód összemosása, a valóságűen megfestett fantasztikum és a fantasztikusként ábrázolt valóság közötti billegés, a megszokott nézőpontból való kizökkentés, a közönségesnek különlegesként és a különlegesnek közönségesként való láttatása többek közt a mágikus realista írásmód sajátossága.⁴ Ugyanakkor hasonló multifokalizáció jellemzi a felnőtt- és gyerekirodalom hagyományát stratégikusan ötvöző, az ártatlanul rácsodálkozó gyermeki tekintet és a cinikusan kiábrándult felnőtt szem kulturálisan konstruált kliséit játékosan ellentétező szövegeket is, melyeket a szakirodalom *crossover fiction*ként kategorizál, és olyan hibrid narratívaként tételez, amely többretegűség, határmozgásai és kreatív kereszteződései, keveredései, esetleges rekanonizációi vagy pluriperspektivikus potenciáljuk okán több korosztályú olvasóközönség érdeklődésére tarthatnak számot.⁵ Ilyen, mindkét fent említett műfajjal társítható, multifokalizációra építő mű Békés Pál *A kétbalkezes varázsló* (1983) című meseregénye, amely a gulyáskommunizmus ikonikus helyszínét, a puha diktatúra szocialista rögválóságának ismerős lokációját, a nyolcvanas évekbeli magyar lakótelepet teszi meg a természetfeletti mesterkedéseiben esetlenkedő, komikusan ügyetlen „körzeti varázslótanonc”, Fitzhuber Dongó és pizsamás kisfiú bajtársa, Éliás Tóbiás kalandjainak színteréül.

Békésé többszörös nézőpontváltásra készítő meseregény. Mágikus realista multifokalizációja legevídesebben a tündérmesei hagyományba illeszkedéssel és az attól való eltávolodással játszik. Jól azonosíthatóak a klasszikus tündér- és népmesékből ismert motívumok; a cselekményt színesítik a konvencionális proppi for-

4 Maggie Ann BOWERS, *Magic(al) Realism* (New York: Routledge, 2004), 2.

5 A crossover fikcióról a gyerekirodalom kontextusában lásd Beckett és Falconer köteteit: Sandra Lee BECKETT, *Crossover Fiction: Global and Historical Perspectives* (New York – London: Routledge, 2009); Rachel FALCONER, *The Crossover Novel: Contemporary Children's Fiction and its Adult Readership* (New York – London: Routledge, 2009).

A *crossover fiction* a gyerekirodalom-kutatásban összetett, többretű fogalom. Utalhat olyan műre, amely a kánon revíziója során célközönséget váltott, s így az eredetileg felnőtteknek íródott szövegből az idők során ifjúsági olvassmány lett (pl. ilyen újrapozicionált szöveg Jonathan Swift *Gulliver utazásai* vagy Daniel Defoe *Robinson Crusoe*-ja), vagy épp fordítva: a gyerekeknek szánt irodalmi szöveg később patinát nyerve, történelmi keretbe ágyazódva felnőtt olvassmányként tételeződik (pl. Lewis Carroll: *Alice kalandjai Csodaországban*), de utalhat olyan műre is, amely a kezdetektől fogva stratégikusan kettős olvasóközönséget céloz (ld. a műfajhibridizációban és a korosztályos irodalmak közti határátlépésekben jeleskedő Harry Potter sorozat puhakötésű, színesen illusztrált gyermek- és keménykötésű, fekete borítós felnőtt kiadásainak szimultaneitását).

mulák, a varázslatos alakváltozások, az átok megtörése, a megfoghatatlan gonosz szörnyeteg elleni küzdelem, a legkisebb királyfi-szerű figura és hű varázslója párosa, a mágikus kódex, a segítő és akadályozó figurák, a hős útjának campbelli trópusa,⁶ a pokolra szállás és szerencsés végkifejlettel felemelkedés narratív dinamikája.

A szöveg poétikai szempontból is a *pastiche*-ra, játékos stílusparódiára épít, hiszen nyelvezete bővelkedik a mesei beszédfordulatokban a „Szerencséd, hogy öreganyádnak szólítottál”-tól az „Abrakadabra” varázsigéig, ugyanakkor már a regény első mondata sem rejti véka alá a felidézés-felforgatás/ismétlés-újraírás posztmodernből ismert, dekonstrukciós retorikai stratégiáját. A „[c]sak semmi egyszer volt, hol nem volt, csak semmi ódivatú bevezetés, vágjunk a közepébe!”⁷ felütés célratoró rövidségének a politikai diszkurzus retorikájából is ismert lakonikusan gazdaságos hatékonyságával mintegy megcáfolja a hagyományos mesemondás cikornyásan körülményes narratív paneljeinek, elvárásolódás-érzetet keltő szófordulatainak a létjogosultságát. A mesei bevezetőt idejétmúltnak bélyegezve, nem kevés iróniával, el is határolódik magától attól a műfajtól, amelybe óhatatlanul besorolja magát: főhőse egy ifjú varázsló, jóllehet egy olyan, varázsejében elbizonytalanodott mágusnövendék, akinek osztályutolsó setesutasága okán nehezebbre esik megfelelnie éppen a varázslóság – mint a hagyományos értelemben véve korlátlan hatalommal bíró, ezoterikus erőknél parancsoló, emberfeletti entitás – kívánalmainak.

Békés egyre-másra kizökkenti a mesét műfaji konvenciói diktálta medréből azzal, hogy más zsánerekkel elegyíti csodálatos elbeszélését. A kétbalkezes varázsló története iskolaregényként indul, a megfejtendő rejtélyek okán detektívtörténetként is definiálható, a mágia misztikuma a tolkieni *high fantasy* visszhangjait rezonáltatja, a gyerekzsoba ablakán keresztül az ismeretlen idegenbe kirepülés a portál küldetés fantázia (*portal quest fantasy*) Pán Péterből ismerős elemét emeli be, a komikumban gazdag szójátékok a nonszensz irodalmi hagyományába ágyazták bele a mesét. (A regénybeli *Máguslexikon*ban az SZ betűnél név szerint is felbukkan Lewis Carroll legendás szövegből-szótt szörnye, az *Alice Tükkörországban* hibriditásában meghatározhatatlan, a *portmanteau* neologikus szóösszevonás nyelvi játékát megtestesítő badar monstrum, a Szajkóhukky is [Weöres fordításában a „Jabberwocky” magyar megfelelője, Varró Daniel újabb magyarításában

6 Joseph CAMPBELL, *Az ezerarcú hős*, ford. VARJASI FARKAS Csaba (Budapest: Good Life Books, 2023).

7 BÉKÉS Pál, *A kétbalkezes varázsló*, ill. RÁTKAI Kornél (Budapest: Jelenkor Kiadó, 2023), 5.

a Hergenyörc⁸], sokatmondóan a „szajkóhuki, szalamandra, szardínia, személyi szám, (ld. gépiesített nyilvántartás), szeminárium, szemenszedett, szellemidézés”⁹ címszavak sorozatában, melyek listája szimptomatikusan, szellemesen vegyíti a mágikus és mindennapi terminusokat. Mindemellett a sokszínű műfajötvetben a legmarkánsabb és legegységibb a szocialista realista regény paródiája, hiszen kacsalábon forgó palota vagy bűvös rengeteg helyett a mese helyszíne a Nimbusz Endre Bertalan utcai lakótelep ingerszegény, valóságos száműzetéssel felérő közege („Ameddig a szem ellátott, tízemeletes házsorok, ablaksorok, erkélysorok, lépcsősorok, saroksorok”¹⁰), olyan, az 1980-as évek Magyarországnak hangulatát megidéző részletekkel, mint a megkopottságában különösen csengő a „Lift nem működik” (sic!) felirat a lépcsőházban vagy a panellakások uniform háttérzörejeként duruzsoló korabeli TV-reklám szlogene, a „Nem megmondtam, hogy bontott csirkét hozzá!?” (melynek animációját ugyanaz a Sajdik Ferenc jegyzi, aki a Békés-regény első kiadását illusztrálta). Ezek az apró, atmoszférateremtő, a vizuális imagináriust is stimuláló részletek az államszocializmus „varázstalanított” rögválóságával szembesítenek, és a szöveg „antimese” jellegét erősítik fel.¹¹

Békés regénye a posztmodern antimesék trendjébe illeszkedik azzal, hogy ellentmond a megidézett műfaj követelményeinek, mikor megbicsaklanak a mese narratív konvenciói egyszerűen abból az alapfelvetésből kifolyóan, hogy a főszereplő varázsló kétbalkezes, ügyetlen, nem sikerül neki a varázslás. Esetlenkedése az angol humoreszkekből ismert ügyefogyott Mr. Bean figurájára vagy a saját lábában hasra eső bohóc melankóliát sem nélkülöző *commedia dell'arte* karakterére is emlékeztet. Ugyanakkor lényeges az az apró, mégis meghatározó változtatás, hogy Békés regényvilágában, Harry Potter Roxfortját megelőzve, a mágikus talentum nem eleve adottnak vett erő, hanem iskolában tanulható, s így elhibázható képesség, elfelejthető tudás. Ahogy Boldizsár Ildikó megállapítja, a tündérmesei metamorfózis paródiájával szembesülünk, mikor Fitzhuber Dongó és diáktársai az Alapvarázslatok tantárgy keretében igyekeznek bebeflázni a varázsigét, amivel a kertben gyűjtött békát hercegnővé lehet átváltoztatni. Itt nemcsak az iskolai, oktatási közeg demisztifikált, de egy sajátosan abszurd me-

8 Lewis CARROLL, *Alice kalandjai Csodaországban és a tükör másik oldalán*, ford. VARRÓ Dániel és VARRÓ Zsuzsa (Budapest: Sziget Kiadó, 2009).

9 Uo., 124.

10 Uo., 21.

11 Catriona MCARA és David CALVIN, szerk. *Anti-Tales: Uses of Disenchantment* (Newcastle Upon Thyne: Cambridge Scholars Press, 2011), 4.

sei képzavar is bekövetkezik, hiszen hagyományosan nem a varázsló mágiája, hanem az igaz szerelem csókja változtatja a békát emberré, és – bár a mesékben szerepelhetnek elátkozott, állattá változtatott lányok is, de – a béka rendszerint hímnemű figura, a megváltó csók pedig a megoldás, és nem újabb bonyodalmak forrása. Békésnél a mesei elemek eklektikus keveredésével, látszólag random hibridizációjával a varázslás saját ellentétébe, „antivarázslásba” fordul.¹² Ráadásul Dongó elrontja a varázsigét: míg a békából hercegnő lesz, ő maga változik békává, és mikor javítani próbál a helyzeten, mindig minden megint balul sül el, ha ő újra Dongóvá változik, a lány visszaváltozik békává, ha a békából hercegnő lesz, Dongóból lesz béka, s így tovább... – s ezzel a végtelenbe mutató ismétlődéssel a tündérmese váratlanul badar láncmesei, csalimesei formába hajlik, míg a Nagy Rododendron varázspálcájának suhintása véget nem vet a rekurzív sorozatnak.

Antimesei elbeszélői stratégia, ahogy Békés a tündérmese által hagyományosan kimondatlanul hagyott hiátusokat a műfajjal inkompatibilis elemekkel tölti fel. A tündérmesei metamorfózissal elnyert emberi alak külső tulajdonságairól nem esik szó, mert feltételezzük, hogy külleme tökéletes, megfelel idealizáltságában normatív esztétikai kívánalmainknak, *A kétbalkezes varázsló* esetében azonban a varázslóiskolában a békákból „csúfnál csúfabb, elpuskázott hercegnőcskék” sora bukkan elő: szeplős, copfos, szemüveges, dundi, bamba, stréber, savanyú, apró lányok, az iskolás varázslófiúk megálmodta és elfuserálta partnerek „akik persze első hercegnőnek nem is voltak olyan rosszak”.¹³ Míg Boldizsár Ildikó szerint ez a parodisztikus ellen-narratív stratégia a „csoda tagadását” célozza,¹⁴ illetve Lovász Andrea olvasatában is „a megváltozott mesevilág az elérése iránti vágyat szünteti meg”,¹⁵ véleményem szerint itt épp annyira szó van a csodával kapcsolatos kulturális preconcepcióink, az elvarázsolódásra való csillapíthatatlan vágyunk ironikus leleplezéséről is.

A varázslatok félresikerültségének pedig van valamiféle hely- és korszecifikus, kelet-közép-európai, „magyar narancsos” jellege.¹⁶ Békés az államosítás kollektív kulturális traumáját – a Ludas Matyi vicclap politikai karikatúráival rezonáló

12 BOLDIZSÁR Ildikó, „Varázslás és fogyókúra”, *Holmi* 4, 7. sz. (1992): 945–952, 951.

13 BÉKÉS, *A kétbalkezes varázsló*, 9.

14 BOLDIZSÁR, „Varázslás és fogyókúra”, 951.

15 LOVÁSZ Andrea, „»Mi egy képes egy képtelenhez képest?«: Mesék a jelenkori gyermekirodalomban”, *Tiszatáj* 56, 12. sz. (2002): 53–75, 73.

16 BACSÓ Péter, rend. *A tanú* (Budapest: MAFILM, 1969, 1979). A film 1968-69-ben készült, de csak 1979-ben mutatták be, betiltása miatt 10 évig dobozban maradt.

– szatirikus keserédes humorral ábrázolja: a Meseországából ismerős királyi udvartartás s annak prominens személyiségei (az étekfogó, az udvari bolond, a bölcs, a kancellár) a tömbház lakóközösségeként köszönnek vissza. Míg Badar király a birodalom szanalása után egy OTP bankfiók pénztárosaként kényszerül megkeresni a napi betevőjét, a hopmester az anyakönyvi hivatalban, az étekfogó az üzemi konyhán dolgozik. Ahogy a király megvallja, a meseszereplők aktívan részt vesznek önnön demisztifikációjukban: „Igyekeztünk elvegyülni, a munkahelyünkön csendben meghúzódunk, mindenkihez kedvesek vagyunk, nehogy különcnek, netán osztályidegennek tartsanak.”¹⁷ Ugyanakkor a referenciális világ varázstalanított terébe helyezett szürke és kiábrándító hétköznapiak – amit Békés 1987-es interjújában „a nyolcvanas évek fogcsikorgató keménységével” és „lapos érdektelenségével” társít, úgy utalva rá mint „az évtized, amely rakételeszerelési szakszavakban marad fenn az emberiség emlékezetében” – a defamiliarizáció és fantasztifikáció kettős gesztusa okán felsejlik a varázslatos oldala: épp a sivar lakótelep lesz a kalandok, a „saját, igazi mese” felkutatásának színtere.

Az antimesei jelleg mindvégig prominens marad. A népmesei hős, a legkisebb fiú a mondókából ismerős, vicces nevű kisgyerek, Éliás Tóbiás nem fogadhatja el a jutalomként felajánlott fele királyságot és a királykisasszony kezét, mert van már neki saját gyerekszobája, és még csak első osztályos tanuló... Ezzel a belátással szatirikusan leleplezi a hagyományos mesei *happy end* „aetonormatív”,¹⁸ a felnőttek diktálta értékrend kritériumai nyomán való meghatározottságát, ti. hogy a királyi menyegző mint boldog végkifejlet kevésbé kompatibilis a kiskorú célközönség s általában véve a kisgyereklét élménytartományával. Mindezek dacára mégis egy megkérdőjelezhetetlenül varázslatos mesei aura övezi *A kétbalkezes varázsló* történetét. A Dongó életfilozófiáját magába sűrítő felkiáltás („Kezdjük el, aztán majd meglátjuk. Csak úgy egyszerűen: zumbele, és majd csak lesz valahogy!”¹⁹) a békés elfogadás és elengedés gesztusait idézi fel. Az öniróniával átszőtt kedélyes beletörődés a világ kiszámíthatatlan véletlenszerűségéből fakadó esendőségünkben arra a töretlenül rendületlen sztoikus derűlátásra emlékeztet, amit Jack Zipes mesekutató „a mese mint a remény optimista irodalma” sarokköveként tételez.²⁰

17 BÉKÉS, *A kétbalkezes varázsló*, 49.

18 Maria NIKOLAJEVA, „Theory, post-theory, and aetonormative theory”. *Neohelicon* 36, 1. sz. (2009): 13–24.

19 BÉKÉS, *A kétbalkezes varázsló*, 153, 175.

20 Jack ZIPES, *Fairy Tale as Myth, Myth as Fairy Tale* (Lexington: The University Press of Kentucky, 1994), 74, 140.

Ugyanakkor a „Fitzhuber Dongó mindennek ellenére elhatározta, hogy marad”²¹ mondatnak finom társadalomkritikai vetülete is van. A megállapítás egybecseng Gothár Péter *Megáll az idő!* című filmjének zárójelenetében elhangzó legendás kijelentéssel: „Hát jó, akkor itt fogunk élni!”²² mely a hatvanas évek eleji reményvesztettségben a mindennek dacára való túlélésnek, a magyar rögvalóság hét-köznapos hőseinek állít emléket, akik nem tűntek ki, de ott voltak, itt maradtak.

A regény egyik legizgalmasabb aspektusa metamese jellege. Éliás Tóbiás „igazi mesét” akar, olyat, „ami vele [...] történik. Saját mesét [...], olyat, amiben benne lehet lakni.”²³ Ezzel a vágyával sejteti, hogy tisztában van a mesei narratíva, az elvarázsolódás-érzetet keltő történetmondás szabályaival, azonban elvárásai között szerepelnek az interaktív részvétel, az egyedi invenciózusság és a kizárólagos tulajdonjog is; igényli, hogy ő maga, saját kedvére, esetleges műfajihagyomány-törő rebellis kreativitással írhasssa, formálhasssa történetét. A mágikus megváltás mesei végkifejlete végül teljesül is, meg nem is (mintha szó szerint lépne életbe a „hol volt, hol nem volt” önmagát tagadó mesei formulája): hőseink megszabadulnak a Csikorgó Csögörény rémuralmától, azonban posztmodern demitologizáló gesztussal arra is fény derül, hogy a gonosz igazándiból nem is annyira gonosz, csak egy önmagát városi legendává duzzasztó félreértelmezés folytán hiszik annak. A jó/rossz ellentétpár elbizonytalanításával a *happy end* nem is hoz valódi megszabadulást, hiszen mindannyian ott maradnak a lakótelepen, a panelrengetegből nincsen kiút. A szét-szóródott udvartartás csupán az alagsori mozgalmi helyiségben kap lehetőséget újra egybegyűlni keddenként a nyugdíjasok klubja és a modellező szakkör között...

Nem annyira melankolikus megalkuvás ez, mint inkább a chestertoni „rásodálkozás etikájának” a szocialista közegben túlélési stratégiaként való alkalmazása: a némileg didaktikus üzenet szerint, ha a szürke hétköznapokban is fel tudjuk ismerni a csodát, a nehézségeket, a bizonytalanságok közepette is megőrizhetjük a boldogságra, boldogulásra való képességünket. Chesterton a mese mélystrukturális gyökerét épp ebből a sajátosan gyermekinek titulált (de semmiképpen sem gyermeteg!²⁴) érzékeny, rugalmas, másságra nyitott, empatikus látásmódból eredezteti, mely képes a konszenzuális valóságunk realitásai mögött meglátni a mágikus potencialitásokat, felfedezi, hogy a fa lombja „nem csupán zsiráfedelet, hanem az eleven földből az ég felé ok nélkül sarjadó káprázatos sod-

21 BÉKÉS, *A kétbalkezes varázsló*, 25.

22 GOTHÁR Péter, rend. *Megáll az idő!* (Budapest: Budapest Filmstúdió, 1981).

23 BÉKÉS, *A kétbalkezes varázsló*, 33.

24 C. S. Lewis különbséget tesz a *gyermeki* és a *gyermeteg* (*childish* vs *childlike*) fogalmai között.

rású hullám”.²⁵ Hasonló, a mágikus realizmus fantasztifikációs mechanizmusait is jellemző látásmóddal lesz a lakótelepi csőrendszerből rettenetes Csikorgó Cső-korgó avagy Csúf Csögörény, de Békés túl is lép Chestertonon, mert idealizálás helyett ironizál, hiszen azt is leleplezi, hogy a mitikus szörny valójában csak egy szürke kis egér...

Ezentúl a Békés Pál-féle hétköznapi csoda a közösség erejének humanista éltetése, a rendszer igazságtalanságai ellenére, a másságokat áthidaló összefogással a körülményekhez képest komfortos létélmény megeremtése. Erre utalhat Lovász Andrea, mikor *A kétbalkezes varázslót* „egy új, a társadalmi etikai problémákra nyitott mesevilág, gyerekvilág megjelenítőjeként” méltatja,²⁶ vagy Herédi Károly, mikor a meseregényt társadalmi kritikai éllel bíró, az elszegényedésre, a kirekesztődésre, a szolidaritás felelősségére is reflektáló szöveggént, a kollektív identitás apoteózisaként olvassa, mely szerint csak a közösségbe illeszkedve találhatunk vissza önmagunkhoz.²⁷

A meseregény egy lehetséges olvasata szerint a káprázatos kalandok sora csupán az unatkozó gyerek fantáziajáték-tevékenységének (a „mintha játék” képzelgésének) produktuma, ám ugyanakkor ezt az értelmezést aláássza Békés világépítésének azon alapvetése, mely szerint a varázslók világa az emberekével párhuzamosan létező univerzum, ahova Fitzhuber Dongó csak kétbalkezesége és pechsorozatok folyamányaként kerül száműzetésre. A metamese egyik tanulsága történetbe zártságunkra, a valóság narratív megkonstruáltságára és újraelbeszélhetőségére, átírhatóságára való ráébredés. A regény utolsó mondatában az álomba szenderülő Dongó utolsó gondolata, hogy „*Függelék*et szerkeszt a *Máguslexikon*hoz, melyben tapasztalatai alapján felsorolja majd a lakótelepeken nélkülözhetetlen büvigéket önmaga és a jövőendő varázslónemzedékek okulásá-ra”.²⁸ A mesék és antimesék tehát ekképp egyformán továbbírhatóak.

Ezt a felismerést erősíti fel a multifokalizációs játék is, mely folyamatos perspektívaváltásra készíti az olvasót a varázsmese és az elvarázstalanító (*disenchantment*) antimese, a fantasztifikáció és a referenciális realizmus (a szocialista való-

25 Gilbert Keith CHESTERTON, „A Defence of Nonsense”, in *The Defendant*, 20–23 (London: Brimley Johnson, 1901), 21–22. (Fordította K. A.) Hozzáférés: 2024.08.24, www.gutenberg.org/ebooks/12245

26 LOVÁSZ Andrea, *Felnőtt gyerekirodalom* (Budapest: Cerkabella Kiadó, 2015), 12.

27 HERÉDI Károly, „Nincstelen királyok, nincstelen királylányok: Szegénységrepresentáció a kortárs magyar gyermekirodalomban”, *Híd* 80, 7. sz. (2016): 126–134.

28 BÉKÉS, *A kétbalkezes varázsló*, 176.

ságra való kiutalások), a beleélés-élmény és az öniróniából fakadó elidegenítés, a társadalomkritika és szatíra között. Ebből a kettősségből fakad a könyv humora, és ehhez a kettőséghez kapcsolhatjuk hozzá a szöveghez készült két illusztrációsorozat egymásra rímelő, egymást ellenpontoszó képeit is; Sajdik Ferenc az 1983-as Minerva Kiadó által gondozott kötethez készült rajzait, valamint Rátkai Kornél a Jelenkor Kiadó 2023-as kiadását díszítő illusztrációit egymás mellé rendezve.

Mielőtt rátérnénk az illusztrációk komparatív elemzésére, érdemes pár szót ejtenünk a gyerekkönyv és illusztráció kapcsolatáról. W. J. T. Mitchell óta tudjuk, hogy minden médium kevert médium, inherensen multimediális sajátosságokkal bír, s hogy szó és kép dialektikája állandó komponens a kultúra által maga köré szőtt jelek szövetében.²⁹ Az illusztrált, képes könyv épp a verbális és vizuális jelek közti küzdelem legérdekesebb mozzanatát viszi színre, mikor a „kölcsonös felforgatás viszonyában álló” „nyelvi és képi ábrázolás önnön lelke mélyére pillantva felfedezi ott rejtőzködő ellenfelét”, – s így reprezentációs dilemmáink fontos kultúrtörténeti lenyomatát adja.³⁰

A klasszikus ikonográfiai megközelítésből Szőnyi György Endre a verbális és vizuális szemiotikai kódok relációja nyomán rangsorolt multimediális műfajok hatfokozatú skáláján az illusztrációt az „alárendelt, magyarázó” viszonyba sorolja, mikor a „mellékszerepben lévő média (vagy kód) a főszerepben lévőét magyarázza, megvilágosítja, kiegészíti”.³¹ Ahogy Kibédi Varga Áron írja, az illusztrált könyv esetében alkalmazott konzervatív hipotézis szerint „először van a szöveg, és utána jön az illusztráció. Az illusztráció a szöveget vizualizálja, ülteti át a képek világába... A szöveget ki lehet adni a kísérő képek nélkül, a képek tartalma viszont érthetetlen” a szövegre való visszautalás híján.³²

Azonban szöveg és kép ezen hierarchikus, függőségi viszonya ma már korántsem magától értetődő, – s erre a felismerésre éppen az illusztrált gyerekkönyvek egyre diverzifikálódó zsánereinek ikonotextuális és recepcióesztétikai elemzése

29 „All media are, from the standpoint of sensory modality, »mixed media«.” W. J. T. MITCHELL, „There Are No Visual Media”, *Journal of Visual Culture* 4, 2. sz. (2005): 257–266, 257.

30 Asbjørn GRØNSTAD és Øyvind VÅGNES, „What do Pictures Want? An Interview with W. J. T. Mitchell”, *Online Center for Visual Studies*, 2006. november, hozzáférés: 2024.07.28, <http://www.visual-studies.com/interviews/mitchell.html>

31 SZŐNYI György Endre, *Pictura et Scriptura: Hagyományalapú kulturális reprezentációk huszadik századi elméletei* (Szeged: JATE Press, 2004), 19.

32 KIBÉDI VARGA Áron, „Szöveg és illusztráció. A kis herceg ürügyén: A műfajok multimediálisítása”, in KIBÉDI VARGA Áron, *Szavak, Világok: Esszék, tanulmányok*, 152–160 (Pécs: Jelenkor Kiadó, 1998), 152.

vezethet rá, amennyiben hajlandóak vagyunk felülvizsgálni berögzült felnőtt-központú perspektívánkat. Komplexitása okán kitüntetett figyelmet érdemel a verbális és vizuális jelek interakciójának és gyermeki recepciójának vizsgálata a gyerekkönyvek esetében, mint arra már számos kutató rámutatott nemzetközi szinten Perry Nodelmantól Ritta Oittinenen át Maria Nikolajeva és Carroll Scottig, míg hazai mezőnyben Varga Emőke és Révész Emese, illetve újabban Kovács Eszter tett fontos lépéseket a kérdés feltérképezése irányába.³³

A Szőnyi és Kibédi Varga által megfogalmazott hagyományos hierarchizált-ságában automatizált olvasat könnyen megkérdőjelezhető, ha a *pre-reader* (olvasni még nem tudó gyerek vagy kezdő olvasó) nézőpontjából szemrevételezzük a könyvtárgyat, és belátjuk a felnőtt (szülő/tanár) által felolvasott szöveg akusztikus élményét kiegészítő, felülíró képélmény gyermeki jelentőségét. Ennek a gyerekközpontú újrakerekezésnek a validitását hangsúlyozza többek között Nikolajeva aetonnormativizmus elutasítása, Nodelman kritikája a felnőttek konstruálta gyerekirodalom-konceptió korlátozottsága kapcsán, illetve Clémentine Beauvais-nek a gyermek befejezetlenségéből, változékonyságából, átmenetiségéből fakadó erejének elismerését sürgető *childism* fogalma.³⁴

Szó és kép szemantikai egymásraultaltsága szembeszökőbb a képeskönyv esetében, ahol „a tudatos esztétikai intencióval létrehozott kép és szöveg közötti interakció szervezi a történetet”.³⁵ Az „olvasásesemény” sikeressége annak a függvénye, hogy a befogadó képes-e a verbális és vizuális jelek szimultán értelmezésére, egy olyan komplex multimediális benyomásegyüttes dekódolására, ahol „a szavak és a képek sohasem pontosan uyanazt a történetet mondják, így éppen

33 Perry NODELMAN, *Words about Pictures: The Narrative Art of Children's Picture Books* (Athens–London: University of Georgia Press, 1989); Riitta OITTINEN, „Audiences and Influences: Multisensory Translations of Picturebooks”, in *Whose Story? Translating the Verbal and the Visual in Literature for Young Readers*, szerk. Riitta OITTINEN és Maria GONZALEZ DAVIES, 3–19 (Newcastle Upon Tyne: Cambridge Scholars Press, 2008); Maria NIKOLAJEVA és Carol SCOTT, *How Picturebooks Work* (New York: Routledge, 2006); VARGA Emőke, *Az illusztráció a teóriában, a kritikában, az oktatásban* (Budapest: L'Harmattan Kiadó, 2012); RÉVÉSZ Emese, *Mentés másként: Könyvillusztráció tegnapról mára* (Balatonfüred: Balatonfüred Városért Közalapítvány, 2020); KOVÁCS Eszter, „Szövegelés képeskönyvekről”, *Kalligram* 32, 11. sz. (2023): 3–16.

34 NIKOLAJEVA, „Theory, post-theory...”; Perry NODELMAN, *The Hidden Adult: Defining Children's Literature* (Baltimore: John Hopkins University Press, 2008); Clémentine BEAUVAIS, *The Mighty Child: Time and Power in Children's Literature* (Amsterdam: John Benjamins, 2015).

35 Evelyn ARIZPE és Morag STYLES, *Children Reading Pictures: Interpreting Visual Texts* (London: Routledge, 2003), 22.

ezen disszonancia feltérképezése lesz az olvasó feladata.³⁶ És akkor még nem tettünk említést a képkönyvekről (*silent book*), ahol a történet a cím és az esetleges paratextus (fülszöveg, ajánló) verbális felütésén túl kizárólag képekben kerül elbeszélésre, és ami érdekes módon éppen a felnőtt olvasókat is hangsúlyozottan megszólítja.

A gyermekirolalom-kutató Maria Nikolajeva és Carol Scott a *How Picturebooks Work* (Hogyan működik a képeskönyv?) című kötetükben a szavak és a képek kölcsönhatásának öt fajtáját különböztetik meg.³⁷ Kapcsolatuk lehet szimmetrikus (szó és kép egyenértékű azonossággal ugyanazt az információt közlik más kommunikációs formában, 1:1 tükrözés); komplementer (szó és kép egymást kölcsönösen kiegészítik, eltérő információtartalmat közvetítve); felerősítő-kifejtő (szó és kép hangsúlyozza, felerősíti, toldalékolja egymást); ellenpontoszó (szó és kép más-más történetet mesél); ellentmondásos-szilleptikus (szó és kép összejátéka egyszerre cáfolhatja és cizellálhatja egymás értelmét, több párhuzamos történetet, (háttér)történetkezdeményt burjánkoztat, a jelentéseket elképlékenyítve furcsaság-érzetet kelt, szándékos értelmezői zavart generál).

Varga Emőke tipológiája némi átfedést mutat, szerinte illusztráció és szöveg kapcsolatában négy alapvető viszonyt különböztethetünk meg.³⁸ A metaforikus relációban – ami talán leginkább Nikolajeva és Scott komplementaritásának feleltethető meg – szöveg és kép viszonya kiegyensúlyozott, az illusztráció arra törekszik, hogy a szöveg képi megfelelője legyen, a jelentésazonosság mellett az esetleges különbözőség a mediális eltérésből fakad. A metonimikus viszonyban a kép a szövegnek csak egy bizonyos, fontosnak érzett mozzanatát, részletét ragadja meg, a teljesség igénye nélkül impressziót, hangulatot közvetít. A színekdotikus illusztráció hasonlóképp a részek felsorakoztatásával igyekszik a szövegegész képi megjelenítőjévé válni. Az ironikus viszonyban az illusztráció a szövegtől eltávolodva, a verbális közlésben expliciten nem szereplő jelentésrétegek feltárását célozza, eredeti invencióval újrajrja, esetlegesen átírja a szöveget, mint azt Nikolajeva és Scott utolsó kategóriája esetében megfigyelhetjük.

Varga Emőke szerint a mai gyerekkönyvekre általában a színekdotikus³⁹ kép-

36 Carrol Driggs WOLFENBARGER és Lawrence STIPE, „A Unique Visual and Literary Art Form: Recent Research on Picturebooks”, *Language Arts* 83, 3. sz. (2007): 273–280, 273.

37 NIKOLAJEVA és SCOTT, *How Picturebooks Work*, 12.

38 VARGA, *Az illusztráció a teóriában...*, 49–63.

39 VARGA Emőke, „Hallott szó, látott kép: A színekdotikus illusztráció jellemzői”, *Ars Hungarica* 40, 2. sz. (2014): 269–281.

szöveg viszony jellemző. Ennek fényében talán nem véletlen, hogy a kortárs befogadhatóság jegyében a 2023-as Jelenkor-kiadásban Rátkai Kornél illusztrációi is ehhez a trendhez igazodnak, mikor annak a komoly kihívásnak igyekeznek megfelelni, hogy Sajdik Ferenc ikonikusan ironikus kép-szöveg dinamikája helyébe lépve, újra, modernizálva képiesítsék *A kétbalkezes varázsló* kalandjait.

A két borítóképet összevetve láthatjuk, hogy Sajdikot inkább a varázsló meghökkenő sutasága foglalkoztatja. Fitzhuber Dongó „krumpliorra, kajla füle, csámpa lába, serte haja”, ami „együtt krumpliskodott, kajlult, csámpult, sertült vele az évek során”⁴⁰ a groteszk testábrázolások anti-esztétikájával rokonítja a figurát. Ám ugyanakkor a fantasztikum megszgyéjébe is belépünk, a varázsló még mesei mércével szabva is szokatlan ruházatával szembesülve. Sajdik rajzán Dongó talárja zsebéből egy beazonosíthatatlan tárgy kandikál ki, ami egyszerre lehet varázspálca, a Csikorgó Csökorgó csúf csámpa, vagy a mágikus lexikont rejtő hátizsákja pántja: a semmibe tekerő indokolatlan nyúlvány a kép kompozícióját tekintve Dongónak a képkereten túlmutató (hívogató vagy figyelmeztető) ujját ellenpontozza.

Ami még ennél is különösebb Sajdik illusztrációján, az Dongó csalé kalapja, ami a varázsló ikonikus jelölője, a csúcson süveg helyébe lép, de olyan furcsa tákolmány, hogy maga a kalapság mivoltát is megkérdőjelezi mibenléte. Talán ezzel az „anti-kalappal” sejteti Sajdik a történet antimese jellegét. A gyerekirodalmi illusztrációk kapcsán tematizált ábrázolhatatlanság, a képtelen leképezhetlenségének iskolapéldája Antoine de Saint-Exupéry kis hercegének dobozba zárt bárányán túl⁴¹ James Thurber amerikai humorista, karikaturista *A 13 falióra* című nonszensz szójátékokban gazdag tündérmeséjében a Golux nevű, manószerrű figura leírhatatlan kalapja, aminek a vizuális megjelenítésére a mű írásakor már vak szerző nagy hangsúlyt fektetett, részletes instrukciókat adva Marc Simont illusztrátornak, hogy hogyan is *ne* jelenítse meg a leírhatatlan kalpagot.⁴² Dongó kalapszerűtlen kalapja is a *je ne sais quoi*, a „tudom-is-én-micsoda”⁴³ egy humoros manifesztációja. A szavakat meghaladó ámulat itt varázstalanítva egy elfuserált fejfedő alakjában köszön vissza.

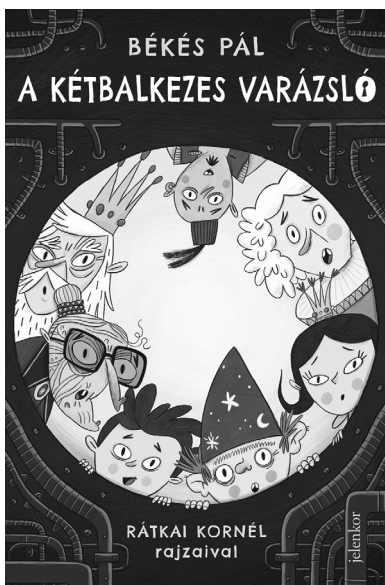
Míg Sajdiknál a magányosan ábrázolt Dongó kifelé mutat a képből, Rátkai

40 BÉKÉS, *A kétbalkezes varázsló*, 6.

41 Antoine de SAINT-EXUPÉRY, *A kis herceg*, ford. RÓNAY György (Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó, 1970).

42 James THURBER, *A 13 falióra*, ford. LOSONCI Gábor (Budapest: Bambo Kiadó, 1990).

43 BARTHA KOVÁCS Katalin és SZÉCSÉNYI Endre, szerk. *A tudom-is-én-micsoda fogalma* (Budapest: L'Harmattan Kiadó, 2011).

A kétbalkezes varázsló két kiadásának borítója Sajdik Ferenc (Minerva, 1983) és Rátkai Kornél (Jelenkor, 2023) illusztrációjával. Újraközlés az alkotók engedélyével.

Kornél borítóján még prominensebben jelenik meg a harmadik fal áttörésére tett posztmodern kísérlet. Dongó mellett egy féltucat másik szereplő – Éliás Tóbiás, Lanolin hercegnő, a Hoppmester, Dzsinn Tata, Badar király és Irma néni, a boszorkány – bámulnak *túl* a könyv keretein, fürkésző tekintetüket a szövegvilágon kívüli *oda*tra függesztve egy lukon keresztül néznek csodálkozó farkasszemet magával a nyájas olvasóval. Körülöttük a háttérbe olvadva tekereg a rettegett csövezeték. Hőseink mintha a lukon keresztül egy saját farkába harapó, végtelenül tekerdő kígyó torkába pillantanának bele, vagy – kissé földhözragadtabb olvasatban – egy lakótelepi lakás kukucskálónyílásán átlesve kémlelnék a rejtély „kulcsát”, az eljövendő *happy endet*, hiszen a történet esetében a boldog végkifejlet záloga épp a panelvilágot behálózó, béklyóba verő csövezeték enigmájának és kísérteties hangjainak megfejtése, a setét gépezet titkainak mélyére való betekintés.

Diego Velázquez: *Las Meninas*, 1656
(Madrid: Museo Nacional del Prado)

A borítóillusztrációt értelmezhetjük a nézés, a látás, a vizuális észlelés kognitív folyamatát problematizáló metaképként. Michel Foucault *A szavak és a dolgok* című kötetében adja Velázquez „Az udvarhölgyek” („Las Meninas”) című festményének izgalmas olvasatát:⁴⁴ a kép átható erejét a képkeret korlátain és a reprezentáció határain átívelő tekintetek komplex összjátékának tulajdonítja, amelynek kereszttüzeiben végül is a tekintetet egyszerre elszenvedő és gyakorló néző áll mind a festmény fiktív terében, mind a vászon túloldalán, a valós múzeumtérben. A tükrös meta-kompozícióval önnön nézőségünkkel szembesülünk, ahogy

44 Michel FOUCAULT, „Az udvarhölgyek”, in Michel FOUCAULT, *A szavak és a dolgok*, ford. ROMHÁNYI Török Gábor, 21–34 (Budapest: Osiris Kiadó, 2000).

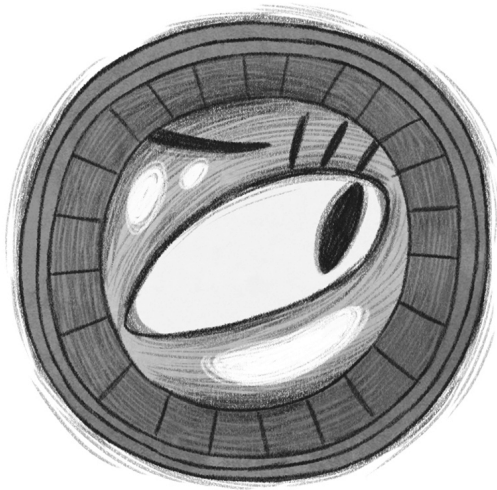
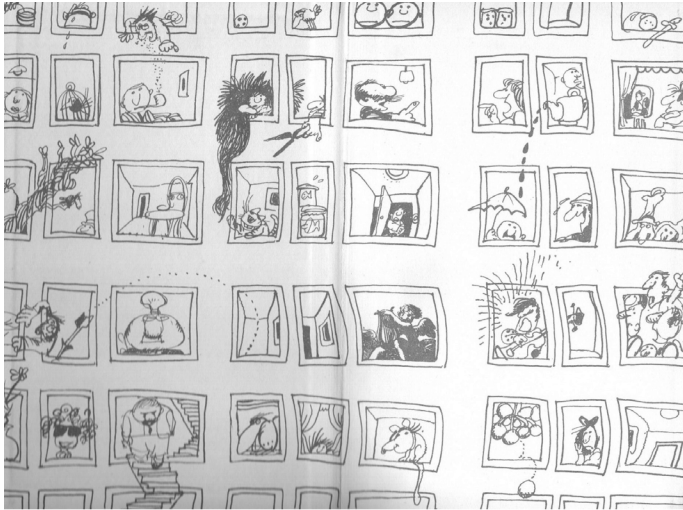
igyekszünk bepillantást nyerni az alkotás folyamatába, miközben a jelentés láthatatlan marad számunkra. (A Velázquez-képen ábrázolt udvartartás voltaképpen nem a kép tárgya, ők csak a nézők, akik bámulják a háttérben tevékenykedő festő portréjának valódi alanyát, a festett szoba hátsó falán elrejtett tükörben kicsiben felsejlő királyi párt.)

Nézőpontunkból csak a nézés/látás tevékenységével szembesítő metakép jellege miatt érdekes ez a párhuzam. Illetve azért is, mert ahogy Herédi Károly is írja, *A kétbalkezes varázsló* az egyszerre panoramikus és részleges perspektívából, panoptikus összefüggésekben gondolkodó városi legenda, a mese, a mítosz segítségével szelídíti meg, oldja fikcionalizálttá, teszi szerethetővé az elidegenedésében tragikus lakótelepi életformát, a hétköznapi személytelenségét éppen azzal ellensúlyozva, hogy *bekukucska* az egyes panellakások ajtajai mögé.⁴⁵ Varázslatos egyéni sorsokat, mágikus mikrokozmoszokat tár fel az egymástól elszeparált, és csak az eltorzultságukban rémesnek vélt zörejeket, hangokat közvetítő csőrendszer által összekapcsolt terekben. Békés mesés bekukucsolásai révén revidálhatjuk a lakótelepekről alkotott preconcepcióinkat is.

Mindkét kiadás hátsó borítóján madárperspektíva jelenik meg. Rátkainál Fitzhuber Dongó a csillagos ég köztes nem-terében repül, kis zöld hátizsákjával a vállán, az alatta szereplő, mottóként választott idézet az „igazi mese” iránti vágyat hangsúlyozza. Dongó mintegy kirepül a kötetből, új kalandok felé. Sajdik panelrengeteg tetején csücsülve jeleníti meg Dongót és Éliás Tóbiást. Felettük egy mesebeli sárkány hét feje kandikál be a képbe. A köznapi és a mágikus komikus ütköztetésével a kétbalkezesesség és a panoramikus mindentlátás nem zárja ki egymást.

A két kötet illusztrációs anyagát egybevetve megállapíthatjuk, hogy a Sajdik-rajzok elkötelezettebben közvetítik az 1980-as évek Magyarországnak lakótelepi univerzumának hangulatát. A szocreál közegben kontextualizált jelenetek, a háttérből kislabilizálható apró részletek – a beépített konyhaszekrény, az otthonka, a TV-műsor – vagy maguk a képekbe betüremkedő panelházak betonkockái – dokumentarista karikatúra hatását keltik. Ugyanakkor e realista részletek komikus kontrasztját alkotják a jellegzetesen sose-volt Sajdik-kreatúrák képzelt populációjának. A fegyelmetlen vonalvezetés, a Tim Burton-szerű groteszk fekete humor, a klausztrófob keretbe zártság és a szatirikus keretfeszítés kettőssége sejteti,

45 HERÉDI, „Nincstelen királyok...”, 130.

Panoramikus perspektíva (Sajdik Ferenc) és szuperplán (Rátkai Kornél)
Újraközlés az alkotók engedélyével.

hogy Sajdiknak mekkora nagy gyakorlata volt abban, hogy pontosan tudja, mennyi rendszerkritika fér meg a puha diktatúra korlátai között.⁴⁶

Rátkai rajzai is visszaadják a „panel életérzést” – „a mindenhova áthallatszó zajok, az olcsó pvc és a kukucskaló meg az ócskán felszerelt levélbedobó rések” elegyét, melyek mind az illusztrátor saját gyerekkorának is részét képezték. Képi világát meghatározza a „törekvés, hogy a szűk, egyentapétás panelszobában mutassa meg a mackófelső királyt,” minél „szikárabb háttérben”,⁴⁷ az illusztrátor online közösségi média platformokon közölt szkeccsein⁴⁸ is visszaköszönő örkényi abszurditással. A fekete-fehér uniformitás dacára Rátkai rajzait ugyanakkor valami derűs, retrospektív visszatekintés, a hétköznapi groteszk megmosolygása is jellemzi. A nosztalgia bája fonódik a letűnt korszak köré az olyan képi humor révén, mint mikor a *mise-en-abyme* trükkjét használva, a televízió képernyőjén a háttérben Kojak felügyelő Kojak-nyalókát szopogat. Sajdik három színt használó kék-feke-fehér grafikáival szemben Rátkai monokróm rajzai mégis valahogy színpompásabbnak tűnnek; kedves figurái, nagy-szemű Disney-rajzfilmhősöket is felidéző, karikírozó mókás karakterei mintegy idézőjelbe téve megidézik a „cukiság esztétikáját”,⁴⁹ ezzel a gyermeki világhoz és a *puer eternus* létélményhez közelebb hozzák Békés meseniverzumát, miközben sok helyütt megőrzik a gyermeki firkarajz esetlenségének elevenségét.⁵⁰

Figyelemre méltó Rátkai merészebb térfelhasználása. Míg Sajdik következetesen négyyszögletes keretézéssel képregényszerű panelekbe, kockákba zárja rajzait – ezzel is leképezve a panelblokkos tömbház építészeti elrendezését, Rátkai sokszor „tűlfolyik” a kereten: a drótorjánok oldalhatárokat átlépve indáznak, a könnyű hullik a lap széle-hosszában, a bolond és a bölcs egy oldalpár két ellentétes feléről feszül egymásnak kakaskodva, a boszorkány Irma néni kötött sálja túltekereg a fi-

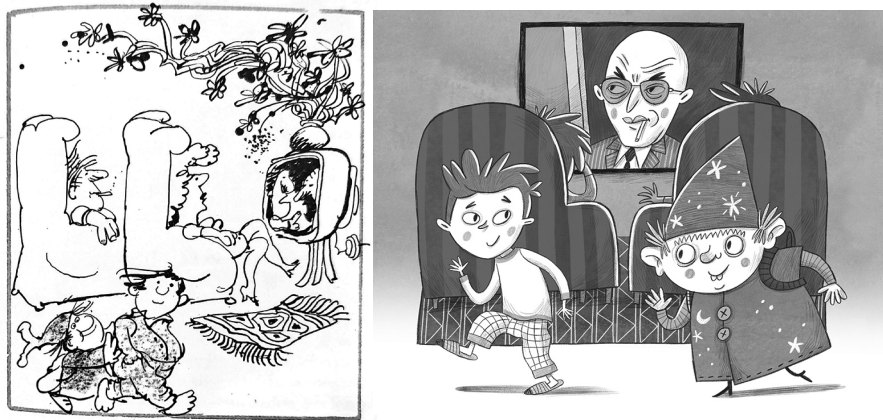
46 BOTH Gabi, „Örökké gyerek marad, bármi is történik: Sajdik Ferenc ma 90 éves”, *wmn.hu*, 2020. aug. 21., hozzáférés: 2024.07.28, <https://wmn.hu/kult/53414-orokke-gyerek-marad-barmis-tortenik--sajdik-ferenc-ma-90-eves>

47 2024 júliusában Rátkai Kornél e-mailben válaszolt az illusztrációival kapcsolatos kérdéseimre. Elemzésem során támaszkodom az alkotó önértelmezéseire is. Itt idézőjelbe tettem gondolatait.

48 [Rátkai Kornél Instagram-oldala], hozzáférés: 2024.08.24, <https://www.instagram.com/kornel.ratkai/>

49 Sianne NGAI, „The Cuteness of the Avant-Garde”, *Critical Inquiry* 31, 4. sz. (2005): 811–847.

50 Ahogy Rátkai Kornél mondja egy interjúbán: „Az a fontos, hogy rezonálni tudj a gyerekekkel. Igazából a benned élő gyerekekhez kell jól tudni kapcsolódni. Ha előhívod a gyerek énedet, akkor tudsz kapcsolódni ehhez a világhoz is.” RÁTKAI Kornél, „A benned élő gyerekekhez kell kapcsolódni”, *SKVOT MAG*, 2024. júl. 12., hozzáférés: 2024.08.24, <https://skvot.hu/blog/125-a-benned-elo-gyerekekhez-kell-kapcsolodni>

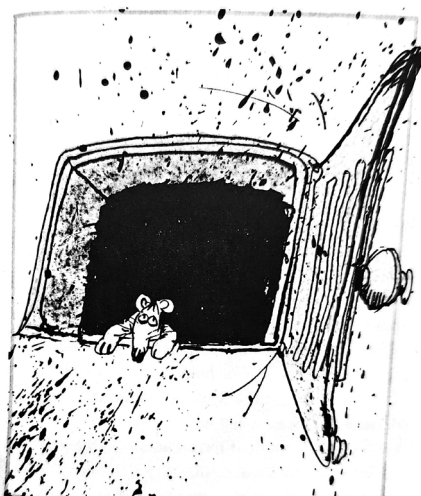
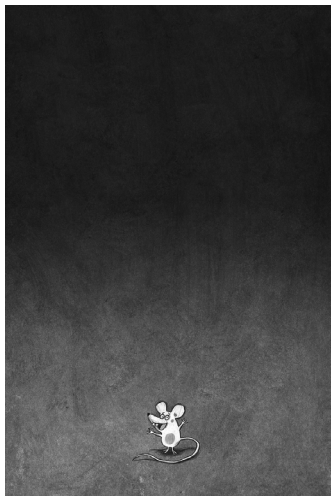

Panelkaland Sajdik és Rátkai szemével. Újraközlés az alkotók engedélyével.

gúrán. A teljes oldalas képeken kívül metonimikus illusztrációk, képszegmensek, illusztrációrészletek hívnak böngészésre. Az olvasónak vizuális információtüredékekből kell összeraknia a kép egészét, kis közelkép-darabkák sorjáznak szét-szórva a szövegben – egy-egy Negró cukorka, kulcs, postaládán kikalimpáló kéz, kémlelőnyíláson kikukucsáló szem vagy a fekete lap alján váratlanul felbukkanó aprócska fehér egér képe töri meg a szöveg folyamát, mikor a történet egy-egy eleme váratlanul képiesítve utat tör magának a lapoldalra. Rátkai sok filmszerű vágást, közelít, nem teljes alakot rajzol, ezek a „plánok” könnyen utat találnak a mai, mémekben kommunikáló korosztályhoz.

A sokszor a látszólag jelentéktelen részletekre való fókuszálás, az ide-oda rebbenő felszínes pillantgatás vagy éppen az illendőségéből tiltott látvány szabályszegőn kíváncsiskodó bámulása mind a gyermeki látásmód sajátja. A mindentlátó panopticismus illúzióját megtörve a kukucsálás élménye a részleges, limitált perspektíva és töredezett látásmód dacára mégis a kiskorú szemlélődő képzelőerejének diadalát élteti, hiszen többet bíz a fantáziára, több kreativitásnak hagy teret a jelentéshiátusok betöltése során.

Ahogy a tanulmány elején megállapítottuk, *A kétbalkezes varázsló* multifokalizációs játéka a több korosztályú olvasóközönséget célzó *crossover fiction* szövegtípusával rokonítja a művet. A szatirikusan varázstalanító álrealista kontextus számot tarthat a felnőtt olvasók érdeklődésére is, korszpecifikus társadalomkritikai potenciálja vagy – a mindennek dacára való boldogulás lehetőségét éltető vagy

A Csikorgó Csögörény Sajdik és Rátkai szerint. Újraéledés az alkotók engedélyével.

éppen az elvarázsolódásra irányuló hiábavaló vágyunkat karikírozó – általánosabb egzisztenciálfilozófiai üzenete okán. Az (anti)meseregény a *crossover fiction* másik jelentését is aktiválja:⁵¹ a nézőpontok (mágikus/realista, felnőtt/gyerek, varázsvilág/panelrengeteg) váltakoztatásával a műfajok, stílusok, beszédmódok (gyerekmondóka, tündérmesék, népmesék, tévéreklám, pártpropaganda-szlogen stb.) közti határelmosásokkal, hibridizációkkal játszik; miközben gazdag intertextuális-, intermediális utalásrendszerében különböző szövegvilágok szereplői, elemei, motívumai lépnek egymással kapcsolatba. Mi több, akár egyes karakterek is lehetnek többdimenziósak, párhuzamos univerzumok között ingázóak, mint például Sogenannte Sigismund, a Sárkány, aki polgári nevén a közönséges Kis Rezső megszólításra hallgat. A narratív világalkotás ezen kreatív rekombinációkra és intertextuális allúziókra építő módszere – amely fikatív világok elemeit csoportosítja újra, miközben a valóságot is fikcióként láttatja – óhatatlanul további képzettársításokat implikál, és olyan képszövegeket vonz be *A kétbalkezes varázsló*-értelmezésünkbe, mint a *Szomszédok* teleregény,⁵² a panelfürdőszobá-

51 BENYOVSZKY Krisztián, „Keresztül-kasul a szövegeken: Szempontok az irodalmi crossover meghatározásához”, *Helikon* 62, 3. sz. (2016): 388–397, 388.

52 SZILÁGYI Zsófia, „Öröksütörtök: A Szomszédok című teleregényről”, *2000* 29, 4. sz. (2017): 70–78.

ban megjelenő Kököjszi és Bobojsza,⁵³ Békés gangregénye⁵⁴ vagy Rátkai Kornél *A Félőlény*hez készített illusztrációi.⁵⁵ Fitzhuber Dongó panelmágiája így messze túlmutat a könyv lapjain...

Bibliográfia

- ARIZPE, Evelyn és STYLES, Morag. *Children Reading Pictures: Interpreting Visual Texts*. London: Routledge, 2003.
- BACSÓ Péter, rend. *A tanú*. MAFILM. 1969, 1979.
- BARTHA KOVÁCS Katalin és SZÉCSÉNYI Endre, szerk. *A tudom-is-én-micsoda fogalma*. Budapest: L'Harmattan Kiadó, 2011.
- BEAUVAIS, Clémentine. *The Mighty Child: Time and Power in Children's Literature*. Amsterdam: John Benjamins, 2015.
- BECKETT, Sandra Lee. *Crossover Fiction: Global and Historical Perspectives*. New York – London: Routledge, 2009.
- BÉKÉS Pál. *A Félőlény*. Illusztrálta RÁTKAI Kornél. Budapest: Jelenkor Kiadó, 2021.
- BÉKÉS Pál. *A kétbalkezes varázsló*. Illusztrálta SAJDIK Ferenc. Budapest: Minerva Kiadó, 1983.
- BÉKÉS Pál. *A kétbalkezes varázsló*. Illusztrálta RÁTKAI Kornél. Budapest: Jelenkor Kiadó, 2023.
- BÉKÉS Pál. *Csikágó*. Budapest: Jelenkor Kiadó, 2020.
- BENYOVSZKY Krisztián. „Keresztül-kasul a szövegeken: Szempontok az irodalmi crossover meghatározásához”. *Helikon* 62, 3. sz. (2016): 388–397.
- BOLDIZSÁR Ildikó. „Varázslás és fogyókúra”. *Holmi* 4, 7. sz. (1992): 945–952.
- BOTH Gabi. „Örökké gyerek marad, bármi is történik: Sajdik Ferenc ma 90 éves”. *wmn.hu*. 2020. aug. 21. Hozzáférés: 2024.07.28. <https://wmn.hu/kult/53414-orokke-gyerek-marad-barmi-is-tortenik--sajdik-ferenc-ma-90-eves>
- BOWERS, Maggie Ann. *Magic(al) Realism*. New York: Routledge, 2004.

53 TÖRÖK Sándor, *Kököjszi és Bobojsza* (Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó, 1980).

54 Békés Pál, *Csikágó* (Budapest: Jelenkor Kiadó, 2020).

55 Békés Pál, *A Félőlény*, ill. RÁTKAI Kornél (Budapest: Jelenkor Kiadó, 2021).

- CAMPBELL, Joseph. *Az ezerarcú hős*. Fordította VARJASI FARKAS Csaba. Budapest: Good Life Books, 2023.
- CARROLL, Lewis. *Alice kalandjai Csodaországban és a tükör másik oldalán*. Fordította VARRÓ Dániel és VARRÓ Zsuzsa. Budapest: Sziget Kiadó, 2009.
- CHESTERTON, Gilbert Keith. „A Defence of Nonsense”. In Gilbert Keith CHESTERTON, *The Defendant*, 20–23. London: Brimley Johnson, 1901.
- ESZÉKI Erzsébet. „A világgal amúgy nem békéltem meg: Interjú Békés Pállal”. In *Kibeszéljük magunkat: Íróportrék a nyolcvanas-kilencvenes évekből*, szerkesztette ESZÉKI Erzsébet. Budapest: Petőfi Irodalmi Múzeum, 2023. Hozzáférés: 2024.07.28. <https://opac.dia.hu/record/-/record/PIM-DIA45501>
- FALCONER, Rachel. *The Crossover Novel: Contemporary Children's Fiction and its Adult Readership*. New York – London: Routledge, 2009.
- FOUCAULT, Michel. „Az udvarhölgyek”. In Michel FOUCAULT, *A szavak és a dolgok*. Fordította ROMHÁNYI Török Gábor, 21–34. Budapest: Osiris Kiadó, 2000.
- GOTHÁR Péter, rend. *Megáll az idő!* Budapest Filmstúdió, 1981.
- GRØNSTAD, Asbjørn és VÅGNES, Øyvind. „What do Pictures Want? An Interview with W. J. T. Mitchell”. *Online Center for Visual Studies*. 2006. november. Hozzáférés: 2024.07.28. <http://www.visual-studies.com/interviews/mitchell.html>
- HERÉDI Károly. „Nincstelen királyok, nincstelen királynők: Szegénység-reprezentáció a kortárs magyar gyermekirodalomban”. *Híd* 80, 7. sz. (2016): 126–134.
- KIBÉDI VARGA Áron. „Szöveg és illusztráció. *A kis herceg* ürügyén: A műfajok multimedialitása”. In KIBÉDI VARGA Áron, *Szavak, Világok: Esszék, tanulmányok*, 161–170. Pécs: Jelenkor Kiadó, 1998.
- KOVÁCS Eszter. „Szövegelés képeskönyvekről”. *Kalligram* 30, 11. sz. (2023): 3–16.
- LOVÁSZ Andrea. „»Mi egy képes egy képtelenhez képest?«: Mesék a jelenkori gyermekirodalomban”. *Tiszatáj* 56, 12. sz. (2002): 53–75.
- LOVÁSZ Andrea. *Felnőtt gyerekirodalom*. Budapest: Cerkabella Kiadó, 2015.
- MCARA, Catriona és CALVIN, David, szerk. *Anti-Tales: Uses of Disenchantment*. Newcastle Upon Tyne: Cambridge Scholars Press, 2011.
- MITCHELL, W. J. T. „There Are No Visual Media”. *Journal of Visual Culture* 4, 2. sz. (2005): 257–266.

- NGAI, Sianne. „The Cuteness of the Avant-Garde”. *Critical Inquiry* 31, 4. sz. (2005): 811–847.
- NIKOLAJEVA, Maria és SCOTT, Carol. *How Picturebooks Work*. New York: Routledge, 2006.
- NIKOLAJEVA, Maria. „Theory, post-theory, and aetnormative theory”. *Neohelicon* 36, 1. sz. (2009): 13–24.
- NODELMAN, Perry. *Words about Pictures: The Narrative Art of Children’s Picture Books*. Athens–London: University of Georgia Press, 1989.
- NODELMAN, Perry. *The Hidden Adult: Defining Children’s Literature*. Baltimore: John Hopkins University Press, 2008.
- OITTINEN, Riitta. „Audiences and Influences: Multisensory Translations of Picturebooks”. In *Whose Story? Translating the Verbal and the Visual in Literature for Young Readers*, szerkesztette Riitta OITTINEN és Maria GONZALEZ DAVIES, 3–19. Newcastle Upon Thyne: Cambridge Scholars Press, 2008.
- PROPP, Vlagyimir Jakovlevics. *A mese morfológiája*. Fordította SOPRONI András. Budapest: Gondolat Kiadó, 1975.
- RÁTKAI Kornél. „A benned élő gyerekhez kell kapcsolódní”. *SKVOT MAG*, 2024. júl. 12. Hozzáférés: 2024.08.24. <https://skvot.hu/blog/125-a-benned-clo-gyerekhez-kell-kapcsolodni>
- RÉVÉSZ Emese. *Mentés másként: Könyvillusztráció tegnapról mára*. Balatonfüred: Balatonfüred Városért Közalapítvány, 2020.
- SAINT-EXUPÉRY, Antoine. *A kis herceg*. Fordította RÓNAY György. Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó, 1970.
- SZEPESI Dóra. „Békés Pált kérdeztük gyermekirodalomról, drámasikerekről és a *Semmi bajról*”. *Bárka Online*. 2008. nov. 3. Hozzáférés: 2024.07.28. <http://www.barkaonline.hu/megkerdeztuek/771-megkeztzts-p>
- SZILÁGYI Zsófia. „Öröksütörtök: A Szomszédok című teleregényről”. *2000* 29, 4. sz. (2017): 70–78.
- SZÖNYI György Endre. *Pictura et Scriptura: Hagományalapú kulturális reprezentációk huszadik századi elméletei*. Szeged: JATE Press, 2004.
- THURBER, James. *A 13 falóra*. Fordította LOSONCI Gábor. Budapest: Bambo Kiadó, 1990.
- TÖRÖK Sándor. *Kököjszi és Bobojsza* (Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó, 1980).
- VARGA Emőke. „Hallott szó, látott kép: A szinekdotikus illusztráció jellemzői”. *Ars Hungarica* 40, 2. sz. (2014): 269–281.

- VARGA Emőke. *Az illusztráció a teóriában, a kritikában, az oktatásban*. Budapest: L'Harmattan Kiadó, 2012.
- WOLFENBARGER, Carrol Driggs és SIPE, Lawrence. „A Unique Visual and Literary Art Form: Recent Research on Picturebooks”. *Language Arts* 83, 3. sz. (2007): 273–280.
- ZIPES, Jack. *Fairy Tale as Myth, Myth as Fairy Tale*. Lexington: The University Press of Kentucky, 1994.

Sára-Csombor Rita
Szilágyi Zsófia

A Lakótelepi mítoszoktól a lakótelepi meséig

Reményi József Tamás emlékére

Ezt a tanulmányt nem nekünk kellett volna megírni – hanem ha nem is pontosan ezt, de valami ehhez hasonló, Reményi József Tamásnak. Aki boldogan vállalta, hogy részt vesz *A kétbalkezes varázslónak* szentelt konferencián: bár szabadkozott azonnal, hogy nem ért ő ehhez, viszont a felnőttirodalmat író Békésről beszélne szívesen. De a felkérés így is szólt: arra kapacitáltuk, valahogy próbálja egységben látni Békés gyermekeknek és felnőtteknek írt műveit (egy részüket legalább), már csak azért is, mert a 2000-es években, a Palatinus Kiadónál Békés egyes kötetének szerkesztője volt. Azért is lett volna nagy jelentősége egy ilyen előadásnak, mert Reményi írásban alig nyilatkozott meg Békés Pál műveiről – de, amikor megszólalt, ő volt azok egyike, akik felhívták rá a figyelmet, hogy a felnőtt- és a gyerekíró ne válasszuk el éles határokkal egymástól. 2020-ban a Békés Pál-díj kapcsán készült egy összeállítás a Népszava irodalmi mellékletében az életműről – itt Takács Ferenc emelte ki a *Csikágót* és Békés a magyar irodalmi hagyományba is beleilleszkedő képességét a nagyvárosi tér irodalmi megalkotására:

Ugyanakkor a budapesti nagyvárosi táj egy darabkájának realiztikus ábrázolása és jelképi átköltése miatt a fiatal Moldova György Kőbánya-történetei, Fejes Endre Józsefváros-novellisztikája, távolabbról Gelléri Andor Endre Óbudája, s persze Mándy ötlük még fel az olvasóban, miközben a *Csikágót* ízeletgeti [...].¹

1 RÁCZ I. Péter, „Megtartó erő: Tíz éve hunyt el Békés Pál”, *Népszava* 147, 125. sz. (2020): 2–3. (Kiemelés az eredetiben.)

Ehhez a véleményhez csatlakozott Reményi, megerősítve, hogy szerinte is a *Csiká-gó* az életmű csúcsa, emellett pedig egy gyerekeknek szánt Békés-műre is felhívta a figyelmet: „Ám ezen a ponton más nevében is »nyilatkoznom« kell a *meséíró* Békés Pálról. Ugyanis Marci fiamnak sokáig legkedvesebb könyve volt *A Félőlény*. Amelyből ő is megérthette, hogy a történeteknek megtartó erejük van.”²

A konferenciára végül mégsem tudott eljönni Reményi József Tamás: szomorúan, egészségi állapotára hivatkozva mondta le a részvételt, de végig figyelt az előkészületekre, kíváncsi volt arra, mi zajlik Szegeden. Amikor megtudta, hogy a konferenciánk a szegedi Design Hétnek is része lett, ezt írta: „Ezt nyilván Pali intézte odafönt, nagy mosollyal.” Amikor pedig elküldtük neki a csoportképet a konferencia résztvevőiről, válaszként ezt kaptuk: „Istenem, mennyi odaadó, kedves arc... Miért kell nekünk annyit hadakoznunk, hogy azt csinálhassuk (jól), amit szeretünk?” Ez a megjegyzés már elvezet minket a Reményi halála után megjelent, Darvasi Ferenc közreműködésével készült interjúkötethez is,³ amelyet olvasva végigkövethetjük Reményi több évtizeden át tartó küzdelmeit. Ebben a kötetben találhatunk sok olyan, soha meg nem valósított tervet is, amelyet maga alá temetett a folyamatos szerkesztői tevékenység. Hogy legalább ez az egy meg nem valósult vállalása, vagyis Békés Pál gyerek- és felnőttirodalmi tevékenységének együttolvasása ne maradjon csak terv, közös keretben vizsgáljuk meg az 1983-ban megjelent *A kétbalkezes varázslót* és az 1984-ben kiadott *Lakótelepi mítoszokat*. Nyilván más kérdéseket teszünk fel, és más szempontokat alkalmazunk, mint Reményi tette volna (már csak a tervezett előadása címéből is erre lehet következtetni, ami így hangzott: *A szörnynek elszegődő ember*), de megpróbáljuk újra egymás mellé tenni azt, ami egykor, feltehetőleg, egységet alkotott. Merényi Ágnestől tudjuk ugyanis a következőt:

Lényegében véletlenül csöppent a gyerekirodalomba: Janikovszky Évának (aki az édesanyja barátnője volt régről) mutatta meg egy regényét, és Éva azt mondta, hogy válassza ketté a művet, lehetne belőle egy novelláskötet és egy jó kis fanyar humorú gyerekregény. Így született lényegében egy évben a *Lakótelepi mítoszok* című

2 Uo. (Kiemelés az eredetiben.)

3 REMÉNYI József Tamás, *Mindig volt egy szigetem: Darvasi Ferenc életútinterjúja* (Budapest: Cser Kiadó, 2023). A kötetben kétszer emlegeti Békés Pált Reményi, egyszer a díj kapcsán, a másik esetben pedig ekképpen: „Békés Pál a haláláig ugyancsak Palatinusos volt, életművét előre és visszafelé is gondoztam nagy szeretettel.” Uo., 200.

novelláskötet, és az ugyancsak lakótelepi környezetben játszódó
*A kétbalkezes varázsló.*⁴

Az, hogy a két mű szoros kapcsolata egyik kötet korabeli fogadtatásában sem vált központi kérdéssé, csak első pillantásra meglepő: a felnőtteknek szánt alkotásokban ritkán szokás a gyerekeknek íródott művekre visszautalni,⁵ gyerekkönyvekről pedig a nyolcvanas években meglehetősen kevés kritika született. Tarján Tamás (aki egyébként Reményi József Tamás alkotótársa volt számos paródiakötetben) *A kétbalkezes varázslót* „felnőtt gyerekkönyvként” tárgyalta, és a *Lakótelepi mítoszokból* feltehetőleg előzetes, lapokban megjelent publikációkat ismerve ezt állapította meg: „»lakótelepi mítoszainak« tapasztalatait is figyelembe véve »lakótelepi mesét« teremtett.”⁶ A Békés-recepció egyik legfontosabb írása a színházesztéta Fodor Géza olvasónaplója, amelyben a saját megértéstörténetét meséli el, néhol egyenesen megvilágosodásnak nevezve ezt a folyamatot. Fodor arról számol be, hogyan ébredt rá: az életművet nem a Békés drámai-színházi megnyilvánulásaiban megtapasztalt, majd *A büntársban*, annak is szigorú szer-

4 BOTH Gabi, „A nagy könyv, ami már soha nem készülhet el: Békés Pál születésnapjára”, *wmn.hu*, 2021. márc. 27, hozzáférés: 2024.06.28, <https://wmn.hu/kult/54779-a-nagy-konyv-ami-mar-soha-nem-keszulhet-el-bekes-pal-szulesnapjara>

A lakótelep filmszínhelyként is fontos lett éppen abban az időszakban: Tarr Béla *Panelkapcsolat* című filmjét 1982-ben mutatták be, Szomjas György *Falfűrója* pedig 1985-ös volt. A lakótelepet tematizáló, ott játszódó filmekről ld. GELENCSÉR Gábor, „Panelkapcsolatok: A lakótelep-motívum a magyar filmben”, in *Lakótelepek: A modernitás laboratóriumi*, szerk. N. KOVÁCS Tímea, 142–160 (Budapest: Kijarat Kiadó, 2008).

5 És egészében nehezen tudjuk kezelni a felnőtteknek és gyermekeknek egyaránt író alkotókat. „A felületes kritikái szemlélő számára valóban létezik egy olyan írói szerep-modell, amelyben az életműveken belül a szépirodalmi (felnőtt) művek vannak terjedelmi, vagy kánonbeli helyüket tekintve túlsúlyban a gyerekirodalmi teljesítményhez képest (Jókai, Mikszáth, Molnár Ferenc, Pilinszky, Mészöly Miklós, Weöres Sándor, Szabó Magda, vagy Darvasi László, Tóth Krisztina és mások), és egy olyan, amelyben a gyerekirodalmi *oeuvre* szorítja háttérbe a nagyon komoly felnőttirodalmi teljesítményt (gondolhatunk például a regényíró és novellista Lázár Ervinre, a költő Csukás Istvánra, a mesteri kispapokat író Békés Pálra, a maiak közül Kiss Ottóra és Harcos Bálintra). A magyar gyerekirodalom történetének megírására tett korábbi kísérletek – köztük mindenekelőtt Komáromi Gabriella könyvei – tulajdonképpen a gyerekkönyv-kultúrának csak ezt az egy, az életművek gyerek- és felnőttirodalmi teljesítményeit egymásra olvasó, szűk szegmensét tekintették tárgyuknak. Ez azonban egy jóval összetettebb kérdés.” (Kiemelés az eredetiben.) HERMANN Zoltán, „Vázlat a magyar gyerekirodalom történetéhez”, in *Mesebeszéd: A gyerek- és ifjúsági irodalom kézikönyve*, szerk. HANSÁGI Ágnes, HERMANN Zoltán, MÉSZÁROS Márton és SZEKERES Nikoletta, 15–31 (Budapest: Fiatal Írók Szövetsége, 2017), 27.

6 TARJÁN Tamás, „Könyvszemle”, *Népszabadság* 41, 139. sz. (1983): 7.

kesztésében érzékelt⁷ „well-made play” felől kell olvasni, hanem a mítoszteremtés felől. És ezt úgy állapította meg, hogy nem is olvasta még a *Lakótelepi mítoszokat* – *A büntárs* és a *Csikágó* alapján vonta le ezt a következtetést:

[...] van a két regényben valami mélyebben közös: egy-egy zárt világ, egy-egy *elvesztett* világ. Egyrészt a Gimnázium, másrészt a Városrész mint legszűkebb szülőháza: a Csömöri és Aréna út, meg a Rottenbiller és Damjanich utca által határolt négyszög (10. o.), vagy másképp: a hetedik kerületnek a Thököly és a Dózsa György út, illetve a Damjanich és a Rottenbiller utca által határolt szintelen négyszöge (94. o.). Mindkét világ emberi összetartozást foglal magában, mindkettő formáló közeg, mindkettőnek eleve van valami mítikus jellege, amelyet az előbbi esetében az érettségi találkozó rítusa is megerősít.⁸

Ezek után jutott el Fodor Géza a már a címébe is a mítoszt emelő, 1984-es novelláskötethez:

Ami az előző könyv [ez a *Darvak* című regény 1979-ből – megjegyzés SCsR és SzZs] első fejezetében még kezdetleges volt, a szürrealizmus, itt hol varázsosan, hol félelmetesen, de művészileg mindig megoldottan lebegteti a történeteket, a valóságból át a mítoszba. A lakótelep a Csikágó határán van, rálátással. Különös hely, a házakban +6. és –6. emelet, lefelé indított liftek fölfelé mennek és fordítva, éjszakánként kecses, fekete paripák ügetnek magasra emelt fejjel, mézszín hosszúhajú lányokkal lehet találkozni, akik

7 „[...] elképesztett a regény megszerkesztettsége – ahogy a Thomas Mann Adrian Leverkühnje által elképzelt, szigorúan szerkesztett zenében egyetlen hangnak sem szabad föllépnie, amelynek nincs funkciója az egész konstrukcióban, azaz nincs »szabad hang«, úgy e regényben nincs egyetlenegy cselekménymozzanat vagy motívum sem, amelynek ne volna egy vagy több megfelelője, a regény textúrája sűrű szövedék, amelyben csak kapcsolatokban levő elemek vannak. Megjelenését követően egy júliusi éjszakába nyúlóan fejtegettem Békésnek a szigligeti Alkotóház teraszán, hogy ebben a szigorú szerkesztésben pontosan azt a »well-made play« és hollywoodi mozdramaturgiát látom regényben föltámadni, ami kezdettől fogva szembeállítja egymással dráma- és színházesztétikánkat, s ami miatt a regényével sem tudok kibékülni.” FODOR Géza, „Békés Pál-olvasónapló”, *Holmi* 20, 10. sz. (2008): 1363–1367, 1364.

8 Uo. (Kiemelés az eredetiben.)

nem lagnak sehol, visszanézve levegőben röpködő lakók látják magukat az ablakpárkányon guggolni, égetett gázból vannak a falak, a lépcsőházak egyszer csak labirintussá változnak, hatalmas vasoszlop nő ki a földből. De ebben a szürreális világban ott a legtöményebb valóság. Vadnai néni, akihez a fiatal fordítót – a szerző irodalmi alteregóját – eltartási szerződés köti, a családja és a maga súlyos sorsával, szenilitásával és okkult tudásával, az injekciót adó nővér által már nem értett tetoválásával, elhagyatott temetésével – alakmása visszatér majd még két színdarabban (*A női parttárság szemeláltára (sic!), Pincejáték*). Viszont a szürrealizmus azóta nem.⁹

Fodor Géza tehát a helyszín különösségét, szürrealitását emelte ki, és a mitikuság, a kisvilág megteremtésének vágya felől látta a *Lakótelepi mítoszokat* az életműbe szervesen illeszkedőnek. És ennek a kötetnek a műfaja, a novellaciklus is eredendően a mítoszra épül, hiszen nem a linearitás, hanem a körkörösség határozza meg: „a mítosz számára, a maga ciklikus időszerkezetével és az ismétlődésen alapuló cselekményépítésével, a befejezés fogalma nem bír jelentőséggel.”¹⁰ A *Lakótelepi mítoszokból* rekonstruálható cselekmény sem lineárisan bontakozik ki. Összerakható ugyan egy olyan történet, hogy a műfordító eltartási szerződést köt Vadnai nénivel, majd az asszony halála után megörökli a lakását – de a kötet első novellájában Vadnai néni már voltaképpen nem él, hiszen a mínusz hatodik emelet, a sajátos lakótelepi alvilág lakója, a műfordító otthona pedig a plusz hatodikon lévő, megörökölt lakás.

A kötet nyitómondata azonban nem Vadnai néni vagy a műfordító élettörténetének kezdetére utal – hanem, igen sajátos módon, a lakótelep születésére, azaz eredetmítoszára. Az első novella, a *Valaki a csőben* ugyanis úgy indul, hogy a műfordító épp egy lefordítandó szövegrészleten töpreng, egy angol mondat megfelelőjét keresi. Az pedig, hogy ez éppen milyen mondat, a kötet egésze alapján egyáltalán nem véletlen. Először csak ennyit kapunk belőle: „»Lány, tavaszi szél cirógatta a dombok zöld füveit, s a valamivel borított domboldalon álló eltévedt fiú figyelt...«”,¹¹ majd a novella végén, miután a műfordító összeszedett és elvetett számos verziót, már az egészet is elolvashatjuk – „»Az eltévedt gyermek megtor-

9 Uo., 1365.

10 Jurij LOTMAN, „Cselekménytér”, ford. SZITÁR Katalin, *Szépliteratúrai Ajándék* 2–3, 3, 1. sz. (1995–1996): 118–136, 125.

11 BÉKÉS Pál, *Lakótelepi mítoszok* (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1984), 5.

pant a rekettyével borított domboldalon, s hüppögve fülelt: mintha vágató paripák patájának robaját hozta volna felé a lankák zöldjét borzoló, lágy, tavaszi szellő.»¹²
Ez a mondat a természet lerombolása árán létrejött lakótelepek eredetmítoszára utal: egyszerre idézi meg és bontja le a lakótelepek kapcsán leggyakoribb sztereo-típiát. Nem elmesél egy történetet arról, hogyan is jött létre az a lakótelep, ahol a fordító él, hanem ezen a fordítói feladaton keresztül építi be a műbe a természet és az ember által létrehozott lakótelep kontrasztját. Azzal pedig, hogy az egész kötet ezzel a novellával indul, még határozottabban jelzi, hogy itt a lakótelep egésze a főszereplő.

Ráadásul nemcsak egy sajátos teremtésmítoszra utal a kötet az indító novellával és a nyitómondattal, de a lakótelep emberszerűvé válik a műfordító számára, hiszen a „halála” miatt szorong, ahogy ez a 3 *semmisség* című novellából derül ki. Itt számol be arról a műfordító, hogy megtudta, a lakótelepi épületeknek véges az élettartamuk:

Néhány napja azonban olyasmi történt, ami teljesen felforgatta a nyugalمامat. Épp pihenőt tartottam két szakszöveg között, s hogy lazítsak egy kissé, bekapcsoltam a rádiót. Valami riportot közvetítettek a várostervezésről. Egy illetékest faggattak, aki a lakótelepi épületek kényelmét és lakályosságát dicsérte. Közben természetesen szót ejtett a problémákról is. Odavetőleg megjegyezte, hogy a ház, amelyben lakom, harminc évre épült. Harminc év múlva alighanem összeomlik. Azóta oda a nyugalمام. Állandóan azon jár az eszem, hogy hány éve épült, és vajon mennyi lehet még hátra. A háznak. – És egyáltalán.¹³

A halandó épület sajátos kontrasztja egy virág a *Leíró gyakorlatok*ban. A műfordító gyakorolni akarja, hogyan kell „realista íróvá” válni, ezért egy rózsáról ír nap mint nap pár sort, míg rá nem jön, hogy valójában egy művirágot tanulmányoz – ekkor mégis fikcióteremtővé válik, mert megírja a rózsza halálát:

December 18. Az aszott szár derékban megroppant, s a virág szírom-talan kelyhe fejjel lefelé függ a zöld palack pohos hasa mellett, mint

12 Uo., 13.

13 Uo., 51–52.

valami groteszk inga. Pergamenszárak levelek és szirmok kusza káosza borítja az ablakpárkányt. A valaha volt frisszöld és borvörös eggyéolvadt a semleges, halotti sárgásbarnában. A víz a palackban megposhadt, a szár odabent bűzölögve rothad. Vége.¹⁴

Pusztulással fenyegetett lakótelepi épület, csak a szövegben elpusztuló virág, meghaló, majd a szövegben feltámadó Vadnai néni; ezzel szemben *A kétbalkezes varázsló* hőseiről azt tudjuk, hogy a mesehősökhöz hasonlóan „boldogan éltek volna, míg meg nem halnak”, csakhogy az egész királyi udvart szanálták, hogy ott egy vegyi üzem épüljön föl. Az iparosítás és az urbanizáció következtében kerültek a lakótelepre, így vége lett a boldog életüknek. A boldogtalanság pedig addig tartott, amíg újra egymásra nem találtak, és bele nem kerültek egy mesébe: ennek a mesének viszont, úgy tűnik, sosem lesz vége, hiszen minden kedden, újra meg újra, vissza lehet bele kerülni. A világok között sajátos közvetítő lesz *A kétbalkezes varázsló* Irma nénije, aki ismert a varázslóvilágban, a királyi udvarban is, a lakótelep lakói pedig egyszerű, nagyothalló nyugdíjas néninek látják: ő Vadnai néniel, az ősz, zilált hajú, pongyolás öregasszonnyal rokonítható, aki a kötet egészében hol az élők, hol a holtak világának lakója. Az idős boszorkánnyal akkor találkozik először a mesében Éliás Tóbiás és Fitzhuber Dongó, amikor sünné változva haladnak egyik lakásról a másikra – az öregasszony is időtlen, mitikus figura lesz, aki kívül van az időn és az emberi élet végességén. Ennek szimbóluma az a sál, amelynek kötését soha nem fejezi be: „Vénséges vén öreganyó kucorgott egy öblös bőrfotel mélyén a következő lakásban, piros-kék sálat kötött fehér norvégmintával, a sál már körülérte a szobát.”¹⁵ Valamennyit Irma néni múltjáról is megtudunk (annyit mindenképp, hogy egykor udvarolt neki a varázslóiskola igazgatója-fővarázslója, a Nagy Rododendron) – Vadnai néni ezzel szemben a saját halálán is túl van már sejtetően holokausz-túlélőként. Két novellába (*Kiromancia*, *A tetoválás*) is beíródik, hogy a karjára számokat tetováltak, *A temetés* címűben pedig egy rabbit látunk, aki eltemeti Vadnai nénit.

Amikor a mese cselekménye eljut a boldog végkifejletig, Lanolin királykisasszonyt kiszabadították, és már csak Éliás Tóbiás megjutalmazása van hátra, Irma néni még mindig köti ugyanazt a sálat: „Varázsos kötőtűi megállás nélkül villog-

14 Uo., 132.

15 BÉKÉS Pál, *A kétbalkezes varázsló* (Budapest: Minerva Kiadó, 1983), 57–58.

tak, és alkották tovább a végeérhetetlen csíkos sálat.¹⁶ Irma néni látszatra egyszerű nyugdíjas ugyan, valójában több ezer éve él már, hiszen így figyelmezteti Fitzhuber Dongót arra, hogy neki fölöslegesen hízeleg: „Korábban kellett volna kelned ahhoz, édes fiam, úgy pár ezer évecskével korábban...”¹⁷ Vadnai néni a *Lakótelepi mítoszok* első novellájában már a holtak birodalmában van, viszont a tizenhatodik novellában, a *Kiromancia* címűben él, itt épp egy hónappal vagyunk a halála előtt. És a kötet közepe felé kapunk egy összefoglalót abból a fabulából, amelyet az egyes darabokból tudunk összerakni:

Hosszú ideje élek itt, egészen pontosan azóta, hogy az öregasszony, akivel eltartási szerződést kötöttem, meghalt. Nemhogy hozzátartozója nem volt, de rajtam kívül jóformán ismerőse sem, egyedül én mentem ki a temetésére. Bohókás kis öregasszony volt, olykor pedig egészen félelmetes. Néha kártyát vetett, csak úgy, a maga szorakoztatására, de a tenyérjósáshoz is értett. Egyszóval a halála után beköltöztem a lakásba, és azóta itt élek a hatodikon, másfél szoba összkomfortban.¹⁸

Ennek a novellának az a címe, hogy *3 Semmiség* – mintha még ez is azt jelezné, hogy lényegtelen ez a summázat, amit a műfordító életéről kapunk, ez a kötet nem valamely szereplő élettörténete köré szerveződik.

Fodor Géza tehát a Békés-életmű alapképletének látta a mitikusságot – egy-egy „saját világ”, szövegben létrehozott tér köré szerveződik Békés több novellásköte- te, így a *Lakótelepi mítoszok* is. Bizonyos szempontból úgy tűnhet, hogy az egyes emberek, az egyes karakterek a lakótelep élővé tételének eszközei. Ha a lakótelepet nemcsak szerkezetnek, hanem organikus szerkezetnek tekintjük, a szereplők ennek az élettel teli, megszemélyesült egységnek bizonyos jellemvonásait jelenítik meg. Nem az egyes szereplők élettörténetében mélyül el az olvasó, hanem a szereplők által létrehozott életközösség kibontakozását kísérheti figyelemmel. A lakótelep mitológiájához hozzátartozik, hogy *A kétbalkezes varázsló* szereplői közül sokan nem maguk döntenek arról, hogy oda kerülnek: Badar királyt és udvartartását szanálták, vagyis nem saját akaratukból kerültek oda, Fitzhuber Dongót is úgy küldték oda.¹⁹

16 Uo., 150.

17 Uo., 64.

18 BÉKÉS, *Lakótelepi mítoszok*, 51.

19 Tóth Eszter Zsófia, amikor történészként a GYES-en lévő, lakótelepen élő nők mindennapjait

A lakótelep mint főszereplő és az egyes novellák sorrendjének átgondoltsága miatt is tűnik felemásnak a novellista életművet összegző, 2007-es válogatás, a *Semmi baj*, amely az 1984-es kötetből is újraközöl egyes műveket. Hiszen, ahogy Fodor megállapítja, hiába érdemes minden kiválasztott novella arra, hogy ebbe a kötetbe belekerüljön: attól az egésztől elszakítva, ahova eredetileg tartoztak, mégsem találják meg a helyüket.

[Békés Pál] novelláskönyveinek többsége erősen *komponált*: a *Sze-relmem, útközben*, a *Lakótelepi mítoszok*, a *Bélyeggyűjtemény* szö-vegei együtt alkotnak egységes és kerek világot, amelyben az egyes írások rokon szelleműek, és erősítik egymást – saját irodalmi élet-körükből kiszakítva és egészen más szellemű írásokkal keveredve veszítenek az erejükből, túlságosan eredetiek és karakterisztikusak ahhoz, hogy új művészi kapcsolatokba kerüljenek egymással, s így a kötet furcsán heterogénnek láttat egy munkásságot, amelyben egyrészt nem annyira élettörténet, mint inkább problémátörténet érvényesül, ám ezen belül művészileg – mintegy szigetekként – ho-mogén egységek záródnak össze és kerekednek le.²⁰

Érdekes, hogy itt Fodor *élettörténetet* állít szembe *problémátörténettel*, és innen nem nehéz a kronologikusságra építő regény, illetve a közös tér köré szervező-dő novellaciklus szembenállásáig eljutni. A novellaciklusnak persze van másik altípusa is, amely egy töredékes élettörténetet ad, amilyen például az *Esti Kornél*. De a *Lakótelepi mítoszok* nem ilyen: sem a műfordítót, sem Vadnai nénit nem tekinthetjük Esti Kornél-szerű főhősnek. A tér viszont mindvégig meghatározó marad, még akkor is, ha a *Lakótelepi mítoszokban* tágasabb világban mozgunk, mint *A kétbalkezes varázslóban*, ahol alig lépünk ki egyetlen lakótelepi házból.

Míg a *Lakótelepi mítoszok* műfaját viszonylag könnyen meg tudjuk határozni (már amennyire a novellaciklus vagy novellafüzér egyértelműen körülírható műfaj), *A kétbalkezes varázsló* olyan mese, amely voltaképpen kibújik a műfaji szabályok

elemzi, és egy internetes magazinbejegyzésből, illetve egy 1989-es pályázatra benyújtott anyagból indul ki, azt állapítja meg, hogy a lakótelepen élni egyik szövegben sem saját döntés: „A lakók kényszerből és nem szabad akarattal laknak lakótelepi lakásaikban.” TÓTH Eszter Zsófia, „»Az volt a jelszó, hogy hány cukorral kéri a feketét. A gyeses csajok csinálták.«: A gyeseen lévő nők mindennapjai a lakótelepeken az 1980-as években”, in *Lakótelepek...*, 101–123, 102.

20 FODOR, „Békés Pál-olvasónapló”, 1367. (Kiemelés az eredetiben.)

alól. Békés meseregényében, ha van főhős, akkor kettő is, Éliás Tóbiás és Fitzhuber Dongó. Ők ugyan végighaladnak a fejezeteken, de a zárlatban a kisfiú és a varázsló élete meg is változik, meg nem is: barátra találhatnak ugyan a másikban, véghez is vizsik a hőstettet, hiszen kiszabadítják a bezárt lakásból Lanolin királykisasszonyt, de a cselekmény végén mindketten ugyanott laknak majd, mint korábban, az egyikük változatlanul iskolás fiú marad, a másikuk pedig továbbra is körzeti varázsló. És ez a mese, amelynek, legalábbis a Propp által meghatározott funkciókban gondolkodva, a kezdeti hiánytól a lakodalomig és a trónra lépésig kellene ívelni, voltaképpen nem ér véget: hiszen sem Lanolin királykisasszony kezét, sem Badar király fele királyságát (azaz másfél szobájának felét) nem kapja, mert nem kaphatja meg jutalmul Éliás Tóbiás. A jutalma egy olyan mese lesz, amelybe ciklikusan, hétről hétre vissza lehet térni. És ez a mese az alagsorba kerül, egy ahhoz hasonló „mínusz szintre”, amilyen a *Lakótelepi mítoszok*ban Vadnai néni lakik. Ebbe a mesébe pedig nem egszser, hanem minden héten újra meg újra bele lehet kerülni:

Kedden például, ha jól tudom, a nyugdíjasok klubja és a modellező szakkör között a terem szabad. Megszerzem, ha török, ha szakad! – Irma néni tűzben égett. – Boszorkaszavamra, kedden fél hat és hét között miénk az alagsori mozgalmi helyiség! Akár mérget is vehettek rá.²¹

Hiába épül tehát a mesére a gyerekeknek szánt mű, a mítoszra a felnőtt novel-láskötet, sokkal inkább a mitikuság határozza meg mindkettőt. *A kétbalkezes varázsló* is olvasható kismitológiaiaként, miként Fodor Géza szerint az életmű legjobb darabjai, bár ő a gyerekeknek szánt művekkel nem foglalkozott az olvasónaplójában. A kortárs magyar gyerekirodalom szegénységrepresentációira kíváncsi Herédi Károly viszont együtt emlegette a két művet, egyiként emelve ki mindkettőből a lakótelepet és a mítoszokat:

Békés Pál mind a *Lakótelepi mítoszok*ban, mind *A kétbalkezes varázsló*ban érdeklődéssel fordul a lakótelep világa felé. Mitikus-mesei atmoszférává szelídíti az elidegenedés egyik szimbólumának tartott térforma zárt egyenlakásainak rejtélyes és nyomasztó légkörét. A városi legendák, a mítosz és a mese segítségével fikcionált világ oldja ennek a sokszor tragikus létformának a személytelenség-

21 BÉKÉS, *A kétbalkezes varázsló*, 159.

gét, az ajtók mögötti életet izgatja, az, amelyet csak nagyon ritkán lehet alkalmunk megvizsgálni: vagy mesehősi szerepet magunkra öltve nyílnak meg előttünk ezek az ajtók, vagy öngyilkos, lakótelepi Ikaroszként adódik mód, hogy bepillantassunk a lakások ablakán. Valahol ez a kíváncsiság munkál *A kétbalkezes varázsló* szövegének háttérében is, a mi történe, ha... világnyitó kontextusában. A tériesség olyan motívumai, mint a házakat behálózó csőrendszer Békés Pál felnőtt és gyermekszövegeiben (*A kétbalkezes varázsló*-ban és a *Lakótelepi mítoszokban*) egyaránt felbukkanó, a rejtélyes terepükhöz kapcsolódó trópus, de akár egy sajátos médiumként is elgondolható, hiszen a lakások közötti egyetlen, kiiktathatatlanság közvetítő, amely egy közösségi nélküli embertömeg életterének minden szegmensében jelen van, és a hangok, neszek, zajok hordozója. Hogy Békés Pál városíró, akinél a térstruktúrák és térmetaforák fontos szerepet töltenek be, azt nemcsak az említett két szöveg, hanem a *Csikágó*, műfajilag gangregény és a rövid, *Lomtalanítás a Fehérlőfia utcában* című gyerekkönyv is erősíti.²²

A továbbiakban tehát azokat a szempontokat nézzük meg a művekben, amelyeket az 1984-es kötet kijelöl: a lakótelepet egyfelől és a mítoszokat másfelől. Amelyek, ugyanakkor, egymástól is elválaszthatatlanok – ahogy ezt Békés maga is elmondta egy interjúban, amikor arra kérték, fejtse ki, mit jelent a címben rejlő alapvető ellentmondás:

– Tulajdonképpen az előbb már válaszoltam erre: a kockavilágból való kitörés vágyát. Emiatt igyekeztem újrateremteni a bennünk élő görög, héber, bibliai mítoszokat – függetlenül vallástól, bármely konkrétumtól. Főhősöm, egy agyonhajszolt fordító – »innen, a hatodikról« – vízióiban megjelennek a próféták (BKV-ellenőrök vagy Illés próféta, aki egy »furcsa alak a harmadikról«), s a lakótelepi nyílegyenes folyosón éli meg a labirintus-mítoszt, amin – gondolom – csaknem mindenki átesett már, aki tömbházban él.²³

22 HERÉDI Károly, „Nincstelen királyok, nincstelen királynéok: Szegénységrepresentáció a kortárs magyar gyermekirodalomban”, *Híd* 80, 7. sz. (2016): 126–134, 130.

23 SZENTMIHÁLYI Viktor, „Az irodalom tükrében: Lakótelepi mítoszok. Beszélgetés Békés Pállal”, *Pedagógusok lapja* 40, 4. sz. (1984): 5.

A lakótelep mint tér és szöveg

Mindkét kötetben lakótelepet látunk – a két tér mégis különbözik egymástól. Hiszen a *Lakótelepi mítoszokban* nemcsak panelházban mozognak a hősök, de aluljáróban, trolibusz-megállóban, a szolgáltatóház előtt, egy étteremben vagy telefonfülkében is. Vannak közös helyszínek is, ha a két kötetre figyelünk: ilyen például a lift, amely leviszi a műfordítót a mínusz hatodik szintre, a sajátos alvilágba. *A kétbalkezesben* látszólag nem működik a lift, valójában azonban minden szokásos liftnél jobban működik, hiszen elviszi a kisfiút és a varázslót egy mesébe. Beszállnak ugyanis az ötödiken, majd némi zörgés és rángatás után ott is szállnak ki, de ekkor egy másik folyosón találják magukat, és így találkoznak először a királyi udvar egyik tagjával, magával a királlyal. Kapunk egy olyan szöveget is a *Lakótelepiben*, ez a *Keretek*, ahol vizuálisan leképeződnek egy panelház ablakai, hat soros, kis szöveggkockákkal, amelyek egy-egy ablak mögött látható világot mutatnak meg. Ennek a megfelelője *A kétbalkezes varázsló* első kiadásában, a belső borítólapon, a Sajdik Ferenc által készített illusztráció lesz. Ebben a könyvben van egy lakótelepen kívüli helyszín is, a varázslóiskola, amiről csak annyit tudunk, hogy a lakóteleppel egy buszjárat köti össze, hiszen Fitzhuber Dongó így érkezik meg kijelölt munkahelyére. Miközben a *Lakótelepi mítoszokban* sokféleképpen ott van a múlt, *A kétbalkezesben* a lakótelep olyan helyszín, amelynek múltja nem nagyon van. Egy erősen ironikus emléktábla mutatja ezt:

*E ház helyén állt a ház,
melyben május 29-től június
3-ig lakott és alkotott
Nimbusz Endre Bertalan.²⁴*

Aztán megtudjuk, hogy ha nem is a lakótelep egészének, de egyes lakóinak azért van múltjuk, a királyi udvar tagjainak mindenképp. Egykori, a királyi udvarban megszerzett, ott használt képességeiket használva váltak hétköznapi emberekké, hiszen a királyból bankhivatalnok lett az OTP-ben, a hoppmester a házasságkötő teremben dolgozik. Ahogy Meletyinszkij írja,

²⁴ BÉKÉS, *A kétbalkezes varázsló*, 21.

[A] mítosznak mesévé alakulásában a folyamat következő főbb fozkait láthatjuk: deritualizálódás és deszakralizálódás, mind kevésbé szilárd a hit, hogy a mitikus események »valódiak«, kifejlődik a tudatos kitalálás [...] a mitikus hősök helyébe köznapi emberek lépnek, a mitikus kor helyébe meghatározhatatlan mesebeli idő, [...] a közösség sorsáról a figyelem átterelődik az egyén sorsára.²⁵

A kétbalkezes varázslóban ez a deszakralizálódás másutt is megjelenik: „Varázslók nincsenek. Dongó elképedt. Mit beszél ez a vakarcs? Ez az Éliás Tóbiás? – Na ne mondd! Mert én az vagyok. Okleveles mestervarázsló. Megmutathatom a diplomámat, ha akarod. Varázslók pedig nincsenek – makacskodott Éliás Tóbiás...”²⁶ Majd csakhamar az igazi meséről kezdenek beszélgetni. Ezt definiálják is: „Az igazi mese olyan, ami megtörténik.”²⁷ Ennek a történésfolyamnak lesz a helyszíne és színtere a város. A *Lakótelepi mítoszok* novelláiban is ez a folyamat rajzolódik ki, a műfordító egyéni sorsának, mindennapjainak része, hogy megtalálja a helyét.

A város, a lakótelep a műfordító számára ugyanúgy feltérképezendő terület, mint a műfordítás szövege, amin dolgozik. Időbe telik, hogy eligazodjon a szövegben, de ugyanígy a lakótelepi házak között is, amelyek olykor elbizonytalanítják: „Derékszögben fordul az út. Itt a ház. Ez az? Néha kételyei támadnak. A szám, a 620/D/1001, minden kétséget eloszlat.”²⁸ Az elbizonytalanodás, majd a visszagondolás, emlékezés múltban gyökerező, jelen felé irányuló felidéző technikái közel állnak a fotográfia technikai művészetéhez, „nem csupán azért, mert a fényképész, kezében »tükörrel«, egyszerre korának és önmagának alapos és

25 Jeleazar MELETYINSZKI, *A mítosz poétikája*, ford. KOVÁCS Zoltán (Budapest: Gondolat Kiadó, 1985), 340.

26 BÉKÉS, *A kétbalkezes varázsló*, 29.

27 BÉKÉS, *A kétbalkezes varázsló*, 31.

28 Békés, *Lakótelepi mítoszok*, 6. A lakótelepen való eltévedés a filmekben is gyakori toposz, az 1972-es *Forró vizet a kópaszra* (rendezte: Bacsó Péter) című filmben is: „A megzavarodott fodrász annyira retteg vendége bosszújától, annyira értetlenül áll tettével szemben, hogy a szó szoros értelmében eltéved saját életében. Ezt az állapotot, a zavar, az elveszettség, az önkontroll hiányának szorongató érzetét a lakótelep falanszter-karakterének felerősítésével fejezi ki a rendező, amikor is hőse hazafelé tartva eltéved az egyforma házak világában, s egy másik lakásba tér haza, ahol ugyanolyan minden, mint a saját otthonában, beleértve a feleségét is...” GELENCSÉR, „Panelkapcsolatok...”, 150. Az Eldar Rjazanov rendezte 1975-ös szovjet „kultfilm”, *A sors íróniája* tragikomikus helyzetét fordítja azt a szituációt, hogy egy fiatalember, szilveszterkor, részegen, egy moszkvai panellakás helyett egy leningrádiában köt ki, és ez az eltévedés, éppen a tér egyformasága miatt, sokáig egyáltalán nem tűnik fel neki.

szinkrón szemlélője, hanem mert a modern városi terek társadalmi feltárásában, még szorosabban mondva feldarabolásában is jelentős szerepet játszott a kamera.²⁹ A műfordító személye a lakótelep történéseinek egyfajta rögzítését teszi lehetővé. Ahogy a novellákban kibontakoznak a műfordító hétköznapi életének különféle mozzanatai, mint a várakozás a buszra, vagy az, hogy megy a boltba, úgy ismerjük meg egyre mélyebben a lakótelepet. A műfordító szemével látva a lakótelepet, az olvasó is részese a történéseknek. A *Lakótelepi mítoszok* novelláiban a tekintet „a valós világot panorámaszerű megfigyelés tárgyává teszi.”³⁰ Az egyes novellákban váltakozik a műfordító fotografikus vagy mozgóképszerű képzeteinek leírása. Az egyik típusú leírás, ahol statikus módon jelenik meg a kép, inkább a fotótechnikát idézi fel: „A lift megvárta. A megelevenedett jelképek, a lobogó feliratok újrakezdték táncukat, majd a földszint fölött ismét girbegurba vésetekké korcsosulva simultak vissza a doboz furnérfalába.”³¹ A rögzített képek tulajdonképpen nemcsak a lakótelep egy szegmensét jelenítik meg, hanem a műfordító tevékenységének lenyomatai is. A rögzített képek mellett a mozgóképek megjelenítési formái is változatosan vannak jelen a Békés Pál-féle lakótelepeken. *A kétkelvezes varázslóban* Éliás Tóbiás szülei krimit néznek a tévében:

Az ajtó alatti résen beszivárgott a televízió kékszerű fénye és az esti krimi hátborzongató zenéje. [...] A szőke hölgy és János a tévé előtt ültek, nem láttak, nem hallottak. A képernyőn egy kopasz, nyalókát szopogató rendőrfelügyelő éppen ráförmedt a kövér beosztottjára: – Mit tudom én, hogyan teremtsd elő, ha kell, akkor a föld alól is! Űsse le, vagy varázsolja ide, nekem mindegy.³²

A *Lakótelepi mítoszokban* ennek a párja a *Látomás* című novella. A látomászerű leírás, amelyre a cím is utal, a mozgókép adta lehetőségeket veszi számba. A televíziónézés jelenséggé válik, ahogy a látomást átélő szereplő kívülről rátekinthet a panelházra, majd az órájára. Ezzel a mozzanattal kezdődik a leíró részekbe ágyazott benyomások és cselekmények sora, ami végül egész novellává bővül. Szemléletesen írja le a jelenséget, amely önmagán túlra mutat, értékítélet

29 KISS Noémi, „Fényképezés, szöveg, archiválás: Klösz György fotográfiai”, *Alföld* 55, 5. sz. (2004): 75–90, 75.

30 Uo., 76.

31 BÉKÉS, *Lakótelepi mítoszok*, 8.

32 BÉKÉS, *A kétkelvezes varázsló*, 31–38.

nélkül – a közösségélményt is jelenti, hiszen mindenki ugyanazt nézi a tévében, ugyanakkor ez egyszerre jelzi a személytelenséget is, az uniformizálást:

Elkékvült a világ. A térséget strázsáló tízemeletesek ablakaiban egyértelmű fény gyúlt; a levegőt a televíziók szürkéskéék villódzása töltötte be, a langyos estére nyitott ablakszárnyak mögül lüktető szignál kanyarodott a sötétbe. Fékcsikorgás. Sebességbe tett motorok. Autós üldözés zaja – és feldörmög a beretvált koponyájú Wilkinson felügyelő tréfás megjegyzése a volán mögül: – Ne ugrálj, picim, ügyis megcsípünk.³³

A kétbalkezes varázslóban is látunk ilyen szituációt, amikor mindenki ugyanazt a tévéműsort nézi, csak Éliás Tóbiás nem, ő lesz egyedí, különc:

Az ötödik emeleten, az ablakban egy hétévesforma kisfiú üldögélt. Hogy mi abban a különös, ha egy hétéves kisfiú üldögél az ablakban az ötödik emeleten? Látszólag semmi. De ha ez a kisfiú éppen akkor ül az ablakba, amikor az egész lakótelepen mindenütt a tévé esti meséjének zenéje brummog, akkor ez nem akármilyen esemény.³⁴

Míg a kisfiú különbözik a lakótelepen élő többi gyerektől, hiszen nem nézi az esti mesét, addig a szülei már teljesen ugyanolyanok lesznek, mint bárki más: az esti krimi miatt nem figyelnek oda a gyerekekre. Az a jelenség, hogy minden ablak ugyanúgy villog, mert a lakótelep összes lakója az egyetlen tévéműsort nézi, a *Lakótelepi mítoszokban* is felbukkan. A hangulatleírásba ágyazott filmes narráció dinamikussá teszi a szöveget, követhetjük a fordító mozgását, benyomásait, érzéseit:

[L]assú, laza léptekkel, földre szegezett pillantással indult a kapu felé, az iménti szentjánosbogarak kihunytak, pislá fényüket elnyomták a képernyőkön száguldó Fordok reflektorai. Bizony. Egyszerre valamennyi ablakból rettegő sikoly tört elő, körülfogta, bekerítette.

33 BÉKÉS, *Lakótelepi mítoszok*, 66.

34 BÉKÉS, *A kétbalkezes varázsló*, 26.

A legkifinomultabb sztereo vagy quadrofon technika sem érhet el ilyen tökéletes hatást, gondolta volna, ha nem riad meg annyira.³⁵

A látomásosság megjelenítése sűrű nézőpontváltásokkal, filmszerű ábrázolással történik. A narráció a filmes technikákat és eszközöket is felhasználja, ugyanakkor megjeleníti a tévéműsort magát is. A gyors váltások a film és a látomások között élővé, követhetővé teszik a külső és belső történéseket egyaránt:

És ekkor odafönt, előbb derengve, majd mind felismerhetőbben hatalmas téglalap tűnt elő, világosabb és sötétebb pontocskák tömege rezgett rajta, s a pontokból apránként előbontakozott maga Wilkinson felügyelő. Ott állt a kopasz rendőr hadnagy az égen százezerszeres nagyításban, flegmán rágta gumiját, s így szólt a ségederőkhöz: »Na, fiúk, ti jobbra, én balra, aztán megcsípjük« – és úgy tett, ahogy mondta. Mennyboltot beragyogó arcáról egy pillanatra sem tűnt el a higgadt, némileg ironikus mosoly; és ment.

Megdörgölte a szemét, és óvatosan újra felpillantott, de a látomás nem tűnt el. Nagyszabású technikai trükkre gyanakodott: talán a háztetőkről vetítenek a felhőkre. Ám sem megfelelő felszerelést, sem vetítésre utaló fénysávot nem látott sehoh; felhőtlen volt az ég, az északi félteke valamennyi csillaga átütött az égi képernyőn, Wilkinson épp a Nagyöncöl két hátsó kereke közt préselte át testét, a tettes után lopakodva. Izgatott, lüktető zene zúdult elő a két ház összesen kétszázhatvannégy lakásából és a magasból, olyan hangerővel, hogy már-már földnek lapította.³⁶

Újrateremtett mítoszok

Miközben a *Lakótelepi mítoszok* nyitónovellája, a *Valaki a csőben* felidézi a lakótelepekkel kapcsolatos leggyakoribb eredetmítoszt, a természet helyére épített urbanizált környezet létrejöttét, további mítoszok is újraíródnak a kötetben. Már ez az első novella is utal a labirintusra, és az Ariadné-mítoszra: hiszen „valaki

35 BÉKÉS, *Lakótelepi mítoszok*, 66.

36 Uo., 67.

van a csőben”, és a csőrendszerből kiáradó hangok betöltik az egész lakótelepet. *A kétbalkezesben* pedig a Csikorgó Csőkorgót, azaz a Csúf Csögörényt hiszik a csőrendszer lakójának – hogy aztán kiderüljön, egy kiszabadulni vágyó, rémült fehéregér kelti a lakókat örületbe kergető hangokat, neki a csövekből képződik meg a labirintus. A két kötet együtt olvasásával, a *Valaki a csőben* kiemelt kötetbeli pozíciója miatt is, eljuthatunk oda, hogy az egész lakótelepet lássuk labirintusnak, olyan útvesztőnek, ahonnan szinte lehetetlen kijutni mindazoknak, akik akaratauk ellenére oda kerültek. *A labirintus* című novella hőse számára a lakótelepi ház változik labirintussá, a tér maga lesz legyőzendő szörny, az ajtókra helyezett kukucsálókra tapadó szemek sokfejú szörnnyé változtatják a folyosót: „Folyosók, ajtók, nevek, Hodina, Hodovszky, Hoffer, Hoklics, lábtörlők, foltosak, rongyosak, hánCBSól, gumiból, szövetből szürkén, minden ajtó közepén csészealjnyi szem, pillátlan kerek halszemek követik menekülését.”³⁷ A labirintus-képzet már a Békés-kötet előtt hozzátapadt a lakótelepekhez: „A labirintus élménye meghatározóvá vált a lakótelepi életről szóló történetekben. A lakótelep labirintushoz hasonló ábrázolása lehetővé tette, hogy az új rendben is titkot, megfejten-dő rejtélyt, talányt lehessen találni.”³⁸ A történész Horváth Sándor (egyébként a *Lakótelepi mítoszokat* is példaként hozva), Bertha Bulcsú egy 1980-as írását idézi meg ennek kapcsán:

A lakótelepi házak labirintusa ideális rejtekhely a csöveseknek és mindazon élőlényeknek, akik nem hajlandók dolgozni, alá akarnak merülni, s eközben élvezni óhajtják a technikai civilizáció fedelét és távfűtését. Búvóhelyük a technikai szint, ahol az egész fűtőrendszer szétterül, a gépházak, a kezelőkamrák, órafülkék és szárítóhelyiségek.³⁹

A mértani pontossággal tervezett, rideg lakótelepen tehát a melegséget sugárzó, hiszen a távfűtést biztosító csőrendszer válik labirintussá: akár kívülről nézzük ezeket a csöveket, mint Bertha Bulcsú, akár belülről, ahogy a szaladgáló kisegér *A kétbalkezesben*.

37 Uo., 64.

38 HORVÁTH SÁNDOR, „A lakótelepek népe és a bűn metaforái a Mária Valériától a csövesekig”, in *Lakótelepek...*”, 83–100, 90.

39 BERTHA BULCSÚ, „Jelenségek”, *Élet és Irodalom*, 1980. márc. 8., 1, 4; BERTHA, „Jelenségek”, *Élet és Irodalom*, ápr. 12., 3. Id. HORVÁTH, Uo., 88.

A labirintus című novella hőse tehát Thészeuszként próbál kiszabadulni a labirintusból – bár itt nem hangzik el, hogy ő műfordító, interpretátor lenne, de szinte minden novellába őt értjük oda, az ő karaktere köti össze az egyes szövegeket. Legfőbb feladata, már a foglalkozásából következően is, a közvetítés, de nemcsak nyelvek, hanem korok, világok, idősíkok között is közvetít. *A Szolgálati kocsi* című novella ennek a komplex közvetítés-jelenségnek a példája. A műfordító a trolibuszmegállóban toporogva egy teljesen átlagos őszi reggelen, egy rongyos öltözetű öregemberrel diskurálva, pillanatképek során át mintha megigézett állapotba kerülne, amelyeket felismerve és értelmezve képessé válik rá, hogy megfogalmazza a feladatát. A látomásszerű megoldásokba beágyazott bibliai motívumok párhuzamba állíthatók a lakótelepi életképekkel. A két világ közötti játék egyes elemei között felfedezhető Jónás próféta alakja, akinek a bibliai történet szerint akarata ellenére Ninivébe kellett menni, hogy a város pusztulását hirdesse:

- Olvasol újságot? – a gyulladt, könnyes szempár vallatóan meredt rá.
- Hogyne – hökkenten, de sietve felelt –, naponta.
- Na látod. Benne van minden. Tudod, hogy végződik mindez. Elolvasod naponta, és mégis úgy csinálsz, mintha semmi... – hirtelen felfénylett. – Talán ha kiállnék mégis... Hol itt a főtér?
- Itt nincs főtér! Ez csak egy lakótelep! A városközpontba metróval kell bemenni!
- Nem is kell már főtér – bólíntott az öreg megadóan –, botoság volna. Azelőtt legalább megköveztek. Nem. Leszolgáltam.⁴⁰

Illés prófétának, Jónáshoz hasonlóan, a bibliai leírások szerint szintén pusztulást kellett hirdetnie, hatalmas szárazságot és éhínséget, majd utána el kellett menekülnie. *A Szolgálati kocsiban* Illés alakja mintegy látomásként jelenik meg, a szegényes öltözetű ellenőr mintha a próféta alteregója lenne: belefáradt a folytonos ellenőrzésekbe. A sok város ellenőrzése után úgy gondolja, hogy nincs rá szükség: „Amit azelőtt mondtam, mind igaz lett. Bevált. Még örültem is neki. Ellenőriztem. Beteljesedett!”⁴¹ A műfordítónak elmondott panaszszavak egyértelműen profetikus hatást keltenek, a „Beteljesedett” kifejezés pedig Jézus kereszthalálára

40 BÉKÉS, *Lakótelepi mítoszok*, 56.

41 Uo., 55.

utal. A „Királyok hullása, országok romlása”⁴² jövendölés szintén ezt a prófétai hangnemet erősíti, és nemcsak Petőfi Sándor *Akasszátok fel a királyokat* című versét idézi fel, hanem Ady sorait is, az *Őrizem a szemed* című verséből: „Világok pusztulásán / Ősi vad, kit rettenet / Űz, érkeztem meg hozzád / S várok riadtan veled.”

Ahogy a fordítónak a kötet legelején, a már emlegetett *Valaki a csöben* című novellában „elege volt a fordításból, Mary G. Roundból általában, ebből a mondatból pedig különösen”,⁴³ úgy az ellenőr is hangot ad kiábrándultságának. A novella befejezése egyértelműen megidézi Illés elragadtatásának történetét:

A kód megnyílt hangtalan, s a résen át bordóra érett trolibusz siklott a megállóba. Homlokán, a vezetőfülke fölött szám helyett égővörös felirat: SZOLGÁLATI KOCSI, s mintha lángnyelvecskék csillantak volna át a feliraton, messzi tűz visszfényeként. A vezetőülésen szálegyenes alak, fehér, mintha az úton hömpölygő tejködből gyúrták volna, az ünnepélyesen merev arcot koronázó hajzat valószínűtlen szőkesége glóriaként ragyogta be komor sápadtságát. Mozdult az öregember, és felépült romjaiból a mosoly. Az ajtók nesztelenül tárultak, odabent némák az üres ülések, fénylenek az alumínium kapaszkodórudak, s a fémbe nyomott felirat az első ajtónál: A vezetővel beszélgetni tilos! Megigézve lépett a kocsifelé, de egy mozdulat megállította. – Ez nem a tiéd – mondta az aggasztán. – Értem jött. – És két kézzel kapaszkodva a görbe alumínium rúdba nehézkesen felhúzta magát a lépcsőn. Az ajtó bezárult, ő pedig a peronon állva lassan felemelte a kezét, a fordító nem tudta, neki int-e vagy a vezetőnek, hogy indulhat. Még látta, amint egy kettős ülésre huppan a troli bordó akváriumában, azután a SZOLGÁLATI KOCSI körvonalai feloldódtak a kásás ködben.

Ismét egyedül volt a megállóban. Reszketés fogta el hirtelen, mintha lázroham ütött volna rajta. S elrémült, mert némán mozgó ajkai közt rettentő szavak formálódtak.⁴⁴

42 Uo.

43 Uo., 9.

44 Uo., 56.

A leírás intenciója a műfordító szempontjából a küldetés megtalálásának, megfogalmazásának aktusa. A novella motívumai tematikában, nyelvhasználatban és poétikai eszközökben is rokonságot mutatnak a bibliai alakokkal, mondatokkal. A *Lakótelepi mítoszok* többi novellájában is jelentős szerepet játszanak a vizuális metaforák. A novellák elbeszélői struktúráinak középpontját a műfordító belső nézőpontja határozza meg, így a szervezőelvet a szereplő pozíciója, tekintete adja. Habár elidegenítő karakterként is tekinthetünk a műfordítóra, akinek még a nevét sem tudjuk meg, azonban az ő szemével látva a lakótelepi eseményeket mégis egyértelművé válik, hogy a „narráció, a nézés, és a tudás össze van kapcsolva annak a technikának a fejlődésén és permutációján keresztül, amelyet most nézőpontnak nevezünk.”⁴⁵ A történetvezetés realiztikus motiváltsága időnként megszakad, amikor a főszereplő flashback élménye miatt tulajdonképpen narratív szünet van. Ezek a cezúrák gyakorlatilag olyanok, mintha filmes lassítások lennének, vagy éppen egy abszurd helyzet kibontását kísérelnék meg. Ilyet rögtön a kötet elején is találunk, amikor a zuhanás-élményt egészen realiztikus módon követhetjük. Ennek a jelenetnek az az érdekessége, hogy többszörös nézőpontváltás történik. Először egy nagytotállal az ablakból álló ember szemszögéből látják az olvasók a környezetet, mintha egy kamera pásztázna:

Balra, az utca végén, a toronyház mögül három gép bukkant elő. Hangtalanul hasították a levegőt a komorkék tavaszi hegyek előterében, a Dózsa György út fölött, majd eltűntek a jobboldali, a második toronyház mögött, úgy a nyolcadik emelet magasságában. Ebben a pillanatban megérkezett a hangjuk is; mintha egy óriás gargalizálna a lakótelep fölött.⁴⁶

Aztán snitt, és egy új helyszín, új orientációs pont rajzolódik ki:

Hirtelen elhatározással fellépett az ablakpárkányra. Zoknis lába megcsusszant a fehérre festett fán, ingadozva a deszkába kapaszkodott, és kiegyenesedett. Hat emelet mélységben a közért lapos teteje szürkéllett alatta, a hátsó kijárat mögött üres üdítőitalos- és

⁴⁵ Beth NEWMAN, „»A szemlélő helyzete«: Nemi szerepek, narráció és tekintet az Üvöltő szelekben”, ford. BALOGH Andrea, in *A posztmodern irodalomtudomány kialakulása*, szerk. BÓKAY Antal, VILCSEK Béla, SZAMOSI Gertrud és SÁRI László, 583–597. (Budapest: Osiris Kiadó, 2002), 591.

⁴⁶ BÉKÉS, *Lakótelepi mítoszok*, 14.

sörösrekeszek vöröslöttek és zöldelltek. Bogarak nyüzsögtek be az aszfalttető alá, és hemzsegték ki onnan. Szemközt, a két toronyház határolta területen a kertváros apró házai: rügysző foltok.⁴⁷

A narráció középpontjában álló beszélő érzelmeit-gondolatait végigkövetve ismét váltás történik:

Guggoló helyzetében előrearaszolt kissé, csak sarka támaszkodott a biztonságot adó falra, mely megroppant a szokatlan súly alatt. Még egy kicsit előre, a lehetőségek végső határáig, hajába belecibált a betonblokkok közt kószáló szél, az űr szabad szeletén újabb vadászkötélék húzott át. A közért mögött konzerves konténereket rakodtak egy teherautóról, felhallatszott a zörgés.⁴⁸

A külső és belső történések összeszövésével, egy külső tekintet szempontjából írja le az eseményeket, és végül a hosszas előkészítés után megtörténik az ugrás.

Hirtelen, szinte betegesen gyors mozdulattal engedi el az ablakdeszkát, s rúgja el magát a párkányról. A szelek beletépnék ingébe, az óriás újra rákezd, megpördül, az aszfalttetőt látja egy pillanatra, azután egy kövér, felhő formájú egeret az égen, a sápadt, ovális napot, végül a ház durva szemcsés panelfalát, mely egynemű homokszínné olvad. Ablakok villannak elé, tavasznak tárt üvegszárnyak, látóterének szélén ott inog a hatodikon az ásító négyzet, melyet az imént otthagyt, s a párkány peremén, két kezével a deszkába kapaszkodva guggol valaki, merőn néz utána, ő pedig zuhan, zuhan, bepillant a következő ablakon.⁴⁹

És itt is egy mítosz idéződik fel, Ikaroszé:

Talán elsiettem, talán korai volt... persze, mire vártam volna. Hogy még senkinek sem sikerült? Minden bizonyosság mögött ott a talán, az esetleg, a hátha... Ikarosz elbizakodott volt; én nem, én alá-

47 Uo.

48 Uo., 15.

49 Uo., 15–16.

zatos vagyok és szelíd, amiben bízom: az esetleg. Amiben hiszek: a talán. A hátha...⁵⁰

Ez a bepillantás vezeti végig az olvasót a zuhanás közben, úgy tekinthetünk be a panelház egyes lakásainak mindennapjaiba, pillanataiba, ahogyan a való életben kevésbé reális. Ebben a jelenetben megfigyelhető a leskelődés aktusa is, hiszen a narráció végigköveti és kommentálja, hogy zuhanás közben a szereplő mit lát. Ennek a „másként látásnak” a párját megtaláljuk *A kétbalkezesben* is: ott a varázsló és a kislány (igaz, egy félresikerült varázslat miatt pizsamás sündisznóvá változva) képes lesz átmenni a falakon, és így láthatnak bele az egyes lakók életébe.

A tekintet hálózatrendszer és reprezentációja a *Lakótelepi mítoszokban* erősen artikulált. A fordító egy esetben teljesen abszurd víziót lát: a korábbiakhoz hasonlóan ebben az esetben is valósághatást kíván megjeleníteni a narrációs technika, ám a már-már groteszk helyzet ezt megakadályozza. Ez megtöri a történet folyamatoságát, kizökkenti és meghökkenti az olvasót:

Odakint dobogás. Éjfél lenne már? Kitárta az ablakot, s amennyire a párkány elé tolt asztal megengedte, kihajolt. Odalent, a szolgáltatóház tetején világító nagy, zöld Z fényénél sápadozó aszfaltcsikon táncos léptű, kényes, fekete paripa ügetett. A patkók szikrát csiholtak a kövezeten. Éjfél van. A paripa nyaka kecsesen meghajolt. Felnyihogott. Mintha hívná. A fordító várt. A paripa ismét ívbe görbítette a nyakát, s már nem volt kétséges, érte nyihog, őt hívja a fekete táltos, neki lejt a táncát a szőrét sápasztó zöld fényben. Felpattant, és kirohant a lakásból. Kis híján orra bukott a sötét lépcsőházban. A felnyergelt kanca parkolóban állt, a kapu előtt, egy Zsiguli és egy Trabant között. A fordító óvatosan közelített hozzá, s lenyűgözve torpant meg előtte. A táltos felszegte fejét, belenyihogott az éjszakába, és így szólt: – Jean Jacques Rousseau-nak hívnak – és kapált a lábával.⁵¹

A kétbalkezesben zuhanás-repülés ellentétes irányú mozgása a valóság és a mese határán kapcsolódik össze. A varázsvilágban és a valóságos világban egyaránt otthon találó Dongó számára a repülés természetes, ugyanakkor előfeltevései

50 Uo., 17.

51 Uo., 96.

szerint Tóbiásnak valószínűleg nem az. Meglepetésként éri, hogy Tóbiás nem döbben meg azon, amikor odarepül hozzá:

Mély lélegzetet vett, és többé-kevésbé hibátlanul egyszerre csak ott termett a kisfiú mellett az ablakban. Csodálkozást várt, legalábbis örömteli meglepetést, már amit az ember a tanultak alapján joggal elvárhat egy [...] kisfiútól, ha egyszerre csak ott teremnek mellette. [...] Dongó hátrált a fenyegető hang elől, de elfelejtette, hogy az ablakpárkányon áll, s ha a hátizsák szíja be nem akad az ablakkilincsbe, bizony pórul jár. De a szíj beakadt, és ő ott lebegett ég és föld között, bús hazátlanul, amíg a kisfiú vissza nem húzta a párkányra, és közben úgy nevetett, hogy a könnyei potyogtak.⁵²

Tulajdonképpen a varázstudomány nem elégséges ahhoz, hogy Dongó kétbalkezességét kompenzálja, szüksége van egy varázstalan kisfiú segítségére. Dongó és Tóbiás barátságának ez a természetesség, az egymásnak nyújtott segítség az alapja. A repüléssel később, a regény végén is meggyűlik Dongó baja, pedig ekkor már kiállták a próbákat, tulajdonképpen teljesítették a kitűzött feladatokat. A mese-regény különlegessége, hogy Dongó kétbalkezessége nem múlik el, a lényeg nem az, hogy a próbák kiállása után különleges képességű varázslóvá válik a főszereplő, hanem az, hogy a hétköznapi világban, a lakótelepen otthonra és baráttra talál:

– Megint elfelejtettem kimondani a repülő varázsigét! – És lázasan gyötörte agyát egy mondóka, bűvös-bájoskodás, abrakadabra, legrosszabb esetben közönséges hókuszpókusz után [...] egyetlenegy valami jutott eszébe, az a bizonyos varázsigé, mellyel kalandjai elkezdődtek, s amely a legnehezebb pillanatokban segítségére sietett: *Kezdjük el, aztán majd meglátjuk. Csak úgy egyszerűen: zummele.*

– Csak úgy egyszerűen: zummele! – kiabálta Fitzhuber Dongó zuhantában. – Csak úgy egyszerűen: zummele! – és csapkodni kezdett a karjával, sebesen, egyre sebesebben.

S lám, a zuhanás lelassult, a levegő alásimult, és Fitzhuber Dongó komótosan vitorlázni kezdett az éjszakában, palástja lobogott utána, süvege félreacsapva ült a fején, s apró hátizsákjával úgy festett,

52 BÉKÉS, *A kétbalkezes varázsló*, 28.

mint egy csillagokkal és holdacskákkal behintett, puklis hátú griffmadár.⁵³

A repülés a lakótelepen, bár *A kétbalkezes*ben egyszerűen a varázsló-képesség teszi lehetővé, valójában a kényszerből való kiszabadulásnak, az elvágódásnak, a bezártságból kitörésnek lesz a szimbóluma. Amikor Reményi József Tamás, akkoriban rendszeresen publikáló filmkritikusként, recenziót írt az egyik legfontosabb, a lakótelepi létezést tematizáló filmről, a *Falfúró*ról, az írását így indította:

Visszatérő lakótelepi álmom: ellódogulni a toronyházak legtetejéről, eloldódogni, elszabadulni messze magasan a betonlabirintus fölé, s ott lebegni, körözni, siklani súlytalanul. Gyermeki álmom: könnyed menekülés a megoldatlan »leckék« elől, az anyagi, az erkölcsi, a szexuális nyomorúság elől, az önérzet, a méltóság, a siker zsigeri hiánya elől. És persze, épp ezért, szorongásos álmom ez, a végső, tragikus választás kényszere a mélység fölött.⁵⁴

Boldog lebegés gyermekként, szorongásos álmom felnőttként – ugyanakkor *A kétbalkezes*nek is lehet olyan értelmezése, hogy Éliás Tóbiás és Fitzhuber Dongó egész kalandsorozata a kisfiú álmában játszódott le: Éliás Tóbiás pizsamában, este indul el, ahelyett, hogy az esti mesét nézné, mint minden más gyerek. És a kalandok végeztével, az ünneplés közben figyelmezteti a varázslót:

Az örömködés közepette egyszerre csak az ablakra pillantott Éliás Tóbiás. Hajnalodott. A kisfiú a varázslóhoz szaladt.
– Mindjárt reggel van – mondta, – Mennünk kell.
Fitzhuber Dongó bólintott.⁵⁵

*A kétbalkezes*ben két központi hős van, akik külön-külön mennek át komoly átalakuláson: a magányos kisfiú barátot szerez, és egy olyan mesét kap, amibe időről időre visszatérhet; a kétbalkezes varázsló pedig rátalál a hivatására, voltaképpen

53 Uo., 165.

54 REMÉNYI József Tamás, „Övön alul: Falfúró”, *Filmvilág* 29, 4. sz. (1986): 14–15, 14.

55 BÉKÉS, *A kétbalkezes varázsló*, 160.

íróvá válik, hiszen azt tervezi, hogy kiegészíti a Varázslexikont a lakótelepen is alkalmazható varázslatokkal. A *Lakótelepi mítoszok*ban a műfordító, aki már korábban is kísérletezett azzal, hogyan válhatna íróvá, az utolsó novellában a szövegével teszi sajátjává a lakótelepet. A *Dzsunga tufák* című zárónovellában a műfordító felfedezi a szokásos „kamaszfirkálmányok” közt a következő feliratot: „Dzsunga tufák”. Aztán egyre több helyen látja meg a lakótelepen, a buszmegállóban, az óvoda kerítésén, az orvosi rendelő kapuoszlopán: keresi a megfejtését, még szótárban is megnézi, próbálja rendszerbe szedni, megfordítva olvasni, de az értelmét nem találja. Végül mégis a saját szövegévé teszi, és mintha ezzel tenné sajátjává a lakótelepet is, hiszen végül már ő maga írja fel a feliratot egy panelház falára:

Pillantása a kanális lefolyójára esett. Féларasznyi sárgászörös téglaszilánk hevert mellette. Lopva körülnézett, látja-e valaki. Amikor meggyőződött róla, hogy egyedül van az utcán, felkapta a tégladarabot, és nagy, dülöngélő betűkkel felkarcolta a rücskös panelfalra:
DZSUNGA TUFÁK⁵⁶

Ezzel lesz a lakótelep „olvasójából”, azaz tanulmányozójából a lakótelep „írója”, a lakótelep maga pedig az egész kötetnek köszönhetően változik szöveggé. Ugyanakkor a lakótelepeket, miként a városokat is, egészében kell „olvasnunk” ahhoz, hogy értelmezzük őket:

A szövegeként értelmezett és interpretált városokat „írjuk” és „olvasuk”. A városok építését, a városépítészetet az írásnak és az olvasásnak ebben az átvitt értelmében fejthetjük meg, mint az urbanitás nyelvét. Ez a nyelv épületekből és terekből, városrészekből, régi és újabb építésű házakból, várostervekből és -koncepciókból, emlékművekből és más urbánus ikonokból áll, amelyek nemcsak az adott város történelmét, hanem annak mítoszait, elképzeléseit, vízióit is elmesélik. A város tehát a történelem és az imagináció helye, amely tárolja a kollektív és a történelmi emlékezetet.⁵⁷

56 BÉKÉS, *Lakótelepi mítoszok*, 164.

57 N. KOVÁCS Tímea, „»Új-Mecsekalkján már fénycsöves világítás ragyog.« Modernitás-metaforák és urbánus életvilágok: Pécs-Uránváros”, in *Lakótelepek...*, 63–82, 63.

N. Kovács Tímea, a lakótelepeket történeti, városszociológiai, építészeti, reprezentációs kontextusokba helyező kötet előszavában egy mesét idéz fel, *A kisvakond a nagyvárosban* címűt – egyébként ez a rajzfilm ugyanabban az időszakban, 1982-ben készült, mint *A kétkelkes varázsló*. Ennek a mesének az elején a kisvakondnak és barátainak a világát, a természetet szétrombolja, eltünteti az urbanizáció és a lakótelep-építés: a szereplők pedig, miután megpróbálták hozzászokni a megváltozott környezethez, feladják ezt a kísérletet, és visszamenekülnek a természetbe. A menekülés Fitzhuber Dongó előtt is felmerül lehetőségként, még a mese legelején az őt megelőző körzeti varázsló figyelmezteti, hátrahagyva egy levelet, hogy fusson, amerre lát, hiszen ő maga is elmenekült a természetbe: „Arra az elhatározásra jutottam, hogy kerekem oldok, és letelepszem valahol, egy mezővédő erdősávban.” A kétkelkes varázsló azonban másként dönt, és a lakótelepen találja meg az otthonosságot, és az írásban önmagát: voltaképpen ugyanazt az utat járva be, mint a *Lakótelepi mítoszok* műfordítója.

Bibliográfia

- BÉKÉS Pál. *A kétkelkes varázsló*. Budapest: Minerva Kiadó, 1983.
- BÉKÉS Pál. *Lakótelepi mítoszok*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1984.
- BERTHA Bulcsú. „Jelenségek”. *Élet és Irodalom*, 1980. márc. 8., 1, 4.
- BERTHA Bulcsú. „Jelenségek”. *Élet és Irodalom*, 1980. ápr. 12., 3.
- BOTH Gabi. „A nagy könyv, ami már soha nem készülhet el: Békés Pál születésnapjára”. *wmn.hu*. 2021. márc. 27. Hozzáférés: 2024.06.28. <https://wmn.hu/kult/54779-a-nagy-konyv-ami-mar-soha-nem-keszulhet-el-bekes-pal-szulesesnapjara>
- FODOR Géza. „Békés Pál-olvasónapló”. *Holmi* 20, 10. sz. (2008): 1363–1367.
- GELENCSÉR Gábor. „Panelkapcsolatok: A lakótelep-motívum a magyar filmben”. In *Lakótelepek: A modernitás laboratóriumai*, szerkesztette N. KOVÁCS Tímea, 142–160. Budapest: Kijarat Kiadó, 2008.
- HERÉDI Károly. „Nincstelen királyok, nincstelen királylányok: Szegénységprezentáció a kortárs magyar gyermekirodalomban”. *Híd* 80, 7. sz. (2016): 126–134.
- HERMANN Zoltán. „Vázlat a magyar gyerekirodalom történetéhez”. In *Mesebeszéd: A gyerek- és ifjúsági irodalom kézikönyve*, szerkesztette HANSÁGI

- Ágnes, HERMANN Zoltán, MÉSZÁROS Márton és SZEKERES Nikoletta, 15–31. Budapest: Fiatal Írók Szövetsége, 2017.
- HORVÁTH Sándor. „A lakótelepek népe és a bűn metaforái a Mária Valériától a csövesekig”. In *Lakótelepek: A modernitás laboratóriumai*, szerkesztette N. KOVÁCS Tímea, 83–100. Budapest: Kijárat Kiadó, 2008.
- KISS Noémi. „Fényképezés, szöveg, archiválás: Klösz György fotográfiái”. *Alföld* 55, 5. sz. (2004): 75–90.
- LOTMAN, Jurij. „Cselekménytér”. Fordította SZITÁR Katalin. *Szépliteratúrai Ajándék* 2–3, 3, 1. sz. (1995–1996): 118–136.
- MELETYINSZKIJ, Jeleazar. *A mítosz poétikája*. Fordította KOVÁCS Zoltán. Budapest: Gondolat Kiadó, 1985.
- N. KOVÁCS Tímea. „»Új-Mecsekaján már fénycsöves világítás ragyog.« Modernitás-metaforák és urbánus életvilágok: Pécs-Uránváros”. In *Lakótelepek: A modernitás laboratóriumai*, szerkesztette N. KOVÁCS Tímea, 63–82. Budapest: Kijárat Kiadó, 2008.
- NEWMAN, Beth. „»A szemlélő helyzete«: Nemi szerepek, narráció és tekintet az Üvöltő szelekben”. Fordította BALOGH Andrea. In *A posztmodern irodalomtudomány kialakulása*, szerkesztette BÓKAY Antal, VILCSEK Béla, SZAMOSI Gertrud és SÁRI László, 583–597. Budapest: Osiris Kiadó, 2002.
- RÁCZ I. Péter. „Megtartó erő: Tíz éve hunyt el Békés Pál”. *Népszava* 147, 125. sz. (2020): 2–3.
- REMÉNYI József Tamás. „Övön alul: Falfúró”. *Filmvilág* 29, 4. sz. (1986): 14–15.
- REMÉNYI József Tamás. *Mindig volt egy szigetem: Darvasi Ferenc életútinterjúja*. Budapest: Cser Kiadó, 2023.
- SZENTMIHÁLYI VIKTOR. „Az irodalom tükrében: Lakótelepi mítoszok. Beszélgetés Békés Pállal”. *Pedagógusok Lapja* 40, 4. sz. (1984): 5.
- TARJÁN Tamás. „Könyvszemle”. *Népszabadság* 41, 139. sz. (1983): 7.
- TÓTH Eszter Zsófia. „»Az volt a jelszó, hogy hány cukorral kéri a feketét. A gyese csajok csinálták.«: A gyesen lévő nők mindennapjai a lakótelepeken az 1980-as években”. In *Lakótelepek: A modernitás laboratóriumai*, szerkesztette N. KOVÁCS Tímea, 101–123. Budapest: Kijárat Kiadó, 2008.

Váraljai Anna

„Ég és föld között, bús hazátlanul...”

Panelterek „varázsosítása” a nyolcvanas években

Írásomban Békés Pál regényéhez az építészetben, pontosabban a játszótereken keresztül kapcsolódom. A szerző fontosabb írásainak (*Lakótelepi mítoszok, A kétbalkezes varázsló, Gangregény*) kulisszái többnyire „szocmodern” építészeti terek. A dekonstruált vizuális környezet testidegen tájai, sorsukra hagyott miliói annál is szomorúbban hatnak, mint hogy egykor az új város, az új társadalom vízióinak egy eszmerendszer által alakított terepeiként születtek. Békés vonatkozó írásaiban az egykor fényes csillagként ragyogó utópia kerül feszültségbe napjaink kollektív emlékezetének hol nosztalgizáló, hol a tabula rasa igényével fellépő attitűdjével, gyakran a metaforikus építészeti tereken keresztül. A szocialista lakótelepek és a hozzájuk kapcsolódó játszóterek/közösségi terek alakulás- és megítélés története Békés munkáin keresztül plasztikusan megrajzolható. Írásainak szereplői sok esetben „panelgyerekek”, ennek az új, vagy inkább szükségszerű épülettípusnak a – szociálisan, mentálisan akkor még beláthatatlan következményekkel számoló – lakói.

Egy este búsán bámészkodott az iroda félig nyitott ajtajában. Hatalmas ház homlokzatára látott. Hogy pontosak legyünk, az iroda ajtajából csak ezt a házat láthatta; az ég nem fért bele a képbe. Az ötödik emeleten az ablakban egy hétévesforma kisfiú üldögélt.¹

A gyermek és a gölemszerűen fölé tornyosuló panelház oppozíciója jellegzetesen a nyolcvanas évek szülötte, amikor a panelek presztízse csökkent: a rendszervál-

1 BÉKÉS Pál, *A kétbalkezes varázsló* (Budapest: Minerva Kiadó, 1983), 26.

tás évéhez közeledve a panelházak lakói otthonukra a legkevésbé sem státusszimbólumként tekintettek. A panellét szociális csapdaként artikulálódott, melyből egzisztenciális okok miatt nem lehetett „elszökni”.² Egy, a MODEM-ben 2019 nyarán rendezett kiállítás ennek a folyamatnak a képzőművészeti vonatkozásaira mutatott rá, a panel mint disztópikus/utópikus motívum ugyanis a nyolcvanas évektől kezdve egyre plasztikusabban jelent meg társadalmi térként, a szocializmus tovább nem fenntartható létformájának metaforájaként a közép-európai művészettörténetben. Békés Pál a nyolcvanas évek dekonstruált telepi környezetébe helyezi „főhősét”, Éliás Tóbiást és mellé sodródó barátját, a kétbalkezes varázslót. Mindketten elszenvetői annak a varázstalanított, irdatlan térnek, melybe belévetettek. Találkozásuk fentebb idézett pillanata megidézi Esterházy Marcell *h.l.m.v 2.0* című videoloopját, melyen a panelház széle-hossza egy, a képmező teljes egészét betöltő geometrikus, absztrakt felületként realizálódik.³ A város és a városon túli természet között barikádként ormótlankodó, nem-helyként, non-lieu-ként vagy *between space*-ként is definiálható szűrkezóna, a paneltelep elsődleges foglya, áldozata Békés Pál írásában a mese és természet világából kiszakított, varázstalan, mítosztalan közegbe kényszerített gyermek. A nyolcvanas években egyre több figyelem terelődött a Békés-regény témájává emelt mese „visszalopására”, a gyermeket körülvevő terek személyiségformálódásra gyakorolt hatásaira, a varázstalanítás ellenében elkövetett kreativitási manőverekre. A továbbiakban ennek az evolúcióját vázolom fel az ötvenes évektől a regény születésének pillanatáig, a játszótérket mint metaforikus színtereket emelve vizsgálódásom fókuszába.

Rend és fegyelm – Az ötvenes évek

A szocialista realista építészet programját Magyarországon 1951-ben hirdette meg a frissen alakult Magyar Építőművészek Szövetsége, ekkor ez a stílus már évtizedek óta uralkodó volt a Szovjetunióban. Sztálin halálát követően Hruscsov 1954-es beszédének hatására enyhült a művészeteket és az építészetet préselő nyomás, a szocreált felváltotta a modernizmus. A szegedi Mars tér szocreál stí-

2 SÜLI-ZAKAR Szabolcs, *PANEL. lét, közösség, esztétika: A lakótelepek hatvan éve*, kiállítási katalógus (Debrecen: MODEM, 2019).

3 ESTERHÁZY Marcell, „h.l.m.v 2.0”, videoloop, *ludwigmuseum.hu*, 2004, hozzáférés: 2024.07.20., Esterházy Marcell: *h.l.m.v 2.0* (2004) (*ludwigmuseum.hu*)

lusú lakóházának terrakotta domborművén Tápai Antal⁴ az ötvenes évek tipikus, elvárt, idealizált családmodelljét mutatta be, akiknek a rendszer ezeket a lakásokat megálmodta. Ugyanakkor a gyermek közel sem foglalt el olyan központi helyet a termelésre fókuszáló államberendezkedésben, mint ahogyan azt a sematikus ikonográfiai program mutatja.

Tápai Antal gyermekével játszó családot ábrázoló domborműve a kapuzat felett Szegeden, a Hajnóczy utcában, 1955.⁵

A hazai szocreál beépítések merev, szimmetrikus kompozíciójúak a grandiózus megjelenés, a munkásállam nagyságát reprezentáló jelleg miatt. A zárt blokkokon belül volt ugyan egy minimális zöldterület, de itt a gyerekek legfeljebb csak az építési törmeléken vagy a kötelező funkcionális elemként elhelyezett porolóállványon játszhattak. Az ötvenes évek játszóterei még nem az ablakból is belátható távolságban, hanem a telepeken kívüli parkok környékén voltak, a telepek szűkebb környezetébe a hatékony munkavégzést könnyítő intézmények, mosodák, kifőzdék kerültek.

4 Tápai Antal (1902–1986) szobrászművész.

5 Saját felvétel, hozzáférés: 2024.07.20.

Sztálinvárosban, a Május 1. utcai házak mögötti park a Vasmű (Sztálin) úti házak hátsó frontja felé nézve egy libikókával, hinta nélküli hintaállvánnyal, 1953 körül.⁶

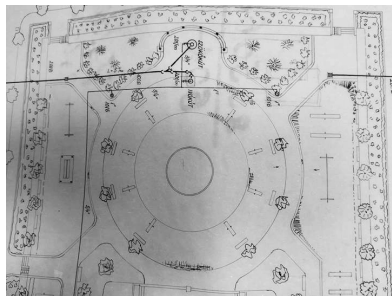
A Rákosi-kor játszótereire példa Szegeden az 1953-as, mára már jócskán átalakított Valéria téri (ma Bartók tér) játszótér tervrajza, melynek szimmetrikus szerkezete a szocreál építészet eszméit tükrözi.⁷ A centrális, minden pontból belátható tér a felügyelt helyek sajátossága, melyen egy hinta és egy rakétamászóka kapott helyet. A tervrajz szabályos, parkosított környezete helyett a valóságban salakkal felszórt terep és szórványos növényzet, az emeletráépítések miatt bomladozó kullisszák keretozték a teret.

Bár nem játszótér, de mindenképpen igazi érdekesség az a soha meg nem valósuló ifjúsági tér, melyet Snopper Tibor,⁸ a Szegedi Tervező Iroda építésze tervezett 1954-ben. A 120 fős textilipari leánykollégium szocreál stílusú épületének terve a személyes zóna, a privát szféra teljes hiányára világít rá egylégterű hálótermeivel és monumentális felvonulási terével. Az úttörők 12 fogadalmi pontja

⁶ GALLAI Sándor, [c. n.], *Fortepan.hu*, hozzáférés: 2024.07.20, <https://fortepan.hu/en/photos/?donor=Gallai%20S%C3%A1ndor>

⁷ „[A szegedi Valéria téri játszótér tervrajzai és alaprajza]”, *Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Vármegyei Levéltára*, Szeged, 85.50.6b.

⁸ Snopper Tibor (1922–1994) építész.

A szegedi Valéria téri (ma Bartók tér) játszótér tervrajza 1953-ból (balra fent),
és a tér 1959-ben (jobbra).⁹

A Szegedi Tervező Iroda (Snopper Tibor) Vásárhelyi úti 150 fő
Textil Technikum kollégiumának terve, 1953 (balra lent).¹⁰

pontosan megfogalmazza azokat az elvárásokat, melyeket a kommunista párt egy iskoláskorú gyermekkel szemben támasztott ekkor; ezek közül a legfontosabb természetesen a jó magaviselet volt, melyre a beszabályozott és felügyelhető terek is utalnak.

„Két emelet boldogság” – A hatvanas évek

A hatvanas években, a házgyári és a típus technológiára való áttérés előtt a lakótelepek egyfajta „város a városban” terv alapján jöttek létre azzal a céllal, hogy az

⁹ Saját felvétel, *Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Vármegyei Levéltára*, Szeged, 85.50.6b; *Szeged Régi Fotói Facebook-oldal*, hozzáférés: 2024.07.20, https://www.facebook.com/photo/?fbid=1337936682916760&set=a.198411236869316&locale=hu_HU

¹⁰ Saját felvétel, *Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Vármegyei Levéltára*, Szeged, 85.05.08-42-1.

ott lakók helyben elérjenek minden szolgáltatást. Óvodák, iskolák, orvosi rendelők kaptak helyet a házak között, alul pedig kisebb üzletek, mosodák. A hatvanas években presztízs volt lakótelepen élni, egyrészt az életminőség, másrészt az elérhető közfunkciók miatt.¹¹ Az évtized lakótelepei elsősorban az átmeneti zónákban épültek fel, megindult a lakótelepi építkezések kifelé tolódása. A 15 éves lakásépítési program miatt – melyben egymillió lakás építését célozták meg – új technológiákra volt szükség, így az állam a hatvanas évek második felében megvásárolta a házgyárakat: elkezdték a panelelemek tömeges gyártását, emellett pedig típusterveket is alkalmaztak. A lakótelepekkel szembeni megítélés változását a szocialista lakásfilmek is tükrözik: míg a hatvanas évek filmjeiben (*Két emelet boldogság*) a lakástematikát optimista hangon, vigjátékban dolgozzák fel,

addig a hetvenes években, például Bacsó Péter *Forró vizet a kopaszra* című filmjében már megjelenik a lakótelepekkel szembeni szkepszis, és a filmek hangvétele groteszkké, tragikomikussá válik.¹²

A hatvanas évek lakótelepeinek elengedhetetlen része a köztéri szobor, gyakran ezek voltak a gyerekek gyülekező- és játszóhelyei. Ilyen funkciója lett Madarassy Walter¹³ fekvő (fürdőző?) női szobrának is a hatvanas években kiépült szegedi Odessza telepen.¹⁴

A játszótérépítési hullám csak a hatvanas évek végén indult be igazán: míg 1969-ben 669 játszótér volt Budapesten, a hetvenes

Odesszai gyerekek Madarassy Walter *Fekvő nő* című szobrával a hetvenes években.¹⁴

11 PRAKFAI Endre, *Építészet és szocializmus* (Budapest: Holnap Kiadó, 2022), 134–144.

12 GELENCSÉR GÁBOR, „Panelkapcsolatok: A lakótelep-motívum a magyar filmben”, in *Lakótelepek: A modernitás laboratóriumai*, szerk. N. KOVÁCS Tímea, 142–160 (Budapest: Kijárat Kiadó, 2008).

13 Madarassy Walter (1909–1994) szobrászművész.

14 *Móra Ferenc Múzeum Történeti Fotótár*, Szeged, l. sz. 2017.5.39.

évek közepére ez a szám az ötszörösére nőtt.¹⁵ A hatvanas évek játszótereinek nagy része társadalmi munkával épült fel különösebb koncepció nélkül, a szegedi Csillag téren például a Szegedi Cipőgyár munkáskollektívája, a Klapka György téren a Köztisztasági Vállalat dolgozói készítettek társadalmi munkában játszótéri alkalmatlóságokat. Ugyanekkor Budapesten mozgalom indult a játszóterek patronálására. „Nagymama: Jé, ennek a hintának már van lánc? Unoka: Igen, apuka rátette” – idéz Fehér Kálmán újságíró egy tipikus játszótéri beszélgetést.¹⁶ Tehát az 1960-as évek a szovjet mintára hegesztett rakétamászókák és láncos hinták időszaka.

A Szegedi Cipőgyár munkáskollektívája által készített játék a panelosítás előtti Csillag téren, az 1960-as években.¹⁷

Játékokról komolyan – A hetvenes évek

A hetvenes évekre – az új gazdasági mechanizmus miatt – javult a gazdasági helyzet, ugyanakkor építkezések tekintetében a minél olcsóbb tömeges lakásépítés vált elsődlegessé. Ekkor épült a paneltechnológiás épületek nagy része, melyek

15 VÁRKONYI Endre, „Tavas, terek, tervek: Grund-gondok. Szülői szervezés”, *Magyarország*, 1969. ápr. 13., 29.

16 FEHÉR Kálmán, „Tarján, a loggiák városa...: Elfogult sorok Szeged új lakótelepéről”, *Magyar Építőművészet* 24, 4. sz. (1975): 22–29, 24.

17 *Szeged Régi Fotói Facebook-oldal*, hozzáférés: 2024.07.20, https://www.facebook.com/photo/?fbid=1233503716693391&set=a.198411236869316&locale=hu_HU

esetében a megelőző évtizednél is kevesebb figyelem jutott a közterületek kialakítására. Ennek az az egyik oka, hogy az egyre nagyobb kiterjedésű – immáron paneltechnológiás – telepek kiépítése előtt a földdel tettek egyenlővé mindent, ezért a fák- és növények nélküli betondzsungelek sivarak voltak, a füvet aszfalt, kavics vagy kőzúzalék pótolta. A panelek közti tereket illetően nem voltak olyan határozott elképzelések, mint a tőpusterves lakásokra, illetve épülettípusokra vonatkozóan, így sok esetben teljesen ad hoc módon állt össze az épületek közti térszétés. Borvendég Béla, a Szeged-Tarján városrész kiépítéséért felelős főépítész¹⁸ így ír 1975-ben:

Kissé meglep a játszótér és az autóparkoló szemmel láthatóan vidám együttélése. Nem emlékszem, hogy milyen kényszer hatására született ez a megoldás. Úgy tűnik, hogy a masszív acélső mászó alkalmatlanságok megvédik a gyerekeket az autóktól. Hogy az autókat mi védi meg a gyerekektől? Lehet, hogy az ablakból apuka idelát.¹⁹

A lakóházak közül kiszorult játszóterek sokszor a közlekedési utak mellé kerültek, az autóparkolók pedig a házak közé, hogy az ablakból is rá lehessen látni a család sokszor egyetlen vagyontárgyára: a gépkocsira. Jellemző a panelépítkezésekből kimaradt építőanyagok játszóeszközzé avanzsálása, ilyen volt például Budapesten, a mára elbontott, Vackor utcai beton csatornacsövekből „buherált” játszótér.²⁰

Borvendég Béla építész felvételei a frissen panelosított Szeged-Tarján városrészről.²¹

18 Borvendég Béla (1931–2014) építész-mérnök.

19 BORVENDÉG Béla, „Tarjáni töprengések”, Magyar Építőművészet 24, 4. sz. (1975): 16–21, 20.

20 NAGY Szabolcs, „A Felszabadulás (Jutasi) úti lakótelep története”, in *Jutasi olvasókönyv*, szerk. KELLER Márkus, WARE-NAGY Orsolya, NAGY Szabolcs, MÉSZÁROS Ábel és VÖRÖS Kati, 92–145 (Budapest: Paradigma Ariadné Kft., 2023), 117.

21 BORVENDÉG, „Tarjáni töprengések”, 20.

A tömbök közt kijelöltek ugyan helyeket a majdani közfunkcióknak, de ezek többnyire nem készültek el. Az üresen hagyott területek félprivát, átmeneti terek voltak, melyeknél az sem volt tisztázott, hogy hol kezdődik az utca, és hol ér véget a házhoz tartozó tér. A hetvenes években már nem fizikai, hanem társadalmi térként definiálódott a köztér, a közép-európai régió neoavantgárd művészei éppen e miatt a térpoétikai töltet miatt egyre gyakrabban vitték akcióikat parkokba, gyárudvarokra, iskolaudvarokra, közterekre.²² Hazánkban jellemzően ilyen, a közterületiség és szabadság definícióját feszegető művészeti akció volt Pauer Gyula²³ tüntetőtáblakerdője (1978) a porral egyenlővé tett nagyatádi művésztelep helyén.

Ugyanekkor a neoavantgárd művészeknek – mint az érintetlen tisztaság metaforikus terepe – a gyermeki világ, a gyermeki kreativitás is a fókuszába került, a művészetpedagógiai nevelés pedig új erőre kapott. 1971-ben jelent meg a hosszú évekig Japánban élő Székácsné Vida Máriának²⁴ a művészeti nevelés fontosságát hangsúlyozó, a művészeti nevelés szerepét Magyarországon fókuszba hozó módszertani könyve, a *Gyermekrajzművészet Japánban*.²⁵ 1975–1977 között tartotta a budapesti Ganz-MÁVAG Művelődési Házban kreativitási gyakorlatait Maurer Dóra és Erdély Miklós, hogy a felnőttekben fellobbantsák a gyermek „természetes” kreativitási hajlamát. 1975-ben a Magyar Nemzeti Galéria felkérésére létrejött a gyermeki kreativitás fejlesztését megcélzó GYIK Műhely (Gyermek és Ifjúsági Képzőművészeti Műhely) Szabados Árpád²⁶ vezetésével, 1976-ban pedig Zalaegerszegen – részben a műhely tagjainak munkája nyomán – elkészült az első mesejátstótér Szabados Árpád, Várnagy Ildikó, Pallai Márta és Samu Géza kivitelezésében.²⁷

Tuskó-országutak, sejtelmes alagutak, rönk fellegvárak, totemoszlopok ágaskodnak ezen a frisskeretű játszótéren, s a szél fura, megnevezhetetlen szerkezet alkatrészeivel kerepel, a hintán faragott állatfejekbe lehet kapaszkodni, másutt pedig hatalmas rovarra em-

22 Mádálina BRAȘOVEANU, „Beyond the Grey Zone: The Production of Space in Eastern European Neo-Avantgarde”, *Papers in Arts and Humanities* 3, no. 2. (2023): 1–17.

23 Pauer Gyula (1941–2012) szobrászművész, performer, díszlet- és jelmeztervező.

24 Székácsné Vida Mária (1916–2000) grafikusművész, művészetpedagógus.

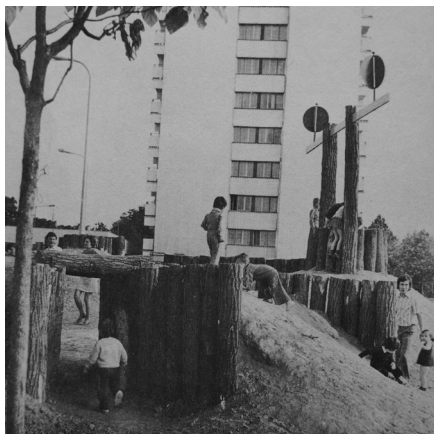
25 SZÉKÁCSNÉ VIDA Mária, *Gyermekrajzművészet Japánban* (Budapest: Corvina Kiadó, 1971).

26 Szabados Árpád (1944–2017) festő, grafikus, művészetpedagógus.

27 Várnagy Ildikó (1944–) szobrászművész, Pallai Márta keramikus, Samu Géza (1947–1990) szobrászművész.

lékeztető mesebeli lény forog körbe egy beton talapzaton. S mind-
ezt üde, kacér színekkel tették vidámabbá az alkotók

– írja a *Zalai Hírlap* a frissen avatott játszótéréről.²⁸ A művészi kivitelezésű mászó-
szobrok nemcsak a gyerekek mozgásigényét elégítették ki (ezt a betonhulladékból
készített játszótér is megtette), hanem kreativitását, fantáziáját, mese iránti igényét
is mozgásba hozta. Az alkotáslélektannal is foglalkozó Szabados Árpád elmondása
alapján ezek a mászóplasztikák a kibontakozóban lévő posztmodernizmus „nyitott
mű” fogalmának is megfeleltethető munkák: „Ezek az alkotások legalább hatvan
százalékig szobrok, hiszen mindegyik magán viseli alkotója egyéniségét. A fenn-
maradó negyven százalékot pedig a gyerekek egészítik ki, így lesz teljes értékű az
alkotás.”²⁹ A mesejátszótér alkotói, a zalai művésztelep résztvevői ekkoriban olyan –
napjainkban is kurrens – témákat kutattak, mint a kollektív alkotás és közhasznúság,
és a játszótér lényegében vizsgálódásaik kísérleti laboratóriumául szolgált. „Olyan
köztéri szobrokat készítettek a résztvevő szobrászok, amelyek szerves részei a városi
környezetnek, amelyeket nem csak nézni, de tapintani, sőt megmászni is szabad.”³⁰

A zalaegerszegi képző- és iparművészek által tervezett játszótér részlete
Pirk Ambrus *Játékról komolyan* című könyvében.³¹

28 P. L., „Vidám honfoglalás után: A faszobrászok játszótéren”, *Zalai Hírlap*, 1976. szept. 12., 4.

29 Uo.

30 B. L., „Művésztelepből játszótér”, *Dunántúli Napló*, 1976. okt. 4., 4.

31 PIRK Ambrus, *Játékról komolyan* (Budapest: Ságvári Endre Könyvszerkesztőség, 1979), 260.

A hetvenes években jelentek meg a tematikus játszóterek, például a népszerű közlekedési parkok. Egy 1976-os szegedi példa a tarjáni záportározó melletti KRESZ-játszótér, melyhez még közlekedési helyszínrajz is készült, és ahol a KRESZ szabályait sajátíthatták el a gyermekek.³²

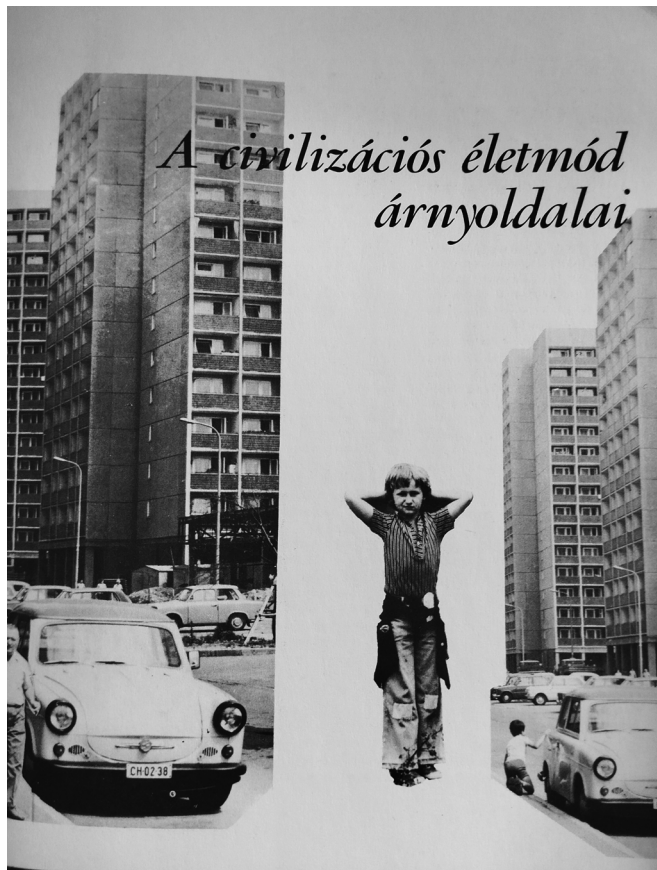
A kétbalkezes varázsló megérkezik – A nyolcvanas évek

A mesejátszótér típusa a nyolcvanas években terjed el hazánkban. Ez is a „visszavarázsoló” tendenciák része, amelynek nyomait – elsősorban a gyermeki kreativitás felfedezése tekintetében – már a hetvenes években megtaláljuk. A gyermekek nemzetközi éve alkalmából 1979-ben jelent meg Pirk Ambrus³³ *Játékról komolyan* című könyve, amely a lakótelepek megfelelő játszóterekkel való ellátása érdekében született. A nagyszabású, közel 300 oldalas munkát többek között a zalaegerszegi játszótér alkotóinak fotói illusztrálták. A könyv megírásának hátterét a hetvenes években kibontakozó, a gyermekek egészségi állapotát felmérő kutatások és az egészségük megőrzését, a mozgás kultiválását megcélzó kezdeményezések adták. Utóbbiak közül legfontosabb az 1977 májusában induló „Edzett Ifjúságért!” mozgalom.³⁴ A gödöllői születésű Pirk Ambrus táj- és kertépítész Remsey Jenő festőművész unokája volt. Tájépítészeti terveit a szocializmus évtizedeiben egyedülálló módon, univerzális szemlélettel, a legapróbb részletekre kihatóan tervezte meg. A játszótértervezőknek, pedagógusoknak szánt kötetben számtalan ábrával, fotóval illusztrált terv és példa mutatott rá az alkalmas játékfeltételeket befolyásoló tényezőkre; mintául a svéd és norvég (vizes, állatsimogató stb.) játszóterek szolgáltak számára. Külön fejezetben foglalkozik a civilizációs életmód árnyoldalaival: a paneltelepek zsúfolt játszótereivel, kevés zöldterületével, a magas házak gyermekek számára ijesztő méreteivel és az ezek következtében kialakuló magatartászavarokkal.

32 *Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Vármegyei Levéltára*, Szeged, 538-2202/248 I.

33 Pirk Ambrus (1944–2020) táj- és kertépítész.

34 „1977 májusában a KISZ, a Magyar Úttörők Szövetsége, az Oktatási Minisztérium és az Országos Testnevelési és Sporthivatal szervezésében elindult az Edzett ifjúságért! mozgalom, amely a 6–26 év közötti fiatalokat a rendszeres testedzésre és sportolásra próbálta ösztönözni.” VAMOS Gabriella, „Az edzett ifjúságért a Kádár-korszakban”, in *Gyermekélet egykor és ma*, szerk. DEÁKY Zita és BALI János, 231–248 (Budapest: ELTE BTK Néprajzi Intézet, 2021), 231.

Fotómontázzsal illusztrált bellap Pirk Ambrus *Játékról komolyan* című 1979-es könyvéből.

Békés Pál 1983-as ifjúsági regénye ugyanezekkel a gyermekeket érintő civilizációs problémákkal foglalkozik, s bár könyvének fókuszában a mese műfajának rehabilitációja – mint a gyermekek „megmentésének” lehetséges eszköze – áll, leírásai nem nélkülözik a plasztikusan lefestett rideg, sematikus városi paneltereket sem. Mi történik a gyermekkel, ha megszűnik bensőséges viszonya a természettel? Mik a „mozgásszegény életmód, a levegőn való kevés tartózkodás, a személytelenségi állapot”³⁵ következményei? Aki nem tud játszani, nincs

35 PIRK, *Játékról komolyan*, 26.

benne a mesevilágban, képes lesz-e felnőttként társas kapcsolatok kialakítására? Összességében: mennyire lehet humanizálni a nagyvárosban, paneltelepen élő gyermekek életkörülményeit? Békés Pál a varázstalanított lakótelepi környezetbe igyekezett visszacsempészni a mesét, a nyolcvanas évek telepeinek újdonsága pedig a mesejátsszótér volt.

Schéner Mihály Dorottyás kocsija Budapesten,
az Ágoston utca 2. szám alatt.³⁷

A gyermekjátékok, a mese és a naiv művészet recepciója a hetvenes évek vége felé érte el tetőpontját Magyarországon, és az intézményesülés időszaka is ekkorra tehető: egy időben, egymás tövében alakult meg a kecskeméti Szórakaténusz Játék Múzeum, valamint a Naiv Művészeti Múzeum, s talán nem túlzás azt állítani, hogy amit ez a két intézmény reprezentált (a mese/játék, valamint az emberben rejlő ösztönös kreativitás), archetipikus, mindenki számára érthető közös nevezőt jelentett ekkoriban. „A játék totális, mint maga az emberi lét” – írja Schéner Mihály.³⁶ A medgyesegyházi parasztcsaládból származó művész a negyvenes években végezte el a Képzőművészeti Főiskolát, majd Békéscsabán gimnáziumi rajztanárként

dolgozott. A hatvanas évekre kialakult sajátos motívumvilága: a paraszti életből, népművészetből, kézművességből, népi játékokból ellesett formákat, alakokat csurgatta át saját fantáziáján, és ötvözte a legfrissebb, főképp francia kortárs művészeti technikákkal, alkotói módszerekkel. 1982-ben kapott megbízást, hogy készítsen köztéri alkotásokat játszótérre, ami újdonságot, bátor vállalást jelentett akkor, amikor sablonra építettek játszótereket. Lovacsákák, huszárok, Bari, Puli, Galamb, csókolódzó galambpár (neve: Csilabe-csók), páva, melynek szétterege-

36 SCHÉNER Mihály, *Kiállítási katalógus* (Tihany: Tihanyi Múzeum Kiadása, 1979. júl. 7. – szept. 15.), [o. n.]

37 WEHNER Tibor, „Új szobraink”, *Budapest* 21, 10. sz. (1983): 30–33, 32.

tett farktolla mókuserékké válva hintát forgat (Páva-hintás-kerék), körhinta és állatfigurák népesítették be békéscsabai játszóterét. A szabadtéri óriás sakk minden bábujának volt neve (a királyé például Édes Dinnye Király). A karakterek egy ekkor színpadra kerülő gyerekdarabban, a békéscsabai Jókai Színházban játszott *Gyalogsillagban* is megjelentek, amelynek meseszövegét Csukás István írta.

A hetvenes évek végétől a Fiatal Népművészek Stúdiójának néhány tagja játszóterei berendezéseket is tervezett, melyeket a HUNGEXPO-kiállítás gyermekmegőrzőjében mutattak be. Román János³⁸ fából készített járműveit, Nagy Mária,³⁹ Nagy Kristóf⁴⁰ és Vidák István⁴¹ fonott hintaszékeit, a természetes anyagokból készített ökrösszekér-hintát, sárkányalagutat – és összességében a HUNGEXPO játékügyi kezdeményezéseit – azonban csak a kiállításra látogatók gyermekei élvezhették.⁴² Ugyanekkor az organikus iskola előszelét jelentették Nagy Kristóf csongrádi játszóterei plasztikái.

Nagy Kristóf *Csodaszarvas* mászóplasztikája.⁴³

38 Román János (1921–1986) levéltáros, történész, református lelkész.

39 Nagy Mária (1951–) hímnő.

40 Nagy Kristóf (1950–2018) szobrászművész.

41 Vidák István (1947–) népművész, textilművész, nemezművész.

42 PIRK, *Játékról komolyan*, 264–268.

43 GAJDÓCSI István, „A képzőművészet támogatási rendszere Bács-Kiskun megyében”, *Művészet* 20, 11. sz. (1979): 20–23, 22.

A varázstalanított terek ellenében dolgozott a nyolcvanas évek immáron leáldozóban lévő panelprogramja is, melyben a zöldterületeket színes tömbök vetették körbe. Szeged-Makkosháza városrész 1984-es építési szakaszában Hernyák Imre építész Koffán Károly festővel dolgozott együtt az épületek színterveinek kialakításában. A művészet, a mítosz, a mese visszaszívargott a falak közé, miután évtizedekre elhagyta azokat. Békés Pál szándéka beteljesült a panelterek között: az „ég és föld között, bús hazátlanul...”⁴⁴ egzisztáló Éliás Tóbiást visszavezette a mese birodalmába.

Bibliográfia

- „[A szegedi Valéria téri játszótér tervrajzai és alaprajza]”. *Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Vármegyei Levéltára*. Szeged. 85.50.6b.
- „[A Textil Technikum kollégiumának terve]”. *Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Vármegyei Levéltára*. Szeged. 85.05.08-42-1.
- „[KRESZ-játszótér]”. *Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Vármegyei Levéltára*. Szeged. 538-2202/248 I.
- „[Madarassy Walter Fekvő nő című szobra]”. *Móra Ferenc Múzeum Történeti Fótár*. Szeged. I. sz. 2017.5.39.
- B. L. „Művésztelepből játszótér”. *Dunántúli Napló*, 1976. okt. 4., 4.
- BÉKÉS Pál. *A kétbalkezes varázsló*. Budapest: Minerva Kiadó, 1983.
- BORVENDÉG Béla. „Tarjáni töprengések”. *Magyar Építőművészet* 24, 4. sz. (1975): 16–21.
- BRAȘOVEANU, Mădălina. „Beyond the Grey Zone: The Production of Space in Eastern European Neo-Avantgarde”. *Papers in Arts and Humanities* 3, no. 2. (2023): 1–17.
- FEHÉR Kálmán. „Tarján, a loggiák városa...: Elfogult sorok Szeged új lakótelepéről”. *Magyar Építőművészet* 24, 4. sz. (1975): 22–29.
- GAJDÓCSI István, „A képzőművészet támogatási rendszere Bács-Kiskun megyében”, *Művészet* 20, 11. sz. (1979): 20–23.
- GALLAI Sándor. [c. n.]. *Fortepan.hu*. Hozzáférés: 2024.07.20. <https://fortepan.hu/en/photos/?donor=Gallai%20%C3%A1ndor>

44 BÉKÉS, *A kétbalkezes varázsló*, 28.

- GELENCSÉR Gábor. „Panelkapcsolatok: A lakótelep-motívum a magyar film-
ben”. In *Lakótelepek: A modernitás laboratóriumai*, szerkesztette N. KO-
VÁCS Tímea, 142–160. Budapest: Kijárat Kiadó, 2008.
- NAGY Szabolcs. „A Felszabadulás (Jutasi) úti lakótelep története”. In *Jutasi ol-
vasókönyv*, szerkesztette KELLER Márkus, WARE-NAGY Orsolya, NAGY
Szabolcs, MÉSZÁROS Ábel és VÖRÖS Kati, 92–145. Budapest: Paradigma
Ariadné Kft., 2023.
- P. L. „Vidám honfoglalás után: A faszobrászok játszóterén”. *Zalai Hírlap*, 1976.
szept. 12., 4.
- PIRK Ambrus. *Játékról komolyan*. Budapest: Ságvári Endre Könyvszerkesztőség,
1979.
- PRAKHALVI Endre. *Építészet és szocializmus*. Budapest: Holnap Kiadó, 2022.
- SCHÉNER Mihály. *Kiállítási katalógus*. Tihany: Tihanyi Múzeum, 1979. júl. 7. –
szept. 15.
- SÜLI-ZAKAR Szabolcs. *PANEL. lét, közösség, esztétika: A lakótelepek hatvan éve*.
Kiállítási katalógus. Debrecen: MODEM, 2019.
- Szeged Régi Fotói Facebook-oldal*. Hozzáférés: 2024.07.20. https://www.facebook.com/photo/?fbid=1337936682916760&set=a.198411236869316&locale=hu_HU; https://www.facebook.com/photo/?fbid=1233503716693391&set=a.198411236869316&locale=hu_HU
- SZÉKÁCSNÉ VIDA Mária. *Gyermekrajzművészet Japánban*. Budapest: Corvina
Kiadó, 1971.
- VÁMOS Gabriella. „Az edzett ifjúságért a Kádár-korszakban”. In *Gyermekélet egy-
kor és ma*, szerkesztette DEÁKY Zita és BALI János, 231–248. Budapest:
ELTE BTK Néprajzi Intézet, 2021.
- VÁRKONYI Endre. „Tavaszi terek, tervek: Grund-gondok. Szülői szervezés”. *Ma-
gyarország*, 1969. ápr. 13., 29.
- WEHNER Tibor, „Új szobraink”, *Budapest* 21, 10. sz. (1983): 30–33.

Sára-Csombor Rita

„Itt nincs mese”

Békés Pál városi meséi és városi terei

„Békés Pál erőssége a mesélés tradicionális formájának, a történetmondásnak a felelevenítése, és a [...] tömörítés. »Identitásdráma« helyett ő a cselekvésre koncentrált: a rögzítés tényével megelégedve rövid történetekké alakítja [...] számos emléktöredékét.” – írja Boldizsár Ildikó a *Törzsi viszonyok* című kötetéről.¹ Ezt akár *A kétbalkezes varázsló* című meseregényre is érvényesnek tekinthetjük, hiszen ott is ez a zsigeri történetmesélés ragadja magával a felnőtt- és a gyerekolvasót egyaránt, és ez vezeti be őket a Békés Pál alkotta városi mesék világába. Békés Pál meseregényei többnyire valóban a cselekvés/cselekmény köré épülnek, és habár megtalálható bennük a fent említett „identitásdráma” is, a drámaiság helyett főleg a humor és az ironia eszközeit használja az író. Békés Pál meséit a pontos és tömör ábrázolásmód jellemzi. Az aprólékos építkezés, szervezettség nemcsak nyelvi szinten jelentkezik, hanem a mesei helyszínek, különösen a városi, lakótelepi terek ábrázolásában is. Ha mesei helyszíneket idézünk fel, leggyakrabban az erdő, az Óperenciás tenger, az Üveghegy vagy más klasszikus népmesei táj juthat eszünkbe, azonban Békés Pál meseregényeinek visszatérő helyszíne a város sajátos tere: a lakótelep.

Békés Pál meseregényeiben a városi terek és helyszínek lehetővé teszik, hogy a klasszikus népmesei világ toposzai meghökkentő, humoros, szokatlan módon jelenjenek meg. Ismerte a lakótelep sajátos dinamikáját, és ez a tudás írói világának szerves részévé vált, ízig-veérig városi alkotó volt. A meseregények városábrázolása rávilágít arra, hogy a terek nemcsak díszletként szolgálnak a cselekményhez, hanem érzelmi viszonyulásokat is képesek kiváltani: egy rideg lakótelep otthonná válhat, míg a varázslóiskola elidegenítő közegként tűnik fel. Békés Pál meseregé-

1 BOLDIZSÁR Ildikó, „Traktor tér és utas üdítő”, *Holmi*, 2, 10. sz. (1990): 1207–1208, 1207.

nyeiben a városi lét sajátos, bensőséges, mozaikból és mozzanatokból összeálló együttese rajzolódik ki.

Városinak lenni nemcsak morfológiai, fizikai, építészeti vagy közlekedési helyzet, hanem érzelmi konstrukció, sajátos szellemiség és társadalmi idea is, olyan konvenció, amely a városlakók és „objektumaik”, házaik és intézményeik együtteséből tömörül egybe, párhuzamosságokból és kölcsönhatásokból, együttállásokból és különbözőésekből formálódik.²

Békés Pál alkotói világát ezek a párhuzamok és összecsengések jellemzik. Mesei világának jelentős helyszíne a lakótelep mellett a gangos bérház. *A kétbalkezes varázsló* című meseregényben a lakótelep nemcsak személytelen betonhalmoz, hanem a főszereplő számára olyan közeg, amihez a különféle kalandok és az egyre mélyebb megismerés során kötődni kezd. Nem saját döntése miatt kerül oda, hiszen a záróünnepély utolsó mozzanataként az álláseosztó ceremónián a Varázsdarázs osztotta a Nimbusz Endre Bertalan utcai lakótelepre, körzeti varázslónak. Ám az, hogy ott maradt, kitartott, már Dongó döntése volt.

Az igazi mese olyan, ami megtörténik

Békés Pál meseregényei közül az 1983-ban megjelent *A kétbalkezes varázsló*ban van a legnagyobb szerepe a lakótelepnek. A varázsvilág és a valóságos világ ellentéte ontológiai eredetű, és a két világ funkcionalitásában is teljesen különbözik. Míg a meseregény elején megjelenő varázslóiskola a főszereplő, Fitzhuber Dongó számára a sorozatos kudarcok helyszíne, a lakótelep, ahová a Körzeti Varázslóhivatal megbízottjaként küldik (tulajdonképpen azért, mert ő a legügyefogyottabb varázsló a végzősök közül), nemcsak sikerei helyszínévé válik, hanem otthonává is. Annak ellenére lesz a lakótelep nemcsak a lakhelye, de az otthona is, hogy „[s]ikerült megkapnia a létező legeslegrosszabb állást”,³ amiről az iskola igazgatója is azt

2 A. GERGELY András, „Az eltűnt idő (és a Terézváros) nyomában”, in *Város a képen: Városantropológiai mintázatok Terézváros példáján*, szerk. A. GERGELY András, 271–324 (Budapest: MTA Politikai Tudományok Intézete Etnoregionális és Antropológiai Kutatóközpont, 2006–2010), 272.

3 BÉKÉS Pál, *A kétbalkezes varázsló* (Budapest: Minerva Kiadó, 1983), 19.

mondja: „úgy látszik, mégiscsak te vagy a világ legpechesebb varázslója. Hanem – veregette meg a vállát vigasztalóan – el ne keseredj. Ez is egy rang.”⁴ Nem ágál a kinevezés ellen, az előző körzeti varázsló tanácsát sem fogadja el, aki menekülésre biztatja egy hátrahagyott levélben.

„A modern urbanizációt [...] a középkortól és a koraujkoritól a teljes nyitottság, a dinamikus terjeszkedés és a gyors növekedés különbözteti meg.”⁵ Békés Pál meseregényei közül kettőben, *A Bölcs Hiánypótlóban* és *A Félőlényben* egy középkori jellegű mesei társadalom jelenik meg, azonban szervezettségük mindkét esetben inkább a város-jelleg irányába mutat. A többi meseregényben viszont egyértelműen a modern város és annak kulisszái találhatók meg: lakótelepek és körfolyosós bérházak. Utóbbi a „tőkés rendszer jellegzetes lakástípusa. Ez már nem egy család, a tulajdonos háztartása számára, nem lakó- és munkahelyi szükségletének kielégítésére [...] épült.”⁶ Például a *Borz a sámlin* helyszíne ez a terep, amelynek címszereplője, Szűcssebestyén, az antropomorfizált nyugdíjas borz akár a közösség szellemi vezetőjének is tekinthető. A ház udvarán egy sámlin szivarozva formálja az atomizált embercsoportot lakóközösséggé. Az épület elrendezése talán jobb bepillantást enged az egyes családok életébe, mint egy átlagos lakótelep lakásainak beosztása, hisz a lakótelepi lakások kisebb, zártabb egységeknek tekinthetők, azonban Békés Pál meseregényeiben végül mindig feloldódik valahogy az izoláció. Ez is a szerző sajátos városértelmezését támasztja alá. A városi környezetben általában szétválik a munkahely és a lakóhely, a közélet és a magánélet színtere. Ebben a tekintetben egyfajta fokozatosság figyelhető meg a Békés Pál-féle meseregények városrepresentációiban. Míg *A Félőlény* és *A Bölcs Hiánypótló* esetében nem jelenik meg a valódi városi környezet, a többi meseregény esetében igen. Békés Pál városi meséiben valahogy mindig összekapcsolódik a magánélet és a közélet, a munkahely és a lakóhely szoros kapcsolatba kerül. Ebből is következik, hogy a városi környezet ezekben a meseregényekben nem az elidegenedés színtere. A *Borz a sámlin* című meseregényben a munkahely-lakóhely egyedi módon jelenik meg, hiszen a címszereplő házmesterként is értelmezhető, de a többi meseregényénél is felfedezhető, hogy a városi, lakótelepi helyszín tulajdonképpen lakóhely és munkahely is egyszerre. A városiasodás során a házmester szerepe egyre fontosabbá vált, nemcsak felügyelő, hanem szervező is

4 Uo., 20.

5 HANÁK Péter, „Polgárosodás és urbanizáció: Polgári lakáskultúra Budapesten a 19. században”, *Történelmi Szemle* 27, 1–2. sz. (1984): 123–144, 123.

6 Uo., 125.

volt, a problémák megoldásának kulcsszereplője. Ez a *Borz a sámlyn* egyik központi motívuma is, itt is megjelenik az udvaron üdögélő és mindent szemmel tartó házmester figurája. Ezt a folyamatot Hanák Péter is elemzi:

A nyitott körfolyosós háztípusnak messzemenő társadalmi következményei lettek. [...] Az udvari lakásokban [...] kispolgári családok, hátul pedig munkások, szegény emberek éltek együtt a gazdag polgárral, sőt, bizonyos fokig az életébe is beláttak. A gangról ugyanis – habár csak konyhai szinten – minden látható volt: ki kihez megy, mit visz, vesz, tesz. Különös centrális pozíció jutott a földszinti saroklakásban élő, az egész házat áttekinthető házmesternek.⁷

A kétbalkezes varázslóban a Ká-Vé (Körzeti Varázslóhivatal) ugyan a lakótelep része, de külön intézményként van megnevezve, ide költözik be Fitzhuber Dongó. A meseregényben a lakótelepre delegált varázslót sajnálják, a varázsvilágban a lakótelep presztízse alacsony. A korábban ott szolgálatot teljesítő varázsló is elmenekült a lakótelepről, mert állítása szerint ott nincs sem mese, sem varázslat, sem csoda, semmilyen eseménydús dolog. Elvágódott egy olyan helyre, ahol kalandok, kihívások várják. Dongó azonban a lakótelepen talált kihívásokat, izgalmas kalandokba keveredett, és még barátira is lelt. Ezek alapján Békés Pál meseregényeiben a lakótelep nem kizárólag az elmagányosodás színtere, nem az atomizálódáson van a hangsúly, hanem az otthon-léten, a rátaláláson, a megtaláláson. Nem unalmas térként tűnik fel a panelrengeteg, hanem izgalmas kalandok helyszínéül. *A kétbalkezes varázsló* című meseregényben ugyan a lakóteleppel kapcsolatos negatív konnotációk között előkerül a szanálás,⁸ azonban Békés Pál

⁷ Uo., 136. [Kiemelés az eredetiben.]

⁸ „A szanálás komplex műszaki tevékenységet jelent, melynek révén egy elavult városrész életfeltételei műszaki eszközökkel alapvetően megjavíthatók. A »szanálás« önmagában egészségessé tevést jelent, az elnevezés tehát utal arra, hogy meglévő, de nem megfelelő állapot megváltoztatása értendő a szanálás fogalma alatt. Ez a tevékenység kiterjed az elavult épületek és beépítések felszámolására, a lakásviszonyok megjavítására, az alapvető közegészségügyi követelmények biztosítására, a városszerkezet korszerűsítésére, a forgalom zavartalanságának megoldására, a városkép rendezésére – vagyis mindarra, amivel korszerű városépítési követelményként számolni kell. Így tehát a szanálás magában foglalja az elavult épületek lebontását, a megtartható épületek felújítását, új épületek létesítését, az úthálózat és csomópontjai korszerűsítését, a szükséges zöldterületek és közintézmények biztosítását, a közműrendszer felújítását vagy kiegészítését, a zavaró létesítmények megszüntetését, a káros hatások csökkentését, a városkép szépítését. Mindezek az intézkedések átfogó koncepció szerint végrehajtva egy városszerkezeti egységben a szanálás műveletét, az erre

mesei nyelve és sajátos humora értékítéletektől mentes mesei próbatételként mutatja be ezt a folyamatot. Badar király udvartartásának egymástól távol került tagjai végül egymásra találnak Dongó és Tóbiás segítségével, így a lakótelep valóban az összekapcsolódás, újra-rátalálás helyszínévé válik. A szanálás következtében ugyanis Első Badar király és udvartartása széthullik, és nem tudják egymásról, ki hol lakik. Dongó és társa, az egyke Éliás Tóbiás sok kalandot és megpróbáltatást vészelnek át annak érdekében, hogy segítsenek újra egyesíteni az udvartartást.

A varázsvilág és valóságos világ reprezentációja

A lakótelep fokozatosan nyeri el az otthonosságot. Éliás Tóbiásnak nincsenek barátai, a király pedig nem találja a lányát, Lanolin királykisasszonyt. A lakótelep a meseregény folyamán válik egyre ismerősebb, szeretett tájjá, és a próbatételek és nehéz helyzetek megoldása során végül mindenki számára otthonná válik. Habár Dongó mágusdiplomával érkezik a lakótelepre, a kalandok során nő fel igazán a szerepéhez, olyannyira, hogy a történet végéhez érve elindul a tanárrá válás útján: „Utolsó gondolata az volt, hogy Függeléket szerkeszt a Máguslexikonhoz, melyben tapasztalatai alapján felsorolja majd a lakótelepeken nélkülözhetetlen bűvigéket önmaga és a jövőendő varázslónemzedékek okulására.”⁹ A kaland végén Éliás Tóbiás és Fitzhuber Dongó felidézi a legfontosabb próbatételeket, eseményeket. A legnehezebbnek tűnő próbatételekről is humorral tudnak beszélni: „Elvégeztük, mint gonosz mostoha a nagymosást [...] Hogy végzi a gonosz mostoha a nagymosást? [...] Azt nem tudom pontosan. De mellékes is.”¹⁰

Egymással ellentétbe állítható az ijesztő események sorozata, illetve a megoldás könnyedsége, hiszen a kalandok végére kiderül, hogy a rémisztő Csikorgó Csókorgó egy kazánba szorult egér. Dongó a nap végén gondolatban újra végigjárja a lakótelepi helyszíneket, visszaemlékezik a történésekre, hogy ezeket el tudja raktározni, rögzíteni a jövő generációk számára, hiszen ennek a folyamatnak a sajátossága, hogy az átélt kalandok az idő múlásával változnak, bizonyos részek feledésbe merülnek, bizonyos részekre akár másképp emlékezhet vissza a

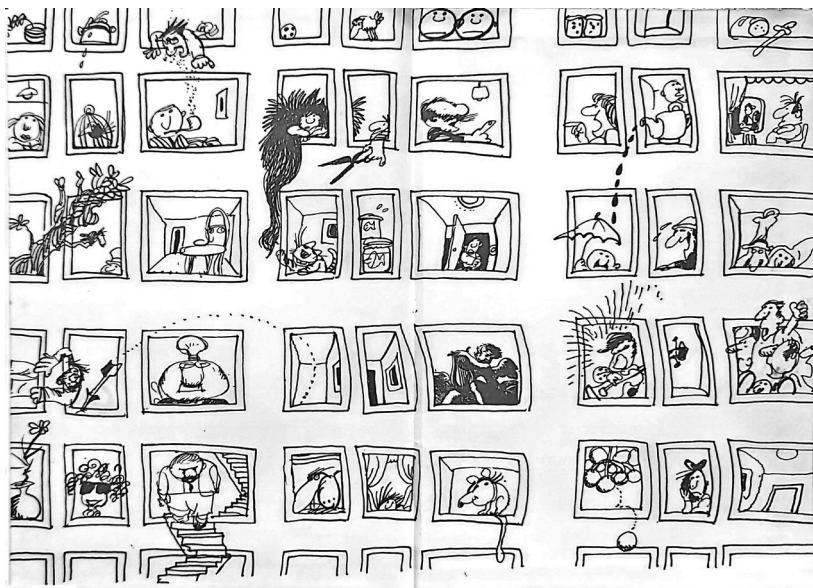
vonatkozó városépítési tervek pedig a szanálási tervet képezik.” BRENNER János, „Budapesti lakóterületek szanálási feladatainak egyes problémái”, *Építés- és Közlekedéstudományi Közlemények*, 9, 1. sz. (1965): 185–208, 185.

9 BÉKÉS, *A kétbalkezes varázsló*, 166.

10 Uo., 162.

későbbiekben. A rögzítés, írásba foglalás első lépése a visszaemlékezés. Az emlékezés folyamatával kapcsolatban érdemes megjegyezni, hogy a tapasztalatok és az emlékezés során megjelenő terek, illetve a valódi, tapasztalatokhoz köthető terek eltérnek egymástól, az írásba foglalás azért is fontos, hogy rögzítse és a későbbi generációk számára is elérhetővé tegye a tapasztalatokat. A visszaemlékezés folyamatáról ezt mondja Takács Miklós: „[...] a térnek is van időbelisége, és igazából az emlékező szubjektumok (mentális térképei) mindig is el fognak térni a tapasztalati tértől.”¹¹ Habár Dongó teljességében nem tudja átadni másoknak az átételeket, de valamiféle lenyomatot, emléket, fragmentumot az utókor számára mégis elérhetővé tud tenni. A végkövetkeztetés, miszerint „mi egy képes egy képtelenhez képest”,¹² mutatja az emlékezés-folyamat ironiáját.

A történetben fontos szerepet játszanak a lakótelep egyes jellemző tereptár-

1. ábra: *A kétbalkezes varázsló* 1983-as kiadásának belső borítója, Sajdik Ferenc illusztrációja.

11 TAKÁCS Miklós, „Egy Bécs városához címzett fogadó Budapesten”, in *Terek és szövegek: Újabb perspektívák a városkutatásban*, szerk. N. KOVÁCS Tímea, BÖHM Gábor és MESTER Tibor, 285–292 (Budapest: Kijárat Kiadó, 2005), 290.

12 BÉKÉS, *A kétbalkezes varázsló*, 163.

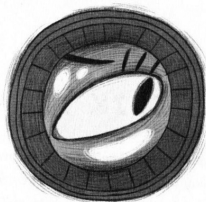
gyai, amelyek megelevenednek, személyiséget kapnak: a kukák, akik gátló szereplőkként tűnnek fel, az antenna és az épületet behálózó csőrendszer, akik segítik Dongót és Éliás Tóbiást, illetve a lift.

Az eredeti meseregény Sajdik Ferenc rajzaival készült, ám a negyvenedik évfordulóra a Jelenkor Kiadó új illusztrációkkal jelentette meg a történetet. Rátkai Kornél rajzai új hangsúlyokat jelölnek ki. A korábbi kötetben a Sajdik-féle, karikatúrához hasonlító vonalak, kuszának tűnő, mégis egységes-komplex rajzok a lakótelepet, a tereket is a középpontba helyezik, míg a Rátkai-féle világban sokkal inkább a szereplőkön van a fókusz. *A kétbalkezes varázsló* 1983-as kiadásának belső borítója azt az egymás melletti ábrázolásmódot használja, amiről Scott McCloud rendhagyó, képregény formájában megírt-megrajzolt elemző művében azt állítja: „a *képregény* képkockái mind *külön helyet* foglalnak el, a képregényben a *tér* játssza azt a szerepet, amit a filmben az *idő*.”¹³

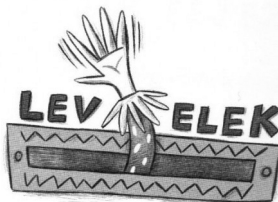
A belső borító jól érzékelteti a realitás és a mesei valóság összecsengését, ez egyben a humor forrása is. A belső borító a lakótelepet úgy mutatja meg, hogy átlátunk a falakon. A való életben sosem látjuk szinkronban, mi történik az egyes terekben. A képregényszerű ábrázolással betekintést nyerünk a panelház lakóinak mindennapjaiba. Egy adott pillanat síkban történő rögzítése izgalmas játékot rejt: a helyzetkomikum és a jellemkomikum is felfedezhető, a nevetséges szituációk ábrázolása előkészíti az olvasót a meseregény befogadására, hiszen ez az első kép, amivel az olvasó találkozik. Ez a képregényszerű ábrázolás humorral és a realitásból vett eszközökkel kapcsolódik Békés Pál meseregényének szövegéhez. Az első és a hátsó belső borítón található dupla oldalas képregény, szavak nélkül, mégis mintegy szöveggént jeleníti meg a meseregény valóságát. Will Eisner a képregényt „képsorokból álló művészetként határozza meg,”¹⁴ ez a Sajdik Ferenc-rajz pedig a maga sűrített valóságával képregényként is értelmezhető. Az új kiadásban eltűnik a képregényszerű ábrázolásmód, Rátkai alkotásai inkább a rajzfilmek világát idézik. Rátkai illusztrációinál is megjelenik a leskelődő bepillantás gyermeki élménye, azonban ezek a képek dinamikusabbak. A kémlelőnyílás esetében még fizikai vetület nincs, csak a vizuális élmény jelenik meg, azonban a postaláda esetében már a határátlépés is megtörténik. A postaláda a határ, mert ez az ajtón található, a kint-bent határának tekinthető. A kéz egy mesei szereplő végtagjának

13 Scott McCLOUD, *A képregény felfedezése* (Budapest: Nyitott Könyvműhely Kiadó, 2007), 15–16. [Kiemelés az eredetiben.]

14 Will EISNER, *Comics and Sequential Art* (Princeton: Kitchen Sink Press, 2008), 14.

2. ábra: A kémlelőnyílás a 88. oldalról

3. ábra: A postaláda a 97. oldalról

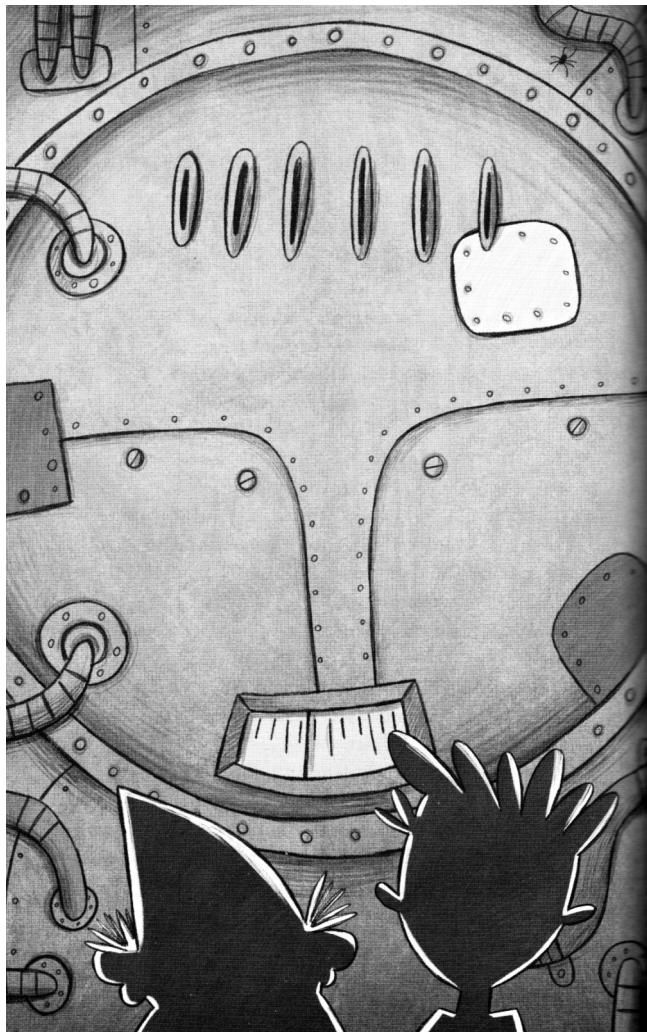
tűnik még akkor is, ha nem látunk sokat belőle, ilyenformán akár a mese és a valóság határának is tekinthető a nyílás, hiszen a kinti világ, a lépcsőház valósága a reális teret jeleníti meg.

A varázslatos és reális terek összekötését Rátkai több helyen is rendkívül ötletesen valósítja meg: a drótrendszer, vagyis Drótorjánék túlfolyának a kereten, a határok eltörlése a könyvtest lapjain is megjelenik, négy oldalon keresztül (81–84. oldal) tart a rajz, amely aztán metonimikusan Irma néni sálján is megjelenik.

4. ábra: Irma néni az 59. oldalról

Csúcspontnak tekinthető a 150. oldalon található egész oldalas jelenet. A szereplők ekkor kerülnek szembe a főellenséggel, ekkor derül ki, hogy valójában kicsoda, micsoda a szörnyű és félelmetes Csikorgó Csókorgó. A perspektíva a

5. ábra: Antropomorfizált kazán

gyermeki látásmódot reprezentálja, ahol a két apró termetű főszereplő a kazán óriási vasdobja előtt áll. A rácsodálkozás, a hatalmi viszony megjelenítése, a féltelmet keltő, szinte antropomorfizált, arccal rendelkező lakótelepi kazán-berendezésben rendkívül jól megfigyelhető a két világ találkozása. A szereplők saját, megkonstruált világa, illetve a valóságos tér, az alagsori fűtőhelyiség rejtélyes tere

kapcsolódik össze. Ez az, ami az óvodás-kisiskolás korosztály számára is jelentéssel bír, hiszen a világ folyamatos feltárása, megismerése csak a saját maguk által kialakított világból történő kilépéssel valósítható meg.

A varázsvilág és valóságos világ egymás mellé állítása a cselekmény kibontakozása során a vidék-város megkülönböztetés sajátos megjelenítési formáit is felidézheti.

A város kétségtelenül több mint sajátos objektumokkal jellemezhető tárgyi tér, emlékek, tudattalan fantáziák teremtik, archetípus, kronotoposz, szimbólum és allegória, de mindenképpen a szöveg terén túl, talán éppen azáltal megnyitva, a nyelven keresztül bebocsáttatva, a lét tere is.¹⁵

A varázsvilág és a valóságos világ közti átmenetben a főszereplőt egy sajátosan városi eszköz segíti, egészen pontosan a 101-es busz. Ez a jármű vitte a varázslót a Nimbusz Endre Bertalan utcai lakótelepre, és tulajdonképpen ez a mozzanat egy sajátos, bahtyini értelemben vett kronotoposznak tekinthető. „Bahtyin nem egyszerűen egy tér-idő fogalmat talált ki, a kronotoposz ugyanis tranzicionális természetű, a valós és ábrázolt világ között van, mintegy hídát képez a két, episztemológiai értelemben radikálisan elváló között.”¹⁶ Ez a busszal történő megérkezés átmenet a varázsvilágból a valóságos világba. Békés Pál jó érzékkel vezeti körbe az olvasót a lakótelepen, plasztikus leírása segít a befogadóknak, gyerekeknek és felnőtteknek egyaránt, hogy el tudják képzelni a helyszínt, bele tudjanak helyezkedni a mesei térbe. A világépítést nemcsak verbális eszközök, hanem paratextusok segítségével is teljessé teszi a szerző.

A transztextuális viszonyok második típusát az az általában lazább és kevésbé explicit kapcsolat alkotja, amelyet egy mű alkotta egészben a szoros értelemben vett szöveg a paratextusával tart fenn: lapszéli, lapalji és szöveg utáni jegyzetek, mottó, illusztrációk, ajánlások és még egyéb kiegészítő szerepű jelek, kéziratok, allográfok, amelyek a szöveget (különbözőképpen) veszik körül, néha kommentálják.¹⁷

15 BÓKAY Antal, „Vidék és város: Poétikai-episztemológiai tér-formák a késő-modern költészetben”, in *Terek és szövegek...*, 293–306, 293.

16 Uo.

17 Gérard GENETTE, *Transztextualitás* (Budapest: Helikon Kiadó, 1996), 84.

Békés Pál több meseregényében is paratextusok segítségével irányítja az olvasók figyelmét a lényeges részek felé. *A kétkelkezes varázslóban* ezek a fejezetcímek alatti rövid szövegek elővetelezik az adott fejezetek tartalmát, tulajdonképpen megfeleltethetők a panelházak külső bejáratánál található kapcsolótábláknak, ahol a lakók nevei fel vannak sorolva, és ahonnan az érkezők a lakásokba fel tudnak szólni. Ezek a paratextusok humorral, sajátos iróniával is rendelkeznek, olykor az elhallgatás, a szünet megvalósítói, gondoljunk csak a harmadik fejezetre, „amelyben Fitzhuber Dongó mindennek ellenére elhatározza, hogy marad.”¹⁸ Ugyanez a szöveg megismétlődik főszöveggént is, sőt, ennyiből áll az egész fejezet.

A városi terek sajátosságai

A lakótelep mint tér a szereplők identitásának megképződésében is jelentős szerepet játszik *A kétkelkezes varázslóban*. Fitzhuber Dongó esetében a varázsvilág mintegy elbeszélte térként jelenik meg, többnyire negatív konnotációk kapcsolódnak hozzá. Leginkább a sikertelenség, a kudarc, az idegenség-tapasztalat, ha a varázsvilág tagjainak szemszögéből vizsgáljuk. A meseregény a lakótelep értelmezésének megképződését bravúrosan, lépésről lépésre ábrázolja, hiszen a varázsvilágban az unalmat, eseménytelenséget kapcsolják a Nimbusz Endre Bertalan utcai lakótelephez, a meseregény elején az olvasó ennyit tud csak a helyszínről. Majd a második fejezetben Dongó a megérkezés után a Körzeti Varázslóhivatalban a „Szerencsétlen Utódom” kezdetű levelet¹⁹ találja meg, amiben az elődje megerősíti a korábbi információkat, menekülésre biztatja a szívből megsajnálta utódot. A Körzeti Varázslóhivatal bemutatása részletes és szemléletes. A félig nyitott ajtó az értéktelenség érzetét kelti, hiszen az értékeket általában elzárva szokták őrizni. Az ablak és kirakat hiánya a kilátástalanság, sötétség, bezárkózás tényére utal. Az egyszerű, már-már sivár berendezés és a poros bútorok ugyan csak az értéktelenség atmoszféráját teremtik meg:

Ameddig a szem ellátott, tízemeletes házsorok, ablaksorok, erkélysorok, lépcsősorok, saroksorok. Egyetlen földszintes, alacsony házacska lapult a tízemeletes óriások tövében: a szolgáltatóház. U ala-

18 BÉKÉS, *A kétkelkezes varázsló*, 24.

19 Uo., 23.

kú volt, az U öblében fontosabbnál fontosabb boltok és hivatalok [...] A Díszhal és Díszmadár szaküzlethálózat helyi fiókjai között Fitzhuber Dongó félig nyitott ajtót talált, a sűrű szövésű pókhálók nem engedték teljesen kitárulni. Nem tartozott hozzá sem ablak, sem kirakat, s az ajtó fölött, a homokszín betonon kopott betűk hirdették: Ká-Vé, vagyis Körzeti Varázslóhivatal. A szűk, félhomályos helyiségben csupasz íróasztal fogadta a hozzá tartozó székekkel, meg üres polcok körös-körül a fal mentén. Mindent vastagon borított a por, nyilvánvaló volt, hogy rég nem járt itt senki, se közönséges halandó, se varázsló.²⁰

Mindezek ellenére Fitzhuber Dongó várakozva álldogál a hivatalban, és elhatározza, hogy ő nem akar kereket oldani, mint az előző körzeti varázsló, hanem továbbképzni magát. Annak ellenére, hogy emlékezőtehetsége nem a legjobb, új varázsigéket tanul, hátizsákot varr magának, hogy a Máguslexikont magával tudja vinni, ha esetleg valakinek szüksége lenne a segítségére. Beköltözik ebbe a sivár térbe, és megpróbálja étellel telivé tenni, felkészül arra, hogy mások segítségére lehessen. A lakótelepi elszigeteltséget erősíti, hogy az unalmában korábbi osztálytársainak írt leveleire vagy nem kap választ, vagy olyan kalandokról és izgalmas dolgokról tájékoztatják, amelyek éles ellentétben állnak a lakótelepi egyhangúsággal.

A lakótelep tízezeres házai tulajdonképpen foucault-i értelemben vett ellen-szerkezeti helynek²¹ tekinthetők, hiszen a társadalom reális tereiként, ugyanakkor fordított analógiaként is működnek (amire a kaland során fokozatosan jönnek rá a szereplők, és ezáltal az olvasók). A foucault-i gondolkodásban a ház, a szoba a pihenés szerkezeti helyei közé tartozik, azonban *A kétbalkezes varázsló* mesei világában a panelház és az egyes lakások a kalandok, a dinamika, a továbblépés, a fejlődés helyszínei. Ezek a színterek „összekötődnek, ugyanakkor mégis ellentmondásban állnak az összes többi szerkezeti hellyel.”²² A lift heterotópia, „ellenhelyszín, melynek hatalmában áll ütköztetni több teret, egyetlen valós helyen több olyan helyszínt, melyek önmagukban inkompatibilisek.”²³ A lift olyan

20 Uo., 22.

21 Michel FOUCAULT, „Eltérő terek”, ford. SUTYÁK Tibor, in *Nyelv a végtelenhez*, 147–155 (Debrecen: Latin Betűk Kiadó, 1999), 149.

22 Uo.

23 Michel FOUCAULT, „Más terekről (1967): Heterotópiák”, ford. ERHARDT Miklós, *Exindex.hu*, 2004. 08. 08, hozzáférés: 2024.07.24, <https://exindex.hu/hu/nem-tema/mas-terekrol-1967/>

hely nélküli hely, ami látszólag haszontalan, működésképtelen, ki van rá függesztve, hogy nem működik, de mégis, olyan hely nélküli helyé válik, ami varázslat hatására „zekergett és zökörgött, majd kirázta a lelküket”.²⁴ Ugyanarra az ötödik emeletre érkeznek a varázslat után, ahonnan elindultak, mégis ez a mozzanat az átjárás a valóság különböző szegmensei között. Innen indulnak el a kalandra, hogy bejárva az épületet, megtalálhassák a királykisasszonyt. A lift valójában működésképtelensége okán a deviáció²⁵ heterotópiájának is nevezhető, hiszen képes egyazon reális helyen többféle teret, többféle önmagában összeegyeztethetetlen szerkezeti helyet egybegyűjteni.

Ahogy Fitzhuber Dongó visszatér a Körzeti Varázslóhivatalba a meseregény végén, egyszerre válik a hely foucault-i értelemben vett heterotópiává és heterokroniává.²⁶ Megszakad a hagyományos időszámítás, és Dongó tudásának, tapasztalatainak összesűrítése a Máguslexikonba egyfajta tudásfelhalmozás, amit a jövő nemzedéknek szán. A heterotópiák működése gyakran a nyitásokkal és zárásokkal áll kapcsolatban. Bizonyos helyekre csak akkor léphetünk be, ha megfelelő engedélyre teszünk szert, és átesünk bizonyos szertartásokon, „megtisztulási folyamaton”. A meseregény elején ilyen a mágusdiploma ünnepélyes átadása, de a regény végére válik teljessé a folyamat. Egy másik, reális tér megteremtése történik ezzel, és a kompenzáció heterotópiájaként a lakótelep válik a varázsvilág helyett a varázslatok megvalósulásának terévé. A meseregény végére a válság heterotópiája eltűnik, a kudarcok sorozata lezárul, a lakótelep különböző szerkezeti helyei összekapcsolódnak.

A heterotópiák természetének vizsgálata egy újabb Békés-meseregényre irányítja a figyelmet. A *Viola violával* szintén a városi témához kapcsolódik, a mesei helyszín egy múzeum.

A heterotópiák az idő feldarabolásával is járnak, vagyis valami olyasmit eredményeznek, amit a tiszta szimmetria kedvéért heterokroniának nevezhetünk [...] Vannak olyan időheterotópiák, amelyek egy végtelen felhalmozódást jelenítenek meg, ilyenek például a múzeumok, könyvtárak.²⁷

24 BÉKÉS, *A kétbalkezes varázsló*, 41.

25 FOUCAULT, „Eltérő terek”, 151.

26 Uo., 152.

27 Uo.

A *Viola violával* című meseregényben, ami egy múzeumban játszódik, felismerhető a foucault-i elv, miszerint minden formát, minden ízlést be kell zárni egyetlen helyre, illetve minden idő számára ki kell alakítani egy helyet, amely a maga részéről kívül esik az időn. A múzeumokban „megáll az idő”, az itt elraktározott dolgok kívül kerülnek a mindennapok forgatagán, és bekerülnek egy olyan térbe, ami biztosítja számukra az állandóságot. Ott nincsenek kitéve változásoknak, tulajdonképpen kikerülnek a hagyományos emberi időből. „A heterotópiák az idő feldarabolásával járnak, [...] a heterotópiák működése csak akkor teljesezhet ki, ha abszolút szakadás áll be az emberek és a hagyományos emberi idő viszonyában.”²⁸ A 17–18. századig „a múzeumok és könyvtárak az egyéni ízlés kifejeződései voltak”, a modernitás következménye a felhalmozás. Ezt az időnkívüliséget tehát az elraktározás biztosítja, hiszen az általános archívumot így az idő nem kezdheti ki, egy elmozdíthatatlan helyen, például egy múzeumban vagy könyvtárban meg kell szervezni az idő folytonos és határtalan összegyűjtését.²⁹ A meseregény főszereplője Viola,³⁰ akinek a feje körte alakú, arca kék, haja zöld, a szeme piros, és egy hosszú szárú lila virágot tart a kezében. A falon lóg, hiszen ön maga is egy festmény fő kompozíciós eleme. Hiába van megbecsült helye a múzeumban, izgága természete miatt nem fér a keretek közé, egyszer csak kisiklik a keretéből, mert elege van belőle, és egy újat, neki valót akar keresni. A meseregény tulajdonképpen arról szól, hogy a festmény, vagyis Viola kilép a keretéből, és elindul, hogy másik keretet találjon magának. A múzeum biztonságos terét elhagyja, kilép egy teljesen más, folytonosan változó közegbe, a városba. A múzeum is a városhoz kapcsolható, kifejezetten városi helyszínnek tekinthető, azonban ellentét is felismerhető, hiszen a múzeum konzervál, őriz, van folytonosság, és kevés a változás, miközben az utcákat, a tereket, a múzeumon kívüli nyitott világot a folyamatos változás jellemzi. A meseregény sajátossága, hogy Viola antropomorfizált helyszíneken jár, a neonlámpákkal megvilágított, barátságos utcák és terek, a beszélő ablakok, ajtók, a tanácsokat osztogató kertek, parkok a kaland miatt válnak az identitáskeresés állomásaivá, sőt a főszereplő segítőként tekinthetünk rájuk. „A kert az antikvitás kezdetei óta valamilyen boldogságos és univerzalizáló heterotópia szerepét tölti be”,³¹ a meseregényben a deus ex machina megjelenítője, tulajdonképpen a bölcs tanácsadó szerepét tölti be, útmutatásai irányítják Violát a megoldás felé.

28 Uo.

29 Uo., 153.

30 BÉKÉS PÁL, *Viola violával* (Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó, 1986), 6–7.

31 FOUCAULT, „Eltérő terek”, 152.

A visszaemlékezés, a korábbi boldogság előhívásának vágya Bachelard fenomenológiai gondolkodását is felidézi. *A tér poétikája* egyik fontos gondolata, hogy az emlékezés elsősorban nem időbeli, hanem térbeli művelet.

A topo-analízis lelki életünk helyeinek szisztematikus pszichológiai feltérképezése volna. Emlékezetünk a múlt színháza, ahol a szereplők éppen a díszetnek köszönhetően nem esnek ki alapvető szerepeikből. Olykor úgy gondoljuk, hogy kiismerjük magunkat az időben, holott csak egy sor fixációt ismerünk a lét stabil tereiben. Egy olyan létében (nem létben?), amely nem akar elmúlni, s még a múltban is, amikor az eltűnt idő nyomába ered, »fel akarja függeszteni« az idő múlását.³²

A *Kocsi, a locsoló*³³ című mesében a város ismert, fontos helyszínei segítenek visszaemlékezni a locsolókocsinak a boldog, idilli időszakra, és a jól ismert sugárutak, helyszínek utáni nosztalgikus vágy, a „még egyszer láthatnám” élmény keresése a fent említett bachelardi gondolatra vezethető vissza. Ebben a mesében a locsolókocsi személyiséget kap, és a mese folyamán az életútját is megismerhetjük.

Azt gondolta: mindennek vége. Soha többé nem gördül ki a járműtelepről saját kerekén, innen egyenesen a bontóba vontatják, ott nekiesnek fúróval, vágóval, kalapáccsal, szétszedik ízekre [...] pedig de jó volna még egyszer, csak egyetlen egyszer... végig a Nagykörúton a reggeli fényben... zúdulna a víz a széles úttestre és felcsapna a magasba a hús permet.³⁴

A korábbi idilli állapothoz visszatérést, az átlényegülést állítja középpontba ez a mese. A húsvéti locsolás metaforája és a feltámadás szimbolikus megjelenítése a locsolóautó életútjának beteljesedésére utal. A locsolókocsi visszatekint korábbi tevékenységeire, amikor enyhítette a beton hűtésével a forróságot, és az utcák hálásak voltak ezért. A locsolóautó esetében is láthatjuk, hogy nem ő a legszebb, legfiatalabb, de keményen dolgozik. A kissé lassúnak, szögletesnek, ormótlannak

32 Gaston BACHELARD, *A tér poétikája*, ford. BEREZCKI Péter (Budapest: Kijarat Kiadó, 2011), 30.

33 BÉKÉS Pál, „Kocsi, a locsoló”, in *Autósmesék: Mai mesemondóktól*, 73–78 (Budapest: Pagony Kiadó, 2010), 75–78.

34 Uo., 74.

ábrázolt jármű Békés Pál mesei világának egyik jellegzetes szereplője: tökéletlen, esetlen, mint a kétbalkezes varázsló. Ebben a mesében a hiányban is megjelenik a minőség, nem a gyorsaság, a tökéletesség a cél. A múltba tekintés sarokpontjai a terek, a korábban bejárt tájak és helyszínek, amelyek a megsemmisülés előtt álló kocsinak segítenek felidézni azokat a pozitív emlékeit, amikor önmagát félretéve másokért tevékenykedett.

Nem vagyunk egy homogén és üres tér lakói, ellenkezőleg, te-rünk telis-tele van minőségekkel és olykor a képzelet szülőttei népesítik be, elsődleges érzékelésünk tere egyben álmodozásainké és szenvedélyeinké is, amelyek olyan minőségeket hordoznak, amik a tér belső tulajdonságainak tűnnek; könnyű, éteri, áttetsző vagy éppen sötét, érdes telizsúfolt tér ez; magaslati tér, a hegyormok tere, de lehet akár az alacsonyan fekvő vidékéké, az ingoványé, élő víz gyanánt áramló tér ez, megdermedt, megfagyott tér, sziklához vagy kristályhoz hasonlatos.³⁵

A szövegben a Békés Páltól megszokott lépcsőzetes építkezéssel jutunk el a vég-kifejlethez, ami apoteózisnak, megistenülésnek is tekinthető. Hasonló ez Illés próféta³⁶ elragadtatásához, mivel az olvasó szeme elől libegve eltávolodik a locsolóautó, ezzel pedig elkerüli a bontást. Az autó életútja ezek alapján bibliai kontextusban is értelmezhető, felidézi a másokért tevékenykedés, majd az ebben felőrlődés gondolatkörét. A mesében ábrázolt locsoló szimbolikusan tükörbe néz: „Hirtelen felfénylett a vizes úttest, felragyogtak a kirakatok, tükröződött a nedves aszfalt és a hatalmas üvegtáblák. Tükörlap futott a kerekek alatt és kétoldalt, messze előre, ameddig a szem ellát.”³⁷ Ez a tükör is értelmezhető foucault-i értelemben vett heterotópiaként:

A tükör lévén egyfajta hely nélküli hely, egyfajta utópia. A tükörben ott látom magam, ahol nem vagyok a felszín mögött megnyíló irreális térben, ott vagyok, ahol nem vagyok, árnyként, amely önmagamként adja nekem önnön látványomat, amely lehetővé teszi,

35 FOUCAULT, „Eltérő terek”, 148–149.

36 Illés próféta alakja Békés Pál novelláskötetében, a *Lakótelepi mítoszokban* is megjelenik, a *Szolgálati kocsi*, illetve az *Illés* című novellában.

37 BÉKÉS, „Kocsi, a locsoló”, 77.

hogy ott szemléljem magamat, ahonnét hiányzom: ez a tükör utópiája, de egyben heterotópia is, hiszen a tükör valóságosan létezik, és bizonyos módon visszahatást gyakorol a helyre, amit betöltök.³⁸

Az idő felhalmozásához kapcsolódó heterotópiákkal ellentétben léteznek olyanok, amelyek időszakosak, nem célozzák meg az időtlenséget, hanem éppen ellenkezőleg, meghatározott rend szerint térnek vissza. Ilyenek a vásárok, ünnepek, a varázslatos, városszéli üres szerkezeti helyek,³⁹ amelyek évente egyszer vagy kétszer népesülnek be. Békés Pál városi meseregényeiben ilyen, jellegzetesen városi esemény a lomtalanítás is. A *Lomtalanítás a Fehérlófia utcában* valójában nem önálló mű, hanem a Móra Kiadónál 1986-ban megjelent *Borz a sámli*n meseciklus része. Mivel egyes részek akár önállóan is olvashatók, a Csodaceruza Kiadó gondozásában 2007-ben megjelent az egyik rész külön is, képekonyvként.

Első látásra is jól érzékelhető, hogy a mese szövegének szerkezeti felépítésében semmilyen változás nem történt. A mondat szintjén mutatkozik némi szerkezeti kiigazítás, a módosítások zöme azonban érthető módon túlnyomórészt a szóhasználatot és a szószerkezetek alkalmazását érinti. A változtatások jelentős részét vélhetően stiláris megfontolások indukálták jelenlegi életviszonyaink adekvátabb módon való kifejezésére.⁴⁰

A *Lomtalanítás a Fehérlófia utcában* című képekonyv illusztrációja, amelyet Szabó Levente készített, kiemeli a gangos bérház elidegenítőnek ható atmoszféráját, ugyanakkor a lomtalanítás közösségi élménnyé változó aktusát is.

A foucault-i időszakos heterotópiák sajátos keveredése látható a *Doktor Minorka Vidor nagy napja*⁴¹ című meseregényben. A piac az ünnepi vásárok városi, deszakralizált megjelenésének tekinthető, ahol a homéroszi háborúkat megidéző és kifigurázó kofák és hentesek vérre menő nagy csatái elevenednek meg egy indirekt varázslat segítségével. Békés Pál meseregényeiben a kauzalitás sajátos módon történő ábrázolása városi mítoszokká alakítja az olyan egyszerű,

38 FOUCAULT, „Eltérő terek”, 150.

39 Uo., 153.

40 SZABÓ G. Ferenc, „A Csodaceruza könyveinek nyelvi világa”, *Pedagógiai Műhely* 34, 2. sz. (2009): 85–91, 87.

41 BÉKÉS Pál, *Doktor Minorka Vidor nagy napja* (Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó, 2006).

hétköznapi történeteket is, mint egy piaci bevásárlás. Az már csak a szerző humorát jelzi, hogy a varázslat következtében nemcsak a kofák és a hentesek ősi háborúja folytatódik, hanem a levesbe szánt tyúk – a bölcsészdoktor Minorka Vidor – beszélni kezd.

A városi helyszínek Békés Pál gyermekirodalmi alkotásaiban olyan tájak, amelyek a hétköznapiságot meseivé alakítják. A lakótelep, a gangos bérház, a városi park, a cirkusz, a Vidámpark és a múzeum mind varázslatos kalandok színhelyei, nemcsak természeti és kulturális környezeti elemek összességei. „A városképek, tér-olvasatok, időátélési gyakorlatok, társas kapcsolatrendszerekre jellemző rutinok, merev teóriák és rugalmas impressziók együttese”⁴² *sűrűsödik össze, mikor egy-egy város mesei környezetbe kerül. Az idő, a tér, a forma különös módon fonódik egybe az urbánus környezetben. Békés Pál városi történeteinek megszólalásmódját talán Féner Tamás művészetével lehetne párhuzamba állítani, akinek Budapest-fotói hasonló módon szólítják meg a befogadót, mint ahogyan Békés Pál teszi a meséiben.*

Féner beszélget a kép-olvasóval. Tudja, hogy nem mutogatni kell neki képeket, hanem meg kell hívni, hogy együtt nézzen/lásson a képcsinálóval. Mert a kép-olvasó ezt szereti: ha beavatják a látványba, ha reakcióból épül fel a kép. [...] Szellemtörténet ez a várostörténet, a benne lakókról szól, – jóllehet egyetlen figurát sem találsz benne, a Városlakó szelleme a házak falára, az utcák filmre rögzített levegőjébe, a megvilágítás csalafintaságába, a kompozíció árulkodásába van rögzítve.⁴³

Bibliográfia

- A. GERGELY András. „Az eltűnt idő (és a Terézváros) nyomában”. In *Város a képen: Városantropológiai mintázatok Terézváros példáján*, szerkesztette A. GERGELY András, 271–324. Budapest: MTA Politikai Tudományok Intézete Etnoregionális és Antropológiai Kutatóközpont, 2006–2010.

42 A. GERGELY, „Az eltűnt idő...”, 3.

43 FÉNER Tamás, *Az idő, a tér, a forma* (Budapest: Interart Stúdió KFT, 2001), 111.

- BACHELARD, Gaston. *A tér poétikája*. Fordította BEREZKI Péter. Budapest: Kijarat Kiadó, 2011.
- BÉKÉS Pál. „Kocsi, a locsoló”. In *Autómesék: Mai mesemondóktól*, szerkesztette KOVÁCS Eszter, 73–78. Budapest: Pagony Kiadó, 2010.
- BÉKÉS Pál. *A kétbalkezes varázsló*. Budapest: Minerva Kiadó, 1983.
- BÉKÉS Pál. *Doktor Minorka Vidor nagy napja*. Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó, 2006.
- BÉKÉS Pál. *Viola violával*. Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó, 1986.
- BÓKAY Antal. „Vidék és város: Poétikai-episztemológiai tér-formák a késő-modern költészetben”. In *Terek és szövegek: Újabb perspektívák a városkutatóban*, szerkesztette N. KOVÁCS Tímea, BÖHM Gábor és MESTER Tibor, 293–306. Budapest: Kijarat Kiadó, 2005.
- BOLDIZSÁR Ildikó. „Traktor tér és utas üdítő”. *Holmi* 2, 10. sz. (1990): 1207–1208.
- BRENNER János. „Budapesti lakóterületek szanalási feladatainak egyes problémái”, *Építés- és Közlekedéstudományi Közlemények* 9, 1. sz. (1965): 185–208.
- EISNER, Will. *Comics and Sequential Art*. Princeton: Kitchen Sink Press, 2008.
- FÉNER Tamás. *Az idő, a tér, a forma*. Budapest: Interart Stúdió KFT, 2001.
- FOUCAULT, Michel. „Eltérő terek”. Fordította SUTYÁK Tibor. In *Nyelv a végételenhez*, szerkesztette SUTYÁK Tibor, 147–155. Debrecen: Latin Betűk Kiadó, 1999.
- FOUCAULT, Michel. „Más terekről (1967): Heterotópiák”. Fordította ERHARDT Miklós. *Exindex.hu*, 2004. 08. 08. Hozzáférés: 2024.07.24. <https://exindex.hu/hu/nem-tema/mas-terekrol-1967/>
- GENETTE, Gérard. *Transztextualitás*. Budapest: Helikon Kiadó, 1996.
- HANÁK Péter. „Polgárosodás és urbanizáció: Polgári lakáskultúra Budapesten a 19. században”. *Történelmi Szemle* 27, 1–2. sz. (1984): 123–144.
- MCCLOUD, Scott. *A képregény felfedezése*. Budapest: Nyitott Könyvműhely Kiadó, 2007.
- SZABÓ G. Ferenc. „A Csodaceruza könyveinek nyelvi világa”. *Pedagógiai Műhely* 34, 2. sz. (2009): 85–91.
- TAKÁCS Miklós. „Egy Bécs városához címzett fogadó Budapesten”. In *Terek és szövegek: Újabb perspektívák a városkutatóban*, szerkesztette N. KOVÁCS Tímea, BÖHM Gábor és MESTER Tibor, 285–292. Budapest: Kijarat Kiadó, 2005.

Hermann Zoltán

A kétbalkezes varázsló és a médiumok az 1980-as évek magyar gyerekregényeiben

„Százaz” felsorolással kezdem, az 1980–1983 között megjelent gyerekregényekkel.

Akik a nyolcvanas években voltak gyerekek – én már nem: őrizgetek a *Kétbalkezesből*¹ egy családi, 2008-ban, utólag, a szerző által is dedikált példányt, amelynek az előlapján az áll, hogy 1983. július 1-jén én kaptam a könyvet, jutalomként a Nagykőrösi Konzervgyár KISZ építőtáborában végzett munkámért (igazából az esti gitározásokért), vagyis bőven gimnazista voltam; ez különben elgondolkodtató dolog, mert az évfolyamtársaim, akkori 16–17 éves fiúk között nagyon népszerű lett a könyv, idézgettünk belőle, fejből –, szóval, akik *gyerekek* voltak a nyolcvanas években, meg fognak lepődni a felsoroláson: olyan kultikus vagy az adaptációik miatt kultikussá vált gyerekregényeket fogok emlegetni, amiket, az emlékeik alapján, biztosan nem kötnének az 1980-as évek elejéhez.

1982-ben jelent meg Berkes Péter *Bezzeg a Töhötöm!* című regénye.² Berkes (Berkes Gábornak, a hetvenes évek gyerekszínésének, a későbbi popzenésznek az édesapja) a hatvanas évektől katonai rangban a Néphadsereg című lap újságírója volt. (Rövid ideig, a televízió és a Móra Kiadó szerkesztőjeként végzett munkái előtt, kezdőként, Csukás István is dolgozott a Néphadseregnél.) Berkes propa-

1 BÉKÉS Pál, *A kétbalkezes varázsló* (Budapest: Minerva Kiadó, 1983). (A Békés Pál által írt dedikáció: 2008.)

2 BERKES Péter, *Bezzeg a Töhötöm!* (Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó, 1982). (Ez a nálam lévő antikvár példány jutalomkönyv volt, a kiskőrösi Petőfi Általános Iskola 4. b osztályos tanulója, egy Gabriella nevű lány kapta „példás magatartásáért és szorgalmáért”, 1982. június 19-én.) A könyvnek létezett korábban egy forgatókönyv-változata, ebből készült 1977-ben az azonos című, 46 perces ifjúsági film, Somhegyi Béla rendezésében, Victor Máté zenéjével.

gandisztikus katonanovellákat írt, 1969-ban jelent meg a később filmváltozatban is népszerűvé vált ifjúsági regénye, *Az öreg bánya titka*,³ amit a szintén megfilmesített *Utánam, srácok!* követett 1975-ben.⁴ (Berkes Gábor is játszott ebben a sorozatban.) Legjobb ifjúsági regénye az 1986-os *Fűre lépni veszélyes!*⁵ Berkes 1982-ben, amikor a *Bezzeg a Töhötöm!* megjelent, a kormány Tájékoztatási Hivatalánál dolgozott. 2022-ben halt meg.

Szintén 1982-ben jelent meg Rónaszegi Miklós (a Móra Kiadó Delfin könyvek sorozatának volt alapító szerkesztője és termékeny szerzője) *A gézengúzok meg az idegenforgalom* című regénye,⁶ amiből 1984-ben forgattak tévéfilmet *Kis-maszat és a gézengúzok* címen.⁷ Rónaszeginak ez a könyve már a tizennyolcadik ifjúsági regénye volt. A *gezengúzok*-regénysorozat 1991-ig még három folytatással bővült: *A gézengúzok a Balatonnál*, *A gézengúzok a Hortobágyon* és *A gézengúzok az Alpok alján* című részekkel.⁸ Rónaszegi Miklós Berkes Péterrel egyazon évben, 2022-ben halt meg.⁹

3 BERKES Péter, *Az öreg bánya titka* (Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó, 1969). A regényből forgatott, 30 perces epizódokból álló, ötrészes tévéfilmsorozatnak (1973) szintén Berkes Péter volt a forgatókönyvírója, a filmsorozatot Fejér Tamás rendezte, Békés József volt a sorozat dramaturgja. A kor legtöbbet foglalkoztatott gyerekszínészei, Losonci Gábor, Jelisztrator Szergej és Kovács Krisztián voltak a film főszereplői. Érdekeség, hogy a kalandos történet zenéje kölcsönvevett zene: egy francia filmklasszikusnak, a 60–70-es években nálunk is közkedvelt, *kvázi-ifjúsági* filmek (id. Alexandre Dumas-adaptáció!), az 1964-ben, Alain Delon főszereplésével forgatott *A fekete tulipán* (*Le Tulipe Noir*) című filmnek a zenéje (Gérard Calvi volt a komponista) hallható *Az öreg bánya titka*-ban.

4 BERKES Péter, *Utánam, srácok!* (Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó, 1975). A 30 perces epizódokból álló, hatrészes ifjúsági tévéfilmsorozatot szintén Fejér Tamás rendezte, Berkes Péter forgatókönyvéből. A film főbb gyerekszerepeiben ugyanúgy Losonci Gábort, Jelisztrator Szergejt, Kovács Krisztiánt láthatjuk, de Berkes Gábor és Kiss Gabi is játszik a filmben. (Losonci kivételével mind a négyen játszottak Bácskai-Lauró István 1973/74-es Csukás-adaptációjában, a *Keménykálap és krumpliorr* című sorozatban.) Fejér Tamás két említett filmjének szereplőgárdája, képi világa, a forgatás *know-how*-ja annyira megegyezik, hogy bizony hajlamosak vagyunk, egykori rajongó, gyerek-tévénézők összekeverni a két filmsorozat cselekményelemeit!

5 BERKES Péter, *Fűre lépni veszélyes!*, ill. SAJDIK Ferenc (Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó, 1986).

6 RÓNASZEGI Miklós, *A gézengúzok meg az idegenforgalom* (Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó, 1982).

7 A filmváltozat 1984-ben készült, Markos Miklós rendezésében.

8 RÓNASZEGI Miklós, *A gézengúzok a Balatonnál* (Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó, 1986); RÓNASZEGI, *A gézengúzok a Hortobágyon* (Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó, 1988); RÓNASZEGI, *A gézengúzok az Alpok alján* (Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó, 1991).

9 Rónaszegi Miklós 2020-ban az Emberi Erőforrások Minisztériuma által alapított Herczeg Ferenc-díj második kitüntetettje volt.

1982-es Katkó István *Telefon-papa* című regénye,¹⁰ amiből Haumann Péter, Halász Judit, Csákányi László főszereplésével és Andris szerepében a ma színházi rendezőként dolgozó Léner Andrással még ugyanebben az évben tévéfilmet forgattak.¹¹ Alighanem előbb készült az éppen nyugdíjba vonuló Katkó forgatókönyve – 1958-tól volt a Magyar Televízió irodalmi rovatának vezetője, majd főmunkatársa –, és ebből íródott a kisregény.

1983-ban jelent meg az akkor harmincas éveiben járó Nógrádi Gábor *Hecseki és a gyermekrablók* című ifjúsági regénye.¹² Nógrádinak – aki azóta harmincnál több gyerekregényt jegyez, írt tankönyvet, zanzásított több klasszikust, készített filmforgatókönyveket – ez volt az első igazi sikert hozó munkája: korábban verseskötetei jelentek meg, és az Új Tükör című kulturális hetilap újságírója volt. 1985-ben készült a *Hecsekiből a Gyerekrablás a Palánk utcában* című film,¹³ aminek szintén Léner Andris volt az egyik főszereplője.

1981-ben írta meg saját 1968-as regényének, a Sirály könyvek sorozatában megjelent *Szeleburdi család*nak a forgatókönyvét Bálint Ágnes,¹⁴ és még ebben az évben be is mutatták a tévében a filmet, majd 1987-ben a folytatását.¹⁵ Bálint Ágnes a kezdetektől, 1958-tól a Televíziónál dolgozott, 1986-ban ment nyugdíjba.

1980-as még Nemere István *A fantasztikus nagynéni* című kult-gyerekregénye:¹⁶ ez is egyfajta irodalmi debüt volt, a könyv a Delfin sorozatban jelent meg

10 KATKÓ István, *Telefon-papa* (Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó, 1982).

11 A *Telefonpapa* (sic!) című, 82 perces ifjúsági tévéfilmet Mihályfy Sándor rendezte.

12 NÓGRÁDI Gábor, *Hecseki és a gyermekrablók* (Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó, 1983).

13 A filmet Mihályfy Sándor rendezte, a felnőtt főszereplő a Hecseki Boldizsár rendőr alhadnagyot alakító Koltai Róbert volt. A film címe eredetileg *Gyerekrablás a Kakas utcában* lett volna, csak a film vágásánál vették észre, hogy több snittben is látszanak a forgatási helyszín, a XV. kerületi, rákospalotai Palánk utca utcátáblái. A regény 1985 utáni kiadásai, a film címét kölcsönvéve, *Gyerekrablás a Palánk utcában* címváltozatban jelentek meg. Hecseki Boldizsár alakja még egy Nógrádi-regényben bukkan föl, az 1987-es *Hecseki és a kedves betörők*ben. Vö. NÓGRÁDI Gábor, *Hecseki és a kedves betörők* (Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó, 1987).

14 BÁLINT Ágnes, *A szeleburdi család*, Sirály könyvek (Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó, 1969).

15 A MAFILM Dialóg Filmstúdiója által jegyzett filmet Palásthy György rendezte. A folytatás, a *Szeleburdi vakáció* című gyerekfilm-vígjáték forgatókönyvét a rendező, Palásthy György írta, Bálint Ágnes és Újhelyi János (*A tanú*, *A szerelem*, *A szerelmes biciklisták* stb. című filmek forgatókönyveinek társszerzője) közreműködésével. A filmnek könyvváltozata nincs, a *Szeleburdi család* karakterei jelennek meg az 1987-es folytatásban is, de szinte minden korábbi filmszereplő helyére új színészt kért fel a rendező.

16 NEMERE István, *A fantasztikus nagynéni*, Delfin könyvek (Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó, 1980).

eredetileg! Nemere azóta inkább példátlan termékenységgű és kétes hírnevű sci-fi írónak számít, különféle álneveken 750-nél több könyve jelent meg. *A fantasztikus nagynéniből* is film készült 1986-ban, az akkor már nagybeteg Ruttkai Éva főszereplésével.¹⁷

A felsorolásból kitűnhet, hogy a nyolcvanas évek elejének magyar „fűs” gyerekgénekeit – és akkor még nem is vettük számba a rádiójáték műfaját¹⁸ – rövid időn belül filmre adaptálták, követve a *Keménykalap és krumpliorr* és a *Le a cipővel!* című Csukás-filmek 70-es évekbeli sikerét;¹⁹ vagy ilyen az *Égigérő fű* című Janikovszky Éva-film, aminek az eredetileg 1970-ben írott könyvváltozata, a *Málnaszörp és szalmaszál* a film 1979-es megjelenése után váltott címet.²⁰ Kétségkívül voltak olyan sikertelen megfilmesítések is, amelyek nem váltak nemzedéki alapélményekké, mint például a hatvanas évek végéről a hetvenes

17 A filmet Katkics Ilona rendezte, Markos Miklós és Békés József voltak a film dramaturgjai. A főszerep, Amália néni szerepe volt (az 1988-ban bemutatott *Küldetés Evianba* című film egy epizódszerepét leszámítva) Ruttkai Éva utolsó filmszerepe, Ruttkai 1986. szeptember 27-én halt meg. A film gyerekszerepei közül Csabát játszotta Madaras Gergely, aki jelenleg a liège-i Királyi Filharmonikus Zenekar igazgató-karmestere.

18 Tizenhárom (!) évadot élt meg például László Endre *Sziriusz kapitány* című tudományos-fantasztikus ifjúsági rádiójáték-sorozata, 1977 és 1989 között kerültek adásba az egyenként öt epizódból álló évadok. László Endre *Sziriusz kapitányából* hatrészes könyvsorozat is megjelent 1981 és 1986 között. 1969-től 1977-ig futott a szintén László Endre által rendezett *Mikrobi* című sorozat – Botond-Bolics György mérnök és Bálint Ágnes írta az egyes részeket – hét évada. (Sziriusz kapitánynak és Mikrobinak is Csákányi László adta a hangját.) A *Mikrobiból* 1976-77-ben tizenhárom részes rajzfilmsorozat készült Mata János rendezésében, a Pannónia Filmstúdióban. A *Mikrobiból* nem készültek könyvek.

19 A *Keménykalap és krumpliorr* című Csukás-regényből még a megjelenés évében film készült, 1974-ben vetítette a Magyar Televízió. A filmet Bácskai Lauró István rendezte, Kovács Krisztián és Berkes Gábor gyerekszínészek is játszottak benne. A *Le a cipővel!* című 1976-os filmet Szabó Attila rendezte Csukás István *Nyár a szigeten* című ifjúsági regényéből. A harmadik, a Delfin könyvek sorozatában, Rónaszegi Miklós szerkesztése alatt megjelent Csukás-regénynek, a *Vakáció a halott utcában*-nak is van filmváltozata, 1979-ből, Palásthy György rendezésében. Ez utóbbi az elrontott filmadaptációk közé tartozik, a könyv utánozhatatlan, elégikus elbeszélői hangja eltűnik a filmben, és a film a lakótelepi építkezés szaniterjeit és más szerelvényeit fosztogató munkások és orrgazdák leleplezésének lapos történetét adja elő. Vö. CSUKÁS István, *Keménykalap és krumpliorr*, Delfin könyvek (Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó, 1973); CSUKÁS István, *Nyár a szigeten*, Delfin könyvek (Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó, 1975); CSUKÁS István, *Vakáció a halott utcában*, Delfin könyvek (Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó, 1978).

20 JANIKOVSZKY Éva, *Málnaszörp és szalmaszál*, ill. RÉBER László (Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó, 1970). Az *Égigérő fű* címen bemutatott filmváltozatot Palásthy György rendezte, 1979-ben.

évek végére áthelyezett Mándy-klasszikus, a *Csutak a mikrofon előtt* (1977).²¹ A regények filmes adaptációi jól vagy kevésbé sikeres módon az olvasói imagináció vizuális kiterjesztéseként – ma már tudjuk – egy olyan látvány-univerzumot rögzítettek az 1970-1980-as évekről, amely az újraolvasás során mentális képként idéződik fel az olvasóban. Valószínűleg élesen elkülönül a regények esetében az az olvasói élmény, amelyben a befogadó még személyes emléknymokkal is rendelkezik a kor topográfiai és tárgykulturájáról, és annak az olvasónak a „fantáziája”, aki már csak az egykorú, pár év különbséggel forgatott filmadaptációkból ismeri meg ezt a vizuális környezetet. De az említett példák között megfigyelhetjük azt is, hogy esetenként az előbb elkészült filmes vagy rádiós produkciókból készül könyv: ez a megoldás, különösen a gyerek-, kiskamasz-olvasóknál azt a jelenséget teszik olvasásélménnyé, hogy a film vizuális elemeit tudják használni az olvasás imaginatív műveletei során,²² vagy egyenesen a hangfelvételeken, filmekben megszólaló színészek hangján hallják az olvasott szöveg dialógusait.

Milyen hatásai lehettek ennek? Az, hogy a 80-as évek elejének gyerektörténetei egyszerre több médiumban jelentek meg, biztosított a késő kádárkori kultúrában egy addig nem tapasztalt, komoly mediális jelenléte, megkettőzött médiafelületet az írók/forgatókönyvírók számára. Másfelől a párhuzamos médiumokban megjelenő történetekkel, karakterekkel a csak olvasásra épülő befogadói tapasztalatnál (tapasztalatszerzésnél) összetettebb értelmezői mintákat is adott a gyerekbefogadóknak. Biztos vagyok abban, hogy a hatvanas évek végén, a hetvenes évek elején született generációk kreatív készségeit ez a jelenség a későbbiekben is meghatározta.

21 MÁNDY Iván, *Csutak a mikrofon előtt*, Sirály könyvek (Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó, 1970). Az 1977-es filmadaptációt Katkics Ilona rendezte. Mándy gyerekregényeinek lirizáló fantasztikumát, metaforikusságát a Várkonyi Zoltán által 1961-ben rendezett *Csutak és a szürke ló* című, fekete-fehérben forgatott film tudta megközelíteni – 1959-ben jelent meg az azonos című Mándy-regény –, ennek a forgatókönyvét Mándy és Kézdi-Kovács Zsolt írták, operatőre pedig az innovatív képi megoldásokkal kísérletező Hildebrand István volt.

22 „A szövegjáték soha nem olyan előadás, amelyet az olvasó pusztán szemlél, mert az elérhetetlen »tükörvilág« túlonlú vonzó. Olyan játék ez, amelyet minden olvasónak a maga egyéni módján kell játszania. [...] Az eredmény tehát pusztá pótlék [supplement]. Abban különbözik a szöveg lehetséges szándékától, hogy azt tekintjük a szöveg jelentésének is. Ezzel szemben a szövegjáték csak az ilyen pótlékokat kitermelő mátrix lehet, hiszen a jelentés nem eredhet jelentésből.” Wolfgang ISER, *A fiktív és az imaginárius*, ford. MOLNÁR Gábor Tamás (Budapest: Osiris Kiadó, 2001), 332. Az imaginárius iseri definíciói amúgy kimondottan közel állnak – a felsorolt példáinon látjuk, akár az ifjúsági szövegekben is – az olyan szövegekhez, amik nem egyszerűen médiumo(ka)t tematizálnak, de az olvasással, az olvasás összetett módozataival voltaképpen a folyamatos médiumváltásokból következő (iseri) értelmezői szövegjátékokat is reprezentálják.

Békés Pál 1983-as *A kétbalkezes varázslójának* nem filmes, hanem színházi karrierje lett – jöllehet az első kiadásnak a történet fantasztikus elemeit megjelenítő, Sajdik Ferenc által készített illusztrációiból akár egy rajzfilmsorozat is készülhetett volna. Nem véletlen, hogy ezt emlitem, hiszen a Csukás–Sajdik–Dargay-féle *Pom Pom* rajzfilmsorozat is ugyanebben az időben, 1979–1981 között került műsorra a Magyar Televízióban.²³

A kétbalkezes 1983. december 8-án mutatta be a Játékszín Vándorfi László rendezésében, Várhelyi Terézszel Éliás Tóbiás és Tahí Józseffel Fitzhuber Dongó szerepében, egy évvel később pedig Kecskeméten rendezte meg Vándorfi a darab zenés változatát.²⁴ Vagyis elképzelhető, hogy – mivel a színlapok nem tüntetik fel, ki volt a két előadás dramaturgia – az előadások szövegeknyvét is Békés Pál írta, nem sokkal a regény megjelenése után, vagy már azzal egyidőben. A könyv nem is a Móránál, ahol Békés akkori gyerekirodalmi mentora, Janikovszky Éva dolgozott, hanem a Minervánál jelent meg.²⁵ A Minerva a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó „brandje” volt, a Magyar Rádió és Televízió ismeretterjesztő, kulturális és irodalmi kiadványai jelentek meg itt: a könyv tehát kiadói oldalról is ennek az országos, audio-vizuális „tartalomszolgáltatóknak” a segítségével került az olvasókhoz.

Vándorfi László színrevitelét jól fogadta a korabeli kritika: pedig egy másik, legendás gyerekszínházi előadás, Csukás István Tímár Béla által rendezett

23 Csukás Istvánnak 1979 és 1988 között tizenhárom *Pom Pom* mesekönyve jelent meg, Sajdik Ferenc illusztrációval, 1999-ben egy *Pom Pom összes* is, majd még két újabb epizód a 2000-es években. 1978-ban és 1981-ben egy tizenégy és egy tizenkét epizódból álló, részenként 8 perces rajzfilmsorozatot készítettek Dargay Attila rendezésében.

24 A Játékszín előadásán a főszereplők kivételével a színészek több karaktert is játszottak, Botár Endre egyenesen ötöt (Csikorgó Csökorgó, Újságárus, Ajtó, Kuka, egy férfi). Ez nyilvánvalóan a gyerekszínház „alacsony költségvetésű” hagyományait is követte, ugyanakkor a rendező színházesztétikai játékká is tudta tenni az adottságokat: a gyereknéző ugyanis lelkesen azonosítja a színpadon lévőket a jelmezzel, a karakterre kidolgozott hanghordozással, vagyis nem minden esetben veszi észre, hogy a különböző karaktereket ugyanaz a színész játssza. Másfelől, ha észreveszi a szereposztás mögötti ironikus tartalmat, az eljátszott karakterek között a gyerek-néző valamiféle metaforikus ironiát is képes érzékelni (mint például Botár Endre karakterei esetében). Az 1984. november 16-án bemutatott kecskeméti előadást zenés előadásnak hirdették. Vándorfi a kecskeméti rendezésében az Újságárus, Ajtó, Kuka epizódszerepeket továbbra is egy színészre bízta, Perényi Lászlóra, de Csikorgó Csökorgót egy színész, Fabó Györgyi játszotta, ő volt az Étekgőgő is. Ld. *Országos Színház-történeti Múzeum és Intézet Színházi Adattár*, hozzáférés: 2024.05.12, <http://resolver.szinhasztortenet.hu/collection/OSZMI39761>, illetve <http://resolver.szinhasztortenet.hu/collection/OSZMI37536>

25 Janikovszky 1981–1982-ben, a Mórával párhuzamosan a Minerva könyveit is szerkesztette.

Ágacs-kájának volt a bemutatója ugyanezekben a hetekben. A gyerekszínházi előadások között szokatlanul hosszú, két és fél órás előadást dicsérte Molnár Gabriella az *Esti Hírlapban*.²⁶ Egy magát A. L.-ként jegyző kritikus rajong Várhelyi Teréz játékaért, és reményét fejezi ki, hogy nemcsak a Játékszínben, hanem a vidéki színházakban is játsszák majd a darabot.²⁷ Az *Élet és Irodalomban* Iszlai Zoltán ír kettős kritikát (Páskándi Géza *A királylány bajusza* című, Meczner János által rendezett gyerekszínházi előadás):

A békésebb körülményekről eszmélkedő Békés Pál darabjának tétje nem a szörretlen igazság küzdelmes érvényesítése, hanem az, hogy szeretetreméltó hőseinek egy nagyon is időszerű nevelődési dilemmát kell megoldaniuk. A mai panel-lakó gyerekek fő gondja nem az, hogy mi van a királylánynak,²⁸ hanem hogy van-e még egyáltalán mese és a hozzátartozó királykisasszony, meg udvartartás, ahol az a sok régi regényes dolog megtörténhet. A kérdést bizonyos Fitzhuber Dongó lakótelepi kezdő varázsló és barátja, az említett hálórúhás Éliás elméletileg nem tudja dűlőre vinni. Ezért folyamodnak a materialista ízű csináld magad kísérletezéshez és fölfedezéshez, melynek során mind közelebb jutnak a megismerés teljességéhez és ez a darab.

Kétségtelenül münchenhauseni gesztust alkalmaz tehát a kitűnő színpadérzékű szerző [...].²⁹

Az ÉS következő számában a szerkesztői üzenetek rovatban pedig ez olvasható:

KÓSA JUDIT. BUDAPEST. Azt hozza tudomásunkra friss hangú levelében, hogy, „az én szememben az A. A. Milne és Lázár Ervin számára fenntartott pulpitusra felkapaszkodott Békés Pál is”, majd kifejti, hogy a fiatal szerző *A kétbalkezes varázsló* című modern meseregényével érdemelte ki ezt a megtisztelő helyet. Hogy mennyire egyetértünk, azt tanúsítja január 27-i számunk művészeti

26 MOLNÁR Gabriella, „A kétbalkezes varázsló: Bemutató a Játékszínben”, *Esti Hírlap* 28, 292. sz. (1983): 2.

27 A. L., „A kétbalkezes varázsló”, *Film, Színház, Muzsika* 28, 4. sz. (1984): 20.

28 Az említett Páskándi-darab címével élcelődik a kritikus!

29 ISZLAI Zoltán, „Két magyar eredeti”, *Élet és Irodalom* 28, 4. sz. (1984): 13.

rovatában megjelent cikk, amely A kétbalkezes varázslóból készült, nem véletlenül hasonló című mesejáték Játékszínbeli előadását méltatja. Ajánljuk figyelmébe a darab megtekintését is. Biztosak vagyunk benne, hogy nem bánja meg.³⁰

A Pedagógusok Lapja interjút közöl *A kétbalkezes és a Lakótelepi mítoszok* megjelenése kapcsán Békés Pállal.³¹ A Új Tükör című kulturális hetilapban Ökrös László kiskritikáját így zárja: „A játék szellemes, sokszínű, kedves. Kivéve a történet ügyetlen és elnyújtott lezárását. Az elmaradhatatlan, s ez esetben kissé didaktikus tanulság kedvéért az előadás, sajnos, mintha kétszer fejeződne be.”³² De van ennél negatívabb értékelés is: Nánay István a Színház 1984. szeptemberi számában, az 1983/84-es évad gyerekszínházi előadásairól írt összefoglalójában így ír Békés Pál és Vándorfi László darabjáról:

A kétbalkezes varázsló [...] az egész az írói-tervezői-rendezői és színészi felületesség riasztó példája. Ennek az előadásnak a létrehozói nem tekintették egyenrangú partnerüknek ifjú nézőiket, s ebben a legkevésbé a színészek hibáztathatók, hiszen a kitűnő társulat jobb ügühöz méltó buzgalommal igyekezett lelket lehelni a képtelenül bárgyú történet kiagyalt és papirosízű, bár mainak szánt figuráiba.³³

Ökrös és Nánay kritikája egyrészt része a korabeli színházkritikai rituálénak, hiszen a közvetlenül a bemutatók utáni beszámoló kritikák „mínuszos” megállapításaiban alig, inkább a tekintélyt szerzett szakírók pár hónappal később írt összefoglaló munkáiban volt tere megszólaltatni a kritikus hangokat. Másfelől az is érdekes, hogy a vidéki sajtóban, a kecskeméti bemutató után alig írnak a darabról, a pesti kritikusok megállapításait a helyi sajtó helyben hagyó hallgatása kíséri. Csak egy interjú olvasható a Petőfi Népeben Vándorfi László bemuta-

30 [N.N.], „Szerkesztői üzenetek”, *Élet és Irodalom* 28, 5. sz. (1984): 2. A szerkesztők üzenete valószínűleg az akkor még középiskolás Kósa Juditnak, a Népszabadság későbbi kulturális újságírójának, rovatvezetőjének szól.

31 SZENTMIHÁLYI Viktor, „Az irodalom tükrében: Lakótelepi mítoszok. Beszélgetés Békés Pállal”, *Pedagógusok Lapja* 40, 4. sz. (1984): 5.

32 Ökrös László, „A kétbalkezes varázsló”, *Új Tükör* 21, 1. sz. (1984): 3.

33 NÁRAY István, „Előadások – gyerekeknek”, *Színház* 17, 9. sz. (1984): 37–42, 42.

tó-terveiről.³⁴ Vándorfi feladata volt ebben az időben, úgy látszik, a kecskeméti Katona József Színházban a *nézőcsalogató* műsorterv kialakítása, hiszen ez az évad volt Jancsó Miklós és Hernádi Gyula színház történetileg nagyon fontos, de a közönség ellenérzéseit is kiváltó közös igazgatóságának időszaka. Nánay kritikája azért is érdekes, mert mintha nem érzékelné a gyerekszínházi szcéna átalakulásának jeleit – a gyerekirodalmi kánonváltás jeleit igazán nem kérhetjük rajta utólag számon –, pontosabban a színház tradicionális medialitása felől tekint arra a témára, és arra az új gyerekszínházi „filozófiára” (ennek éppen a fiatal Meczner János a legeredetibb képviselője az 1980-as évek elején), amik pedig jól láthatók voltak *A kétbalkezes* tematikai komplexitásában, és Vándorfi ezt kibontani igyekvő színrevitelében.

Túl azon, hogy a példák alapján is látszik, milyen fontos szerepe volt a 70-80-as évek fordulóján írt gyerekregények adaptációinak abban – pedig tényleg csak egy töredékét említettem meg az ekkor megjelent munkáknak –, hogy ezek a gyerekirodalmi művek több figyelmet kaptak a csak könyvalakban megjelent gyerekregényekhez képest, ez (az egyszer majd megírandó gyerekirodalom-történetben) a kanonizációnak egy új modelljét rögzíti. Azt sem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy mennyire meghatározó a ma már felnőtt, egykori első olvasók közvetítő, „transzgenerációs” munkája abban, hogy a regények a 2000 körül születettek olvasmányai közül sem koptak ki: észre kell vennünk, ezeknek a műveknek nem csak a kanonizálódási folyamatai vagy a sikere köthető az irodalmi médiumokon kívüli jelenlétükhöz. (Konkrétan persze a késő Kádár-korszak két televízió- és három rádiócsatornát számláló, igen szűkös, de ma már nehezen elképzelhető ismertséget hozó tömegmédiumai, később pedig, a 90-es évektől nyitottabbá váló televíziózás gyerek- és nosztalgia-csatornáit biztosították ezeknek a gyerekirodalmi kultusztárgyaknak a folyamatos jelenlétét.) Ami fontos tehát: nemcsak a kánonképződést segítették a tömegmédiumok, de közelebbről nézve mindegyik említett gyerekregénynek *témája is az irodalmon túli médiumok működése, jelenléte az egyes történetekben.*

A filmes, rádiós vagy színházi médiumokban való jelenlét mögött, rejtetten, meghúzódhatott egy kifejezetten pozitív, gyerek- vagy családpedagógiai szándék is. Már a hetvenes évektől a rádió és a televízió gyermekműsorainak szerkesztői (Katicks Ilona, Fésűs Éva, Bálint Ágnes és mások), a *Családi kör* című műsorfolyam

34 H. N., „Kétféle Drakula – Megtalálják-e a mesét? Beszélgetés három bemutatóról”, *Petőfi Népe* 39, 267. sz. (1984): 5.

példázatos rövidfilmjeit követő stúdióbeszélgetések résztvevői (Kelemen Endre, Ranschburg Jenő),³⁵ a gyerekirodalmat kiadó Móra szerkesztői (Kormos István, Janikovszky Éva, Rónaszegi Miklós) olyan médiatartalmakat állítottak elő, amelyek a gyerekeket önálló döntésekre, önálló közösségeket létrehozni képes egyéniségekként mutatták be, olyan gyerekekként, akik a hivatalos, ideologikus, az iskolarendszerhez képest alternatív, saját mikrokultúrát, saját nyelvet képesek létrehozni, a Kádár-korszak túlszabályozott, felnőtt viselkedésmintáihoz képest újszerű, kísérletező, a dolgokra rákérdező gondolkodásmódot és észjárást képviselnek.³⁶ A magyar tömegmédiák szerkesztőségei, a magyar gyerekirodalom szövegei (legalábbis az a része, amit eddig emlegettem) a 70-80-as évek fordulóján sokkal innovatívabb pedagógiai programot képviseltek, mint amit a korszak átlagsaládjában (ezt a szociografikusan hitelesen megjelenített nevelési tradíciót egyik említett regény vagy film sem mulasztja el kinevetetni), vagy a korszak szocialista ideológiát levetközni nem merő vagy nem képes átlag-iskoláiban ekkoriban tapasztalni lehetett. Az említett gyerekgregények gyerekkarakterei nem fogadják el a felnőttek tekintélyét, a felnőttek irányítását, ezért olyan gyakoriak ezekben a történetekben a vakációs szituációk. (A felnőttek irányította világból való kilépést legnyilvánvalóbban Csukás vázolja fel még a hetvenes években a *Nyár a szigeten*-ben.) Ez már nem a Matula bácsi-szerű irányító-tanító felnőttek világa, a gyerekek itt csak azokkal a felnőttekkel hajlandók együttműködni, akik komolyan veszik őket, akik a segítőtársaik lesznek a problémáik megoldásában, akik képesek *együtt játszani* velük: ilyen a közös játékra „rávehető” Éva néni, a 6.b új osztályfőnöke a *Bezzeg a Töhötöm!*-ben; ilyen Stefcsik bácsi, a nyugalmazott órásmester a *Telefon-papá*-ban, ilyen a Dél-Amerikából hazatelepülő fantasztikus nagynéni, a gézengúzok taxisa, vagy Hecseki Boldizsár rendőr alhadnagy. *A kétbalkezes* Fitzhuber Dongója is ilyen segítőtársa Éliás Tóbiásnak.

Fitzhuber Dongó és Éliás Tóbiás különleges, az előbbi példákat idéző viszonya hozza létre voltaképpen a regény fantasztikumát – kettős csavarral. *A kétbalkezes* narrációjának egyik célja a lakótelepi gyerekek szociografikusan megfigyelt

35 Ranschburg Jenőnek, a legendává vált gyerepszichológusnak és tévés személyiségnek a *Családi kör* című televíziós műsorfolyam témáiról szóló önálló könyve is megjelent. RANSCHBURG Jenő, *Családi kör* (Budapest: Minerva/RTV Kiadó, 1977).

36 Ennek a sajátos nyelvi kreativitásnak, fókuszának volt revelatív erejű példája nálunk a svéd gyerekkersekké antológiájának megjelenése 1975-ben. Britt G. HALLQVIST, Ingrid SJÖSTRAND és Siv WIDERBERG, *Ami a szívedet nyomja*, ford. TÓTFALUSI István (Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó, 1975).

környezetének folyamatos paródiává hangolása, de – másképpen – a nyolcvanas évek elejére alaposan megváltozott társadalmi, pszichológiai és irodalmi gyerek- és felnőttkarakterológiák ironikus fantasztikumként való újraírása is. Fitzhuber kétszer meg is sértődik a regényben, amikor a kisfiú „segítőjeként” mutatja őt be. Dongó nem *hőse* a „foglalkozására” utaló címet viselő regénynek, hanem – proppi értelemben is – *segítőtársa* az igazi hősnek, Éliás Tóbiásnak. A kisfiú csak ezt rögzíti az ötödik fejezet végén, és később is, a varázslónak kicsit rosszul eső megszólalásaival:

– Gyerünk, hű varázslóm, munkára fel!

Fitzhuber Dongó elhúzta a száját, a »hű varázslómat« azért túlzásnak találta. Persze, nem fontos. Fő, hogy úgy látszott: igazi munka vár rájuk, olyan, amit legszebb álmaiban sem remélt, mióta a Nimbusz Endre Bertalan utcai lakótelepre került. Megrántotta a hátizsák szíját, s csak annyit mondott:

– Rajta!³⁷

– Találj ki valamit, drága Dongó – súgta kétségbeesetten Éliás Tóbiás.

– Drága Dongó? És nem »hű varázslóm«? Micsoda stílusváltozás – jegyezte meg a varázsló epésen.

– Nnnnaaaaa... drága Dongó... Bocsánatot kérek, csak találj már ki valamit!³⁸

– Munkára fel, hű varázslóm!

Dongóban berzenkedett az ellentmondás, nem szerette, ha Éliás Tóbiás fölényesre vált, és ráadásul mindig társaságban. De nem szólt. Mély lélegzetet vett. Akkor most rajtam a sor – győzködte magát – Rajta-rajta. Nosza. Gyerünk. Hajrá!³⁹

Pontosabban, a külső történetnek Fitzhuber Dongó a főhőse, hiszen róla szól az „egész” regény, de a belső, kereső típusú „saját” mesének Éliás Tóbiás a hőse,

37 BÉKÉS, *A kétbalkezes varázsló*, 51.

38 Uo., 90.

39 Uo., 138.

vagyis Fitzhuber ebben a belső történetben kénytelen a meseregény egészéhez képest szerepkört váltani. A segítő pedig – ez a mesei/irodalmi varázsló-szerepkör sajátossága – igazából mediátor, a helyszínek, az idő, a szituáció és a beszéd-módok vagy éppen a lehetséges médiumok közötti váltások irányítója, egyfajta kalandmester.

Ahogy már említettem, a 80-as évek eleji gyerek- és meseregényeknek nemcsak a megjelenését érinti a mediatizált környezet, a társmédia használatát nemcsak a reformpedagógiai (iskolai és családi) üzenetek közvetítése, valamiféle korabeli, és ügyesen elrejtett érzékenyítés indokolja, de külön-külön, az egyes szövegek témáit tekintve is a médium-használat technikai és szimbolikus problémáit ismerhetjük fel bennük. (És nem csak azért, mert a korabeli, a szocialista korszakhoz köthető médiumok munkatársai a szerzők!)⁴⁰

Berkes Péter *Bezzeg a Töhötöm!*-jében a gyerekek maguk mellé állítják, saját játszótársukká teszik az eleinte undok, fiatal osztályfőnököt, Éva nénit – médiumként pedig, Éva néni „átnevelésében” a sajátosan megszólaltatott hangszereket, és a Töhötöm iskolával folytatott vetélkedést, versenyt használják. Igaz, hogy dramaturgiailag fontos helyen jelenik meg a *kaputelefon* is, mint a nyolcvanas évek elején újdonságnak számító médiatechnikai eszköz.

Nógrádi Gábor *Hecseki és a gyermekrablók* című munkájában – ami persze egy ál-gyerekrablás, a főhős csak elrejtőzik az ellenszenves mostohaapa-jelölt elől, és kamionszofőr apjához igyekezne eljutni. A gyerekeknek segítő fiatal alhadnagy a rendőrség információs hálózatát, az URH-kocsik adó-vevő frekvenciáit és a keresett Kondor Lajcsika fotóját minden rendőrrésre és határállomásra közvetítő telex-gépeket használja, sokszor illegálisan.

A gézengúzok és az idegenforgalomban a gyerekek a taxisok CB-rádiója (eredetileg Citizen's Band Radio) nélkül, a nem központosított, hanem a rádióhasználók szabad hálózataként működő technikai médium nélkül nem tudnák követni, majd megtalálni az elvesztett Kismaszat külföldi turista szüleit. (Itt egy szabad kommunikációs hálózat bizonyul hatékonyabbnak a központilag irányított világ információs rendszerénél, amely az önálló, a hatalmi központokból nem vagy csak nehezen ellenőrizhető kommunikáció lehetőségének illúzióját kelti a korabeli olvasókban.)

⁴⁰ Szigorúbban véve nem is pusztán *szakmai* közösség volna az említett könyvek, adaptációk alkotói között – és erre utalni is próbáltam a korábbiakban –, de mintha egy összefüggő szubkulturális hálózatot látnánk itt kirajzolódni, a médiában és a médiumoknak dolgozó, lazán kapcsolódó ismeretségi körökből kerülnének ki a korszak gyerekkultúrájának legaktívabb szereplői.

A *Telefon-papa* története ma már teljesen abszurdnak hat, ez a mobil-világ előtti korszak. Ráadásul ma már elképzelhetetlen, hogy mennyire, még a szocialista országokkal való összevetésben is elképesztően alacsony volt a nyolcvanas évek elején a „vonalas” telefonhálózat kiépítettsége Magyarországon.⁴¹ Óriási dolog volt saját lakástelefonnal rendelkezni – ráadásul az újságíró apuka és Andris is telefonfüggő. Andrist telefonon instruálják, nevelik a folyton dolgozó szülők, a telefonmesemondó mond nekik mesét (persze, egy téves tárcsázás miatt ez is valaki más lesz, nem a mesemondó), Andris telefonon keresztül beszélget a szemközti erkélyen unatkozó Stefcsik bácsival, és egy másik téves kapcsolat után gonosz kis tréfát űz egy eladásra meghirdetett zongora miatt telefonáló úrral. (Itt sokféle áthallást figyelhetünk meg Karinthy Ferenc *Bösendorfer* című színdarabjának dialógusaival.)⁴² Amikor végül a család új helyre, nyugalmasabb környékre költözhet, kiderül, hogy az új lakásban nincs telefon, az addiktív apa és Andris ezért a kislány műanyag játéktelefonján kezd el ordítva telefonosdit játszani a két szomszédos szobában (itt pedig a *Meseautó* című film híres jelenete, Kabos Gyula magánszáma a „*Lovasberény! Tessék kilépni!*” idéződik meg, különösen a filmváltozatban, Haumann Péter elképesztő improvizációjában, tudniillik a filmbeli dialógus kidolgozottabb a regény szövegénél).

A *Szeleburdi család*ban a biológus apa írógépe a médium, a folyton készülő nagy tudományos mű a soha be nem teljesülő ígéret – sok mindenre. Például a szomszéd, a negatív példaként szolgáló, konformista Belvizi család ellenpontjaként: a társadalomban való érvényesülésre.

Nemere *A fantasztikus nagynénijében* Amália nagynéni oldtimer autója, Tivadar lesz médium,⁴³ egyrészt Csaba és Huba az unalmas családi vakációból való kiszabadulásának médiuma, másrészt, a két kiskamasz a nagynéni emlékeinek, gyerekkori szerelmeinek helyszíne felé (ezt az egykori szerelme, a néhai fiatalembert keresik, és többször is hamis nyomon járnak), térben és a szimbolikus időben tett utazásainak médiuma az autó. (Meg itt is a telefon, és a népességnyil-

41 Ahol én akkor éltem, egy húszeszes kisvárosban még kézikapcsolású telefonközpont működött a postán, telefonos kisasszonnyal, és a magánlakásoknak háromjegyű telefonszámok voltak!

42 Karinthy Ferenc *Bösendorfer* című, egy zongora-eladás körül zajló virtuóz telefonbetyárkodást színre vivő, elégikus „drámáját” 1966-ban mutatta be a Madách Színház. 1982-ben, a *Telefon-papa* megjelenésekor Debrecenben és a budapesti Játékszínpán, Berényi Gábor rendezésében is műsoron volt a darab. Kötetben: KARINTHY Ferenc, *Magnóliakert* (Budapest: Szépirodalmi Kiadó, 1982), 5–42.

43 Csukás *Keménykalapjában* Saroltának hívják az öreg autót.

vántartó kartotékrendszer.) Van egy hasonló, az utazás szimbólumát megjelenítő dolog a *gyermekrablók*ban is, Lajcsika apukájának piros kamionja, ami a történetben éppen Párizs felé tart.

A kétbalkezes is használja a kor technikai médiumait mint szimbólumokat. Például a tévét, vagyis Éliás Tóbiás krimit néző szüleit, akiket beszippant a képernyő fiktív világa, és észre sem veszik, hogy a kisfiú közben elment egy mesébe szerencsét próbálni. „A varázsló és a kisfiú egyedül maradtak. Némán vártak, míg a szülők kényelembe helyezkedtek odaát. Az ajtó alatti résen beszivárgott a televízió kékeszürke fénye és az esti krimi hátborzongató zenéje.”⁴⁴ Vagy a szintén tévét néző, nassolgató idős házaspárt:

A fal túloldalán egy idős házaspár üldögélt a tévé előtt. A két fotel között asztalka, rajta tálcán vajas-sajtos-sonkás falatkák s egy ezüst bonbonos dobozban színes cukorkák. Mosolyogva üldögéltek, olykor egymás felé kínálták a falatkákat meg a cukorkákat, ilyenkor mindketten mosolyogva háritották el a kínálást. A képernyőn gyönyörű szőke lányt fojtogatott egy fekete kesztyűs kéz.⁴⁵

Voltaképpen a tévé is mese, felnöttmese, amibe Éliás Tóbiás szülei és az idős házaspár belefeledkeznek, a különbség – de ez lényeges különbség! –, hogy minden felnőtt ugyanabba az egy mesébe lép át a saját világából, míg Fitzhuber Dongó megjelenése a saját, egyszerű és megismételhetetlen mese ígéretét hozza el a kisfiúnak.

Ilyen médiatechnológiai eszközök Békés Pál regényében Anton és Antenna, a két tetőn ácsorgó szerelmes „vevőegység”, „a két központi tévéantenna”, „akik mindent tudnak”, és emiatt egy kicsit félelmetesek. (Voltaképpen az emberek hétköznapi életét megfigyelő titkosszolgálatok metaforái.)

- Szóval – vette át a szót Éliás Tóbiás a megfélemlített Fitzhuber Dongótól –, mi azt szeretnénk tudni, hogy hol lakik a szépséges Lanolin királykisasszony, Első Badar legkisebbik leánya.
- Csak ezt?
- Hogyhogy csak? – hökkent meg Tóbiás. – Ez nem akármilyen csekélység.

44 BÉKÉS, *A kétbalkezes varázsló*, 33.

45 Uo., 57.

- Persze hogy nem. Éppen ezért nem is különösebben érdekes. Mert mi, Antenna meg én, akik mindent tudunk, bármely hihetetlen apróságot elmondunk, ha érdekel. Hogy valaki mit reggelizett, mikor fűzte be a cipőjét, hány lyuk van a zokniján, és hány tömés a fogain. Tudjuk, mit gondol reggel, délben és este, és miről álmodik, sőt mi az, amiről még csak nem is álmodik. Hallani akarod mindezt Lanolin királykisasszonyról?
- Nem! – kiáltotta Éliás Tóbiás. – Nem – tette hozzá csendesen.
- Én csak azt akarom tudni, hol van. És biztosan megstoppolja a zokniját, a foga hibátlan, és ha akarja, majd elmondja nekem, mire gondol, és miről álmodik.⁴⁶

Médium a bolond/bölcs szemüvege és távcsöve is;⁴⁷ de médiumként heterotópia-ként funkcionál a lift is, ami újabb és újabb „fantasztikus” terekbe viszi Tóbiást és Dongót.⁴⁸ Alkalmi médiumként működhetnének (csak használhatatlanok) a fűtőcsövek, amiken kopogással lehetne üzeneteket küldözgetni, ha a titokzatos szörnyeteg morgása (mint a jacobsoni kommunikációs csatornában a *zaj*) nem tenné érthetlenné a jeleket. „[...] [H]ába kopogok a csöveken segítségért, alattam visszakopognak, de eszükbe sem jut, hogy nem jókedvemből ütögetem a csövet, hanem segítségére szorulok! Ez az én szomorú történetem. Ti vagytok az elsők, akik becsöngettek hozzám...” – mondja Lanolin királykisasszony Éliás Tóbiáséknak a bezáródott ajtón keresztül a kilencedik fejezetben.⁴⁹ Másfelől, a mesei fiktitivásban magát a varázslást, a varázsigét, az A-ból B-be jutás és az átváltoztatások mágikus eszközét (a meseelméletben a Propp előtti definíciók úgy szólnak, hogy attól tündermese valami, hogy varázslat, átváltozás, a todorovi „csodás” mozzanata jelenik meg benne)⁵⁰ is mediális eszközöknek tekinthetjük: szorosabban véve a sokszor parodisztikusan *hatástalan* varázsigéket tekinthetjük médiumoknak. Vagyis a funkciójukat be nem töltő médiumokban, a hibásan átvitt üzenetekben viszi színre *A kétbalkezes* a komikumot.

46 Uo., 78–79.

47 Uo., 107–112.

48 Az ötödik, kilencedik, tizenhetedik és tizenkilencedik fejezetekben.

49 BÉKÉS, *A kétbalkezes varázsló*, 89.

50 Vlagyimir PROPP, *A mese morfológiája*, ford. SOPRONI András (Budapest: Osiris Kiadó, 1999), 11–26.

Külön elemzés tárgya lehetne a varázsigék nyelvi anyaga: a mai gyerekolvasó a nyolcvanas évek olvasóival szemben aligha tudja, mit jelent a „fékon”, vagy honnan jön a „dzsinnadratta”? A *fékon* a férfi konfekció rövidítése és egy akkor még létező textilipari vállalat neve, ami fehérenműket, férfingeket gyártott. A „Dzsinnadratta, dzsinnadratta, / Dzsinna, dzsinna...” a csinnadratta elferdítése, a magyar nyelvbe az osztrákból jön, ahol „tschindarassa”-ként ismerik. Ez pedig a 18–19. század fordulóján népszerű, indulószerű, törökös zenei ritmusoknak a hangutánzó szava, valamiféle egykorú szájdob, „beatbox”. A *kétbalkezes* konkrét varázsigéje ráadásul *hallhatóan* az August von Kotzebue *Athén romjai* című színpadi művéhez Beethoven által írt kísérőzenéből van (aminek 1812-ben, a pesti Német Színház megnyitóján volt az ősbemutatója), Beethoven művének No. 4-es zenekari száma a török indulók ritmusát utánozza.⁵¹

Van azonban még egy „médiatörténeti” vonatkozása Békés Pál meseregényének. Mai eszünkkel nem nehéz *A kétbalkezes varázsló* narratív struktúrájában, epizodikus szerkezetében a szabadulós játékok, az úgynevezett *escape room*-ok logikai felépítését meglátni.⁵² Ez a logika, ha nem is alapvetően, de különbözik a mesék cselekményes logikájától, mert nem elég egy adott varázseszközre vagy segítőtársra szert tenni, amivel minden akadályt le lehet küzdeni. A feladatok jutalmául megszerzett varázseszközzel csak egy újabb feladatot, egy újabb varázseszköz, kód, „kulcs” megszerzését tesszük lehetségessé, és azzal egy még újabbat és így tovább. Így folyik *A kétbalkezesben* az ideiglenesen érvényes varázseszközök, az újabb feladatok megoldásához asszisztáló átmeneti segítőtársak megszerzésének menete. Az ötödik fejezettől, amely „megindítja hőseink szívét és az események láncolatát”, így jutnak el a lifttel a királyhoz, a királytól a nyugdíjas boszorkányhoz, a boszorkánytól a dzsinnek segítségével a nem nyíló ajtón át a tetőre, a tetőn az antenna-szerelmepár *hírügynökségéhez*, tőlük a 111-es számú lakásba, Lanolin királykisasszonyhoz, akivel csak az ajtón keresztül tudnak szót váltani, mert még meg kell szerezni a kulcsot a Nagy Kulcsmásolótól, de ehhez szükség van az étekgó és az udvari bolond útmutatására, a kulcsmásolót is ki

51 A zenekari tétel zongorakivonata, az előadó Jevgenyij Kiszin. Ld. „Ludwig van Beethoven: Turkish March. From »The Ruins of Athens« (piano solo version)”, *Youtube.com*, hozzáférés: 2024.05.24, <https://www.youtube.com/watch?v=p2zE-abwhfg>

52 Részletes tipológia és történeti áttekintés: Katriina PENTTILÄ, *History of Escape Games: examined through real-life and digital precursors and the production of Spygame*, School of History, Culture and Arts Studies (Turku: University of Turku, 2018), hozzáférés: 2024.05.12, <https://www.utupub.fi/handle/10024/145879>

kell szabadítani a Csikorgó Csőkorgó fogságából, és meg kell küzdeni a kukákkal. Kiderül, hogy a mesei értelemben vett nagy ellenség, a szörny tulajdonképpen nem is ellenséges: és innen már minden mehet a megoldás felé, a „szanált” néhai királyság lakói összetalálkozhatnak a tömbház földszinti mozgalmi helyiségében.

A királylányt kereső mesehős, Éliás Tóbiás számára nem Fitzhuber a mindent megoldó segítő, kettősük ugyanúgy próbálkozik, hibázik, „bénázik” minden alkalommal, ahogy az escape roomok játékosai sem azonnal találnak rá a helyes megoldásokra. A tizenhatodik fejezetben olvassuk a következő párbeszédet:

– Ez ugyan nem Csikorgó Csőkorgó ellen való, de azért megpróbálkozhatunk vele. – Felemelte varázspálcáját, a kazánra meredt, és foghegyről odavetette:

Ej mi a kő! tyúkanyó, kend
A szobában lakik itt bent?

Várt egy kicsit. Semmi sem mozdult. Fitzhuber Dongó sajnálkozva vállat volt.

– Ez mi volt? – kérdezte Dzsinn Tata tiszteletteljesen suttogva.
– Semmi-semmi – legyintett Dongó felhős homlokkal –, afféle be-
melegítés. Nincs jelentősége.⁵³

A hibázás alapja a vers, a líra archaikus definícióira való sztereotipikus utalás, mintha azt mondanánk: „mágikus szövegnek bármilyen vers megteszi”, még az iskolai memoriter-tudásunk alapdarabja is. A mai befogadó nyilván a 2000-es évek után megjelent számítógépes-szabadulós játékokban, vagy a külön szubkultúrává alakult – az összefoglalók külön magyar ágát is emlegetik ennek a kultúrának⁵⁴ –, a „résztvételi”, élő szabadulósobák játékos világában szerzett tapasztalatait fogja beleolvasni *A kétkelkezes varázslóba*, ami ezekhez a játékokhoz tényleg nagyon hasonló történetvezetési logikát mutat. Ugyanakkor médiatörténeti szempontból érdekes tény, hogy az escape roomok eredetije egy éppen 1980 és 1984 között,

53 BÉKÉS, *A kétkelkezes varázsló*, 139. Petőfi *Anyám tyúkjá* című versének felütését Lázár Ervin is parafrázeálja, *A Négyszögletű Kerek Erdő* című könyvében. LÁZÁR Ervin, *A Négyszögletű Kerek Erdő* (Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó, 1985), 104–114.

54 Vö. Maria VARGA, „Budapest Escape Rooms Guide”, *havefun.travel*, hozzáférés: 2024.05.12, <https://havefun.travel/things-to-do/activities/budapest-room-escape-guide-2020/>

4 évadban, összesen 19 epizóddal, a BBC1 és BBC2 brit állami csatornákon, kiugró nézettséggel sugárzott vetélkedő-show volt, a *Now Get Out of That* („Szabadulj ki?”).⁵⁵ A szabadulós logikára épülő vetélkedőben a csapatok Bernard Falk narratori és játékmesteri instrukcióit követve oldanak meg feladatokat (a csapat-tagok szoros kooperációra vannak „rákényszerítve”, de játékmesternek azért lennie kell!), hogy az egyes feladatok megoldása után újabb és újabb problémákba ütközzenek, míg a küldetésüket teljesíteni tudják, és elérik a kitűzött, végső célt: kiszabadulnak a kastélyból.⁵⁶

Merényi Ágnes elmondása alapján Békés Pál, a fiatal író, angol szakos tanár, 1981-ben egy Londonban élő barátnőjénél időzött hetekig, itt szembesülhetett a televíziós médiumok az akkori magyar tévénező számára felfoghatatlan bőségével, az akkor és ott már létező műholdas és kábeltévés technológia százszámra elérhető csatornakinálatával – amikor nálunk még a pártállami információs buborék fenntartása érdekében csak két földi sugárzású, állami csatorna létezett –, és ekkor láthatta az angliai csatornakinálatban is komoly nézettségi mutatókat hozó műsort, a *Now Get Out of That* escape-show-t. Más, a korszak népszerű, magyar médiaszemélyiségei, vetélkedőírók és játékmesterek egyébként is „képben voltak”, sorra vadásztak az adaptálható nyugati vetélkedők játéktechnikai és narratív megoldásaira, még úgy is, hogy esetleg a VHS elődjének tekintett Betamax kazettákon hozták haza tanulmányozásra ezeknek a felvételeit.⁵⁷

A kétbalkeszes szabadulós/szabadítós elbeszélői logikája tehát nagyon is közel áll Bernard Falk vetélkedő-showjának „dramaturgiájához”. Abban az értelemben is, hogy a regény narrátora és egyik főhőse, Fitzhuber Dongó osztozik a vetélkedő narratori/jatékmesteri funkcióin, illetve, pontosabban, ez Békés ironiát teremtő innovációja: Fitzhuber olyan játékmester, aki nem ismeri a játék forgatókönyvét, aki egyszerre játékmester és játékos is.

A 80-as évek elejének magyar gyerekregényei szinte túltematizálják a médiumok jelenlétét, mégis, alig van közöttük olyan, amely ennek a közegnek a kódolt hibáit, defektusait ironikusan kezelné. Amikor Hecseki Boldizsár alhadnagy illetéktelenül használja a rendőrségi infrastruktúrákat, amikor a gézengúzok taxis

55 A játék rövid leírásához ld. „Now Get Out of That”, *ukgameshows.com*, hozzáférés: 2024.05.12, http://www.ukgameshows.com/ukgs/Now_Get_Out_of_That

56 Az első évadban a herefordshire-i Eastnor kastélyból.

57 Egri János finnországi tartózkodása során, az ott látott scrabble-szerű vetélkedők és kvízzjátékok, Vágó István pedig az angliai és németországi útjain szerzett ötletek, minták alapján írta meg az itthon nagyon sikeres tévéműsoraik forgatókönyveit.

segítői egy nem-állami, központi irányítás nélküli médiumot, a CB-t használják a keresésben: még csak nagyon rejtetten jelenik meg ez az ironia. Lehet, hogy csak mi olvassuk bele, az akkor valóságos, ma már abszurdnak tetsző, eltűnt médiatechnológiák miatt. Talán a *Telefon-papa* alkalmaz először olyan narrációt, amiben a hibák, a félretárcsázások és a telefonautomata spontán félrekapcsolásai viszik előre a cselekményt. Szigorúbban véve, a 80-as évek elejének gyerekregény-kanonjából talán csak ez a történet az, amelyre azt mondhatjuk, hogy közvetlen előzménye Békés Pál *meseregényének*, a sikertelen, „kétbalkezes” próbálkozások sorából összeálló narratív stratégiát olvasói játékká alakító regénynek. Ez azonban egy új gyerekirodalmi kánon bejelentésének is tekinthető.

Hansági Ágnes a gyerekirodalmi kánonváltások kapcsán Aleida Assmann-t idézi:

A hetvenes években megkérdőjeleződött az a képzesi, oktatási kánon, amely az iskolákban és az egyetemeken a tradicionális szövegeket és értékeket változatlanul írta elő. Ez ellen a többé-kevésbé szenvedélyes tradicionalizmus ellen irányult az a képpromboló impulzus, amely a maga energiáit a társadalom és a történelem alapvetően megváltozott önértelmezéséből merítette.⁵⁸

Majd így folytatja: „Assmann áttekintése azért is lehet különösen tanulságos, mert a magyar oktatásnak ma úgy kell megküzdenie a digitális univerzum és az Y, Z és hamarosan az alfa-generáció kihívásaival, hogy sem az ikonoklasztikus, sem a klasszicista fázis »munkáját« korábban nem végezte el, pontosabban: nem végeztük el.”⁵⁹ Talán érdemes a 80-as évek, az említett regények és Békés Pál *A kétbalkezes varázslója* kapcsán ezt tovább pontosítani, és a tanulmányomban vizsgált szövegekre alkalmazni: a (gyerekirodalmi) kánonnal való szembenézést alapvetően nemcsak a nyolcvanas évek magyar kultúrpolitikai viszonyai hátráltatták, de az is, hogy a nyolcvanas évek elején nálunk ezt a munkát egy rendkívül

58 HANSÁGI Ágnes, „Kánonon innen és kánonon túl”, in *Mesebeszéd: A gyerek- és ifjúsági irodalom kézikönyve*, szerk. HANSÁGI Ágnes, HERMANN Zoltán, MÉSZÁROS Márton és SZEKERES Nikoletta, 33–52 (Budapest: Fiatal Írók Szövetsége, 2017), 51–52. Az Assmann-idézet forrása: Aleida ASSMANN, „Kanonforschung als Provokation der Literaturwissenschaft”, in *Kanon – Macht – Kultur: Theoretische, historische und soziale Aspekte ästhetischer Kanonbildung*, hg. Renate von HEYDEBRAND, 47–59 (Stuttgart–Weimar: Metzler Verlag, 1998), 47–48.

59 Uo.

elmaradott (vagy szándékosan nem fejlesztett) médiastruktúra keretein belül kellett volna elvégezni. A korszak gyerekgényei alapvetően arról szólnak, hogy az akkori felnőttekkel szemben éppen a gyerekhősök azok, akik igyekeznek ezeket a regionális/politikai médiahasználati hátrányokat leküzdeni.

Bibliográfia

- [N.N.]. „Szerkesztői üzenetek”. *Élet és Irodalom* 28, 5. sz. (1984): 2.
- A. L. „A kétbalkezes varázsló”. *Film, Színház, Muzsika* 28, 4. sz. (1984): 20.
- ASSMANN, Aleida. „Kanonforschung als Provokation der Literaturwissenschaft”. In *Kanon – Macht – Kultur: Theoretische, historische und soziale Aspekte ästhetischer Kanonbildung*, herausgegeben von Renate von HEYDEBRAND, 47–59. Stuttgart–Weimar: Metzler Verlag, 1998.
- BÁLINT Ágnes. *A szeleburdi család*. Sirály könyvek. Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó, 1969.
- BÉKÉS Pál. *A kétbalkezes varázsló*. Budapest: Minerva Kiadó, 1983.
- BERKES Péter. *Az öreg bánya titka*. Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó, 1969.
- BERKES Péter. *Utánam, srácok!* Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó, 1975.
- BERKES Péter. *Bezzeg a Töhötöm!* Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó, 1982.
- BERKES Péter. *Fűre lépni veszélyes!* Illusztrálta SAJDIK Ferenc. Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó, 1986.
- CSUKÁS István. *Keménykalap és krumpliorr*. Delfin könyvek. Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó, 1973.
- CSUKÁS István. *Nyár a szigeten*. Delfin könyvek. Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó, 1975.
- CSUKÁS István. *Vakáció a halott utcában*. Delfin könyvek. Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó, 1978.
- H. N. „Kétféle Drakula – Megtalálják-e a mesét? Beszélgetés három bemutatóról”. *Petőfi Népe* 39, 267. sz. (1984): 5.
- HALLQVIST, Britt Gerda, SJÖSTRAND, Ingrid és WIDERBERG, Siv. *Ami a szívedet nyomja*. Fordította Tótfalusi István. Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó, 1975.
- HANSÁGI Ágnes. „Kánonon innen és kánonon túl”. In *Mesebeszéd: A gyerek- és ifjúsági irodalom kézikönyve*, szerkesztette HANSÁGI Ágnes, HERMANN

- Zoltán, MÉSZÁROS Márton és SZEKERES Nikoletta, 33–52. Budapest: Fiatal Írók Szövetsége, 2017.
- ISER, Wolfgang. *A fikatív és az imaginárius*. Fordította MOLNÁR Gábor Tamás. Budapest: Osiris Kiadó, 2001.
- ISZLAI Zoltán. „Két magyar eredeti”. *Élet és Irodalom* 28, 4. sz. (1984): 13.
- JANIKOVSKY Éva. *Málnaszörp és szalmaszál*. Illusztrálta RÉBER László. Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó, 1970.
- KARINTHY Ferenc. *Magnóliakert*. Budapest: Szépirodalmi Kiadó, 1982.
- KATKÓ István. *Telefon-papa*. Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó, 1982.
- LÁZÁR Ervin. *A Négyszögletű Kerek Erdő*. Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó, 1985.
- „Ludwig van BEETHOVEN: Turkish March. From »The Ruins of Athens« (piano solo version)”. *Youtube.com*. Hozzáférés: 2024.05.24. <https://www.youtube.com/watch?v=p2zE-abwhfg>
- MÁNDY Iván. *Csutak a mikrofon előtt*. Sirály könyvek. Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó, 1970.
- MOLNÁR Gabriella. „A kétbalkezes varázsló: Bemutató a Játékszínben”. *Esti Hírlap* 28, 292. sz. (1983): 2.
- NÁNAY István. „Előadások – gyerekeknek”. *Színház* 17, 9. sz. (1984): 37–42.
- NEMERE István. *A fantasztikus nagynéni*. Delfin könyvek. Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó, 1980.
- NÓGRÁDI Gábor. *Hecseki és a gyermekrablók*. Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó, 1983.
- NÓGRÁDI Gábor. *Hecseki és a kedves betörők*. Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó, 1987.
- „Now Get Out of That”. *ukgameshows.com*. Hozzáférés: 2024.05.12. http://www.ukgameshows.com/ukgs/Now_Get_Out_of_That
- Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet Színházi Adattár*. Hozzáférés: 2024.05.12. <http://resolver.szinha.tortenet.hu/collection/OSZMI39761>; <http://resolver.szinha.tortenet.hu/collection/OSZMI37536>
- ÖKRÖS László. „A kétbalkezes varázsló”. *Új Tükör* 21, 1. sz. (1984): 3.
- PENTTILÄ, Katriina. *History of Escape Games: examined through real-life and digital precursors and the production of Spygame*. School of History, Culture and Arts Studies. Turku: University of Turku, 2018. Hozzáférés: 2024.05.12. <https://www.utupub.fi/handle/10024/145879>

- PROPP, Vlagyimir. *A mese morfológiája*. Fordította SOPRONI András. Budapest: Osiris Kiadó, 1999.
- RANSCHBURG Jenő. *Családi kör*. Budapest: Minerva/RTV Kiadó, 1977.
- RÓNASZEGI Miklós. *A gézengúzok meg az idegenforgalom*. Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó, 1982.
- RÓNASZEGI Miklós. *A gézengúzok a Balatonnál*. Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó, 1986.
- RÓNASZEGI Miklós. *A gézengúzok a Hortobágyon*. Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó, 1988.
- RÓNASZEGI Miklós. *A gézengúzok az Alpok alján*. Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó, 1991.
- SZENTMIHÁLYI Viktor. „Az irodalom tükrében: Lakótelepi mítoszok. Beszélgetés Békés Pállal”. *Pedagógusok Lapja* 40, 4. sz. (1984): 5.
- VARGA, Maria. „Budapest Escape Rooms Guide”. *havefun.travel*. Hozzáférés: 2024.05.12. <https://havefun.travel/things-to-do/activities/budapest-room-escape-guide-2020/>

Kaiser Zsanett

Csilicsalamádé-zumbele

Varázslók és varázslatok a 20. századi magyar gyerekirodalomban

Bevezetés

A varázslók nagyhatalmú lények, akár varázstárgy segítségével, akár puztán szavakkal varázsolnak. Lehetnek a hősök szövetségesei vagy ellenfelei is. Továbbá speciális külső és belső attribútumok is meghatározzák őket: süveges sapka, csillagos köntös, bölcs mondatok – legalábbis hasonló kép tárul a szemünk elé, amikor egy varázslóra gondolunk. Míg a varázsló alakja a popkultúra által vált közismertté, eredete sokkal régebbre nyúlik vissza, az ókori zsidó-keresztény és a görög-római örökségben gyökerezik, és az 1500-as évekbeli európai gyarmatosítás után elterjedt a világ más részeire is.¹

A Bibliában a Napkeleti bölcsek másik megnevezése *magi*, ami az iráni eredetű, bölcs jelentésű *magó*-ból származik, ennek görög formája a *magos*. A görögök azon óperzsa papság tagjait nevezték így, akik Xerxész hadseregét kísérték Görögországba. A Kr. e. 5. században a Perzsia iránti gyűlölet miatt bővült a jelentése a „kuruzsló”-val és a „szélhámos”-sal, amely másrészt a görögök számára ismeretlen perzsa szokásoknak tudható be. Később olyan görögöket illettek ezzel az elnevezéssel, akik saját vagy klienseik javára kikérték az istenek segítségét, általában bűncselekmények végrehajtásában, vagy azt hazudták a naiv embereknek, hogy vissza tudják hozni szeretteiket a halálból.² „A görög-római hagyomány

1 Robert Andrew GILBERT, Karen Louise JOLLY és John F. M. MIDDLETON, „History of Magic in Western Worldviews”, *Britannica*, 2024. máj. 3., hozzáférés: 2024.08.11, <https://www.britannica.com/topic/magic-supernatural-phenomenon/History-of-magic-in-Western-worldviews>

2 Edward PETERS, *The Magician, the Witch, and the Law* (Pennsylvania: University of Pennsylvania Press, 1992), 1–3.

azt tartotta, hogy a mágusok titkos tudással rendelkeznek, és képesek a hatalmat az ókori panteonok bármelyik politeista istenségétől, szellemétől vagy őseitől közvetíteni.³

Ahogy terjedt a kereszténység Európában, Kr. u. 300 és 1050 között, a mágiát a pogánysággal azonosították, és démonizálták a kelta, germán és skandináv népek vallási meggyőződéseit.⁴ Az Ószövetség legrégebbi görög nyelvű, *Szeptuaginta* elnevezésű fordításában többször használják a *magos* kifejezést, Mózes V. könyvében tiltják is ezeket a gyakorlatokat. Az Újszövetségben, Simon mágus alakjában megint csak negatív festésű a reprezentálásuk: ő volt az, aki Szamáriában mágiával foglalkozott, és miután Fülöp apostol megismertette a várost a kereszténységgel, megkeresztelkedett, és vele tartott. Láta, hogy mennyi csodát tudnak az apostolok véghez vinni a hitük segítségével, ezért pénzért akarta megvenni ezt a hatalmat Péter apostoltól.

A varázsló népmesei eredete kérdéses, ugyanis bár számtalan varázshasználó lény szerepel a folklór mesekincsekben (tündérek, boszorkányok, az Ördög), a jelenünk varázslóképe egyik lénynek sem feleltethető meg tisztán. Vlagyimir Propp hét szerepkört különböztet meg egymástól a tündérmesékben: az ellenfél, az adományozó, a segítőtárs, a cárkisasszony és apja, az útnak indító, a hős és az álhős szerepkörét.⁵ A hős ellenfele általában a boszorkány, a mostohaanya vagy a sárkány. Adományozók lehetnek ördögök és tündérek. (Adományozónak számít az, aki valamilyen eszközt, tudást ad a hősnek, amiért a hősnek gyakran valamilyen próbát kell kiállnia.)

A szerepkörökről Boldizsár Ildikó is ír: a segítőtársat a „mindentudó bölcsesség”,⁶ jellemzi, többek között képes a térbeli helyváltoztatására, a baj megszüntetésére, a hős átváltoztatására.⁷ Ezek alapján a tanulmányban vizsgált művek (Békés Pál *A kétkelkezes varázsló*, Török Sándor *Csilicsala csodái* és Nemes Nagy Ágnes *Az aranyecset*) varázslóalakjai ebbe a szerepkategóriába tartoznak. Ugyanakkor, mikor Propp a szereplők funkcióit tárgyalja, a XIII. funkciónál (*A hős reagál a leendő adományozó tetteire*), az egyik példában negatív adományozói

3 GILBERT, JOLLY és MIDDLETON, *History of magic...*

4 Uo.

5 Vlagyimir Jakovlevics PROPP, *A mese morfológiája*, ford. SOPRONI András (Budapest: Osiris Kiadó, 1999), 78–79.

6 BOLDIZSÁR Ildikó, *Varázslás és fogyókúra: Mesék, mesemondók, motívumok* (Budapest: Diktakt Kiadó, 2003), 66.

7 Uo.

szeremben tűnik fel a varázsló: „A hős oly módon menekül meg a támadástól, hogy maga használja fel az ellenséges lény eszközeit: [...] A varázsló maga marad a hegyen, ahol a hőst akarta hagyni.”⁸

A magyar népmesék az ősi magyar hitvilágból merítenek, amelynek alapja a hármasság felosztás.

A fenti és lenti világba vezető utat – a régi néphit elképzelései szerint – a varázslók, táltosok, sámánok, illetve félistenek és hősök tudták megtenni. Az előbbieket utódai a mesében a csodás erejű törpék, boszorkányok, táltoslovak, sárkányok, griffmadarak, az utóbbiaké a mesehős, akit csodás képességű, jóindulatú ősz öregemberek, hálás állatok segítenek, illetve gonosz szívű vasorrú bábák, sárkányok és óriások akadályoznak célja elérésében.⁹

Vagyis bár több varázshasználó alak van jelen mitológiánkban, a magyar népmesékben nem szerepelnek varázslók. Mindebből az következik, hogy a varázsló karakterének nincs egyértelműen meghatározható szerepköre a tündérmesékben, így eredetét máshol kell keresni. (Ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy a műmesékben nincsenek tiszta szerepkörök, így a segítőtárs és az adományozó karaktere sem választható el egymástól.¹⁰)

Az egyik legelső irodalmi varázslóábrázolás Merlin alakjáé, akit 1138-ban vetett először papírra Monmouthi Gottfried *Historia Regum Britanniae* című művében, átdolgozva ezzel Myrddint, a hatodik századi walesi versekben szereplő öreg, látónoki képességekkel rendelkező máguskaraktert.¹¹ Érika de Pádúa dolgozatában¹² két tényezőt sorol fel, amelyek hozzájárulhattak a varázsló idős, bölcs személyként való megjelenítéséhez a popkultúrában. Egyrészt a Tarot kártyapaklit emeli ki – ami a középkor óta fontos táptalaja volt a nyugati kép-

8 PROPP, *A mese morfológiája*, 47–48.

9 BANÓ István, „Népmese”, in *Magyar néprajz V: Népköltészet*, szerk. VARGYAS Lajos, 7–64 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1988), 21.

10 BOLDIZSÁR, *Varázslás és fogyókúra*, 73.

11 Paul ADAMS, „The Scottish Roots of Merlin the Welsh Wizard”, *BBC*, 2011. ápr. 16., hozzáférés: 2024.08.11, https://www.bbc.co.uk/scotland/history/the_scottish_roots_of_merlin_the_welsh_wizard.shtml

12 Érika de PÁDUA, *The Mage as the Hero: An Archetypal Study of Fantasy Literature* (Minas Gerais: Universidade Federal de Minas Gerais, 2004), 20–24, hozzáférés: 2024.08.11, https://tionitroblog.wordpress.com/wp-content/uploads/2014/01/mage_harry_potter_erika_padua_2004.pdf

zelőerőnek –, ennek is három lapját: a Varázslót, a Remetét, illetve az Ördögöt. Ezek a varázsló különböző típusait is elválasztják – a bölcs öregget, a gonoszt, illetve a tanítványt. A varázsló lapján a pálcát is észrevehetjük, más néven a botot, ami alapvetően az erő, hatalom jelképe. Másfelől *A kőbe szúrt kard* 1963-as Disney-feldolgozást emeli ki, ami T. H. White azonos című, 1938-ban megjelent könyvét adaptálja. Itt Merlin oktatóként, hosszú fehér szakállal jelenik meg. Ezt a megoldást követte több, mára ikonikussá vált alkotás – *A Gyűrűk Ura*, a Korongvilág könyvei, majd a *Harry Potter*-sorozat is.

A következőkben Békés Pál *A kétbalkezes varázsló*, Török Sándor *Csilicsala csodái* és Nemes Nagy Ágnes *Az aranyecset* című meseregényeiben található varázslóalakokat interpretálok. Békés és Török esetében az összehasonlítás alapját nemcsak a hasonló szereplők adják. A gyanúm, hogy Török szövegvilága hathatott Békésre, beigazolódott egy interjú olvasva, amiben Békés a saját műve és a *Csilicsala csodái* közti kapcsolatot egyértelműsíti: „Mindenesetre a *Csilicsala csodái* az első magyar urbánus varázslóregény és persze, hogy *A kétbalkezes varázslónak* van hozzá köze.”¹³ Így a két regény közti kapcsolat nyilvánvaló, és túlmutat a stílus, illetve a szereplők közt megfigyelhető egyezéseken: egy ponton Békés még ugyanazt a mondást is használja, mint Török, mikor a „Szerencséd, hogy öreganyádnak szólítottál!” kijelentéssel teszi komikussá a jelenetet. A két szerző személyesen is ismerte egymást. Török Sándor a Család és Iskola című pedagógiai lapnál főszerkesztőként főnöke volt Békés Pál anyjának, és többször el is látogatott a családhoz:

Sokszor meglátogattott bennünket, én meg persze olvastam a meseregényeit, és mindig azt hittem, hogy ő maga Csilicsala bácsi, a saját regényének a főhőse, vagyis egy igazi varázsló jön fel hozzánk a másodikra, és a szürke télikabát csak álruha.¹⁴

13 GYÖRE Gabriella, „Magánmitoszok: Nagyvizit Békés Pálnál”, *Litera*, 2009. jan. 27., hozzáférés: 2024.08.11, <https://litera.hu/magazin/interju/maganmitoszok.html> [Kiemelés az eredetiben.]

Ugyanerről beszél a *Pedagógusok Lapjában*, 1984-ben: „Az idén nyolcvanestendő »Csilicsala bácsi«, Török Sándor, az első olyan urbánus varázsló, aki hitt ebben. Én az ő köpönyegéből bújtam elő.” SZENTMIHÁLYI Viktor, „Lakótelepi mítoszok: Beszélgetés Békés Pállal”, *Pedagógusok Lapja* 40, 4. sz. (1984): 5.

A varázslóalak újraértelmezési kísérlete a korszakban a Békés-életművön túl is tetten érhető: 1994-ben jelent meg Jólész György *Zsófi és a szombati varázslatok* című meseregénye, amelyben egy Szalai Gáspár nevű varázsló segít a szintén lakótelepi környezetben élő Zsófinak.

14 GYÖRE, *Magánmitoszok...*

Ez az a mozzanat, amiről *A kétbalkezes varázsló* szól: Békés meseregényében valóban egy igazi varázsló toppan be a gyerekfőszereplőhöz. Békés 1985-ben, Török Sándor halála után is így ír róla: „Én mindenesetre tudok valamit és szeretném továbbadni: Török Sándor író és varázsló.”¹⁵ Török Sándort nem csak Békés azonosította Csilicsalával. A könyv népszerűségét mutatja egy, a Kisdobosban megjelent cikk is. Ebben a szerző az unokájáról ír: kedvenc könyve a *Csilicsala csodái*, és mikor találkoztak Törökkel, megkérte, varázsolja nagyra a játékautóját.¹⁶

Varázslók a gyereklapokban

Bár feltehetőleg Török meseregénye az első magyar *varázslóregény*, már korábban is felbukkantak varázslóalakok a magyar gyerekkönyvekben, folyóiratokban.

Az 1890 és 1943 között működő *Az Én Ujságomban* több olyan mese is megjelent, amelyben varázslók is szerepelnek. 1894-ben Nagy Ibolya egy gyerekeket virággá változtató női varázslót szerepeltet (és varázslóként, nem pedig boszorkányként nevezi) *Nefelejcs*¹⁷ című meséjében. A varázspálca mint a hatalom forrása itt is jelen van. Az ezt követő években, de még 1942-ben is, inkább negatív szereplőként kapnak helyet a történetekben, sokszor jelzőjük a *gonosz*. Ezt magyarázhatja a mágusok történelme, az alapvetően negatív megítélésük. Hatalmukat gyerekek átváltoztatására vagy erejük gyarapítására használják. Az 1902-es *Katóka a nényénél*¹⁸ című munkában viszont a – szintén női – varázsló, bár keveset szerepel, mágikus kunyhójában maga gondoskodik vendége ellátásáról. Egy 1937-ben, az iskolakezdési időszakra írt mesében¹⁹ egy szigorú varázsló szerepel, aki az iskolát kerülő lányt büntetésből számrá változtatja, tehát varázspálcájának használata mögött nevelési célzat áll. De fordítások is helyet kaptak, például *Az Ezeregyjéj meséiből*, mint amilyenek *Haszán története*, illetve *Ala Al-din és a csodalámpa története*.²⁰

15 BÉKÉS Pál, „Adalékok a varázslathoz: Török Sándorról”, *Mozgó Világ* 11, 10. sz. (1985): 116–119, 116.

16 BADITZ nagymama, „A kisló és a varázsló”, *Kisdobos* 9, 11. sz. (1960): 6.

17 NAGY Ibolya, „Nefelejcs”, *Az Én Ujságom* 5, 24. sz. (1894): 376–379.

18 EGRI György, „Katóka a nényénél”, *Az Én Ujságom* 13, 18. sz. (1902): 284–286.

19 DENTAY Marianne, „Okoska-szamárka”, *Az Én Ujságom* 48, 49. sz. (1937): 792–793.

20 [N.N.], „Haszán története [1. rész]”, ford. if. GAÁL Mózes, *Az Én Ujságom* 28, 42. sz. (1917): 665–669; [N.N.], „Ala Al-din és a csodalámpa története [1. rész]”, *Az Én Ujságom* 29, 19. sz. (1918): 298–300.

Az 1893-tól megjelenő Pesti Napló gyermekrovatának²¹ meséi is szerepeltetnek varázslókat. Az 1909-es *A csudahárfa* egy komplikáltabb személyiséggel rendelkező varázslót mutat – a mese elején embereket békává változtató varázsló a mese végén meggyógyítja egy gyermek anyját. A varázsló leírása egy tanító, idős varázsló képét mutatja:

Térdét verdeste hófehér szakállá s mindent tudott, még azt is, amit mások csak százesztendő múlva tudtak meg. Ez az öreg ember varázsló volt és minden esztendőnek egy éjszakáján maga köré gyűjtötte az összes varázslókat. Ilyenkor kitanította őket mindenféle ravsaságra, csalafintaságra és bizony mondhatom, sok emberfiának a buját-baját okozta ez a varázslógyűlés.²²

Ugyanebben az évben szintén ellenfélként jelenik meg egy varázsló, ismét az átváltoztatást használva fegyvereként.²³ Többször visszatérő negatív varázsló még Szélvész varázsló, aki tíz mesében szerepel mint ellenség. Egyszer elátkoz egy hercegnőt, így annak számárfülei lesznek,²⁴ máskor álmatlanságot okoz egy királynak.²⁵ *A rózsakert* gonosz varázslója átkozott rózsát ad egy öregembernek, végül pedig sikerrel is jár a terve: a férfi elveszti egyetlen lányát.²⁶ De *Az öreg varázsló* 1923-ban megint egy segíteni hajlandó varázslót mutat be.

Az 1909 és 1925 között működő Jó Pajtásban is jelen van a varázsló ábrázolásának sokfélesége, annak ellenére is, hogy az előző lapokhoz képest kevesebb ilyen történet kapott helyet. Ezt a jóval rövidebb futamidő is indokolhatja. Így viszont egy könnyen áttekinthető, csupán pár novellából álló korpusz van, ami a kevés szöveg ellenére több varázslótípust is szerepeltet. A történetekben itt is megjelenik a hősök ellenfeleként, de kétes segítőként, a hosszú élet terhéért cipelő öregemberként és a gyerekek segítőjeként is.

A második évfolyam 52. számában *A kelepelő kalifa* című mesében (ami egy arab mese átdolgozása, de a motívumok miatt érdemes megemlíteni) Abdurra-

21 VOJNICS-ROGICS Réka, „A »Gyermekszoba« rejtelmek: A Pesti Napló gyermekirodalmi rovata (1893–1900)”, *Tempevölgy* 11, 2. sz. (2019): 73–95, 80.

22 GÁSPÁRNÉ DÁVID Margit, „A csudahárfa”, *Pesti Napló*, 1909. aug. 8., 33.

23 GÁSPÁRNÉ DÁVID Margit, „Kamélia”, *Pesti Napló*, 1909. nov. 14., 35–36.

24 GÁSPÁRNÉ DÁVID Margit, „Füleske”, *Pesti Napló*, 1912. márc. 17., 39–40.

25 GÁSPÁRNÉ DÁVID Margit, „A kígyó szeme”, *Pesti Napló*, 1912. szept. 15., 37–38.

26 BÖSKE néni, „A rózsakert”, *Pesti Napló*, 1913. ápr. 6., 42–43.

mán bagdadi kalifa és nagyvezére, Ali ben Manzor gólyává változtatásáért lesz felelős a gonosz varázsló, aki saját fiát akarja ezáltal hatalomra juttatni. Kahnúr – a gonosz varázsló – tudását magánórák keretein belül adja át tanítványainak. Tehát míg szellemiségben messze vagyunk még Török és Békés varázslóitól, az alapelemek – varázslatok, városi jelenlét, gyerekek segítése – már itt is fellelhetők.

1916-ban jelent meg Cholnoky Lászlónak Andersen meséjére (ami 1851-ben Szendrey Júlia fordításában már megjelent a Pesti Naplóban) épülő novellája, az azonos című *Vízcepp*. Hemzsegi-Nyüzösögi eleinte mint feltaláló jelenik meg, a történet előrehaladtával viszont már halálidézéssel is próbálkozik, miközben saját élete, múltja, barátja szelleme kísérti: „Régen ismerlek!? Régen. Hiszen száz éve is van már, hogy nézzük egymást! Hiszen a Lambi azóta régen meghalt, és régen halottak mindazok, akiket valaha szerettem!”²⁷

A két évvel később megjelent, *A kétfejű ember* című szövegben a varázslóalak egy szolgáltatásait áruló emberként jelenik meg. „Utóvégre elég gazdag vagy, hogy meg tudjál vesztegetni valami varázslót, aki második fejet srófoljon a nyakadra.”²⁸ A varázslat végül rosszul sül el, a varázsló pedig nem vonja azt vissza. Szintén 1918-ban, ismét népmesei alakjában jelenik meg egy varázsló *A király házasodik* című novellában.²⁹ Itt viszont megint egy nő a mágiahasználó, célja pedig a király esküvőjének bojkottálása és saját lánya királynővé tétele lesz. Trükköket használ, beöltözik királynénak, és metamorfózisra is képes.

A Jó Pajtás utolsó számában jelent meg Kosáryné Réz Lola *A törpe gesztenyéje* című novellaciklusának egy újabb darabja, amelyben a gyerekek segítőként funkcionál a varázslóként viselkedő törpe. A történet gyerek szereplője Ferike, akit a szobaúr elküld söréért, és megfenyeget – ha nem siet, meg fogja verni. Hazafele jövet Feri kilötyyenti a sört, emiatt pedig sírni kezd.³⁰ Ekkor jelenik meg a kis, hegyes szakállú bácsika, aki felajánlja a segítségét, és újra televarázsolja a söröskancsót. „Ferike elképedt. Tudta most már, hogy valami hatalmas varázslóval van dolga, de azt is látta, hogy jó varázslóval.”³¹ Kiderül, hogy Ferike családja és barátja is szörnyű életet él a zsarnok szobaúr miatt. Miután az ismeretlen, akit Ferike magában varázslónak gondol, hazakiséri a sovány és beteges fiút, nemcsak kimenekíti őt és családját, de a férfit is megleckézteti. Azt, hogy

27 CHOLNOKY László, „Vízcepp”, *Jó Pajtás* 8, 42. sz. (1916): 676–679, 678.

28 ZSOLDOS László, „A kétfejű ember”, *Jó Pajtás* 10, 7. sz. (1918): 98–99, 98.

29 AVAR Gyula, „A király házasodik”, *Jó Pajtás* 10, 42. sz. (1918): 647–648.

30 KOSÁRYNÉ Réz Lola, „A törpe gesztenyéje”, *Jó Pajtás* 17, 36. sz. (1925): 534–535, 534.

31 Uo.

mennyire is erős varázsló, jelzi, hogy varázspálca, illetve szavak nélkül varázsol. A történet végén pedig kiderül, nem ez az első család, amelyet kimentett a mérgező környezetből. Ennek a törpe varázslónak az alakjában fellelhetjük Csilicsala bácsi előzményét.

Az átmenetek nem tiszták, van, hogy újra ellenséggként szerepelnek a mesékben, de az egyértelműen látszik, hogy a varázslóalak átformálására és újítására tett kísérletek már Török előtt is jelen voltak a magyar gyerekirodalomban. Az átvizsgált lapok alapján az jelenthető ki, hogy a varázslók többször jelentek meg ellenfélként, vagy a hős előtt álló akadályként, mint pozitív szereplőként. Nem tartom lehetetlennek, hogy a magyar gyerekirodalomban Török műve nagyban hozzájárult a varázslóalak pozitív irányba való elmozdulásához, ami később lehetővé tette, hogy Békés művében főhőssé váljon.

A varázslóalakok jellemzése

Visszatérve az elemzett meseregényekhez: miközben a varázslóalakokat jellemzem, kitérek a három műben fellelhető „hiányérzetekre”, és arra, hogy milyen megoldásokat kínálnak a narratívák ezek megszüntetésére. Úgy gondolom, hogy a magány és a családon belüli problémák ebben a három, különböző évtizedben, vagyis az 1950-es, 1960-as és 1980-as években megjelent kötetben is megjelennek.

A *Csilicsala csodái* 1956-ban látott napvilágot. Főhőse Gyuszi, egy kisiskolás fiú, aki a regény minden fejezetében tipikus „gyermeki rosszaságokat” követ el, és az ezekből fakadó gondok megoldásához Csilicsala bácsi segítségét kéri. Ő pedig mindig segíti, oktatja a fiút, később a többi gyereket is. Csilicsala bácsi – ahogy neve is jelzi – tapasztalt, idős varázsló. Nem emberszerű, nem kötik a tér szabályai. Láthatatlan, és egyszerre több helyen is ott tud lenni, a gyerekek őrangyalaként funkcionál. Nem igazán részese a valóságos világnak, viszont hívásra azonnal jelentkezik. (Bár egy elejtett megjegyzésből arra következtethetünk, hogy ő maga is egy iskolában sajátította el a mágiát: „[...] az eltüntetés már a varázslótanfolyamok legalsó tagozatában kötelező.”³²) Már akkor tud mindent, mielőtt Gyuszi elmondaná neki, hisz látja az eseményeket. Varázspálcával és szómágiával varázsol, de minden helyzetben ugyanazt a verset mondja el („Viri a varázslat, piri a parádé, Csilicsalamádé hipp és hopp”). Hatalmában áll világok között utaztatni

32 TÖRÖK Sándor, *Csilicsala csodái* (Budapest: Ciceró Kiadó, 2005), 262.

Gyuszit, míg Békés Pál *A kétbalkezes varázslójában* Fitzhuber Dongó csak Éliás Tóbiás valóságában tudja megkeresni a mesét. Mindig jelen van, ha szükség van rá. Míg kinézete rejtve marad, jelleme és szóhasználata alapján a bölcs, öreg tanító varázslótípusnak feleltethető meg.

Török Sándor művében Gyuszi családja díszlet – a nagymama mindenben felmenti őt, az anya aggódik érte és szégyenkezik miatta, míg az apa legtöbbször agresszív –, ez a verbális megnyilatkozásaiban nyilvánul csak meg, kivéve egyszer, mikor Gyuszi túlzásba viszi a „gyerekmozgalmát” (nem akar semmiben sem segíteni, azt hangoztatja, hogy a „gyerekeké a jövő”, így ki kell őket szolgálni).

És most következett el az a pillanat, amely pillanat Apa szerint már régen várható volt. Hogy mi történt? Voltaképpen nehéz megfejteni. Mert Apa kivitte Gyuszit a konyhába, és ott fejezte be az ügyet. [...] Hogy a konyhában mi történt?... Nem beszélt erről sem Apa, sem Gyuszi. Tessék, törjétek a fejeteket. Lehet, hogy van az olvasók között, aki kitalálja.³³

Az apa módszere nem hoz eredményt, Gyuszi csak még szélsőségesebben kezdi terjeszteni a nézetét, bevonva más gyerekeket is. Csilicsala bácsi leckéje fogja rávezetni a fiút arra, hogy letegyen erről az elképzeléséről. Gyuszi a szülei helyett mindig a varázslót hívja, ha segítségre van szüksége, vagyis Csilicsala képében megteremt magának egy helyettes apafigurát. Általában nem az életét érzi veszélyben, nem is másokon akar segíteni, mikor a varázslót hívja, csak saját rossz döntéseinek következményei alól akar kibújni, ahogy akkor is, mikor betör egy ablakot, vagy amikor azt hazudja, van egy lova, amit a barátjának oda fog adni. De bármit is mondjon Gyuszi, Csilicsala nem haragszik rá („a varázslók nem haragtartóak”), ezzel is közel áll egyfajta pozitív apai szerephez. Többször kötekednek egymással, például Gyuszi a varázsló didaktikusságát is kifigurázza, mikor a tanulást éppen megfogalmazó varázsló szavába vág: „[...] holott csak a saját figyelmetlenségének köszönheti az egészet! – hadarta oly álnok szolgálatkészséggel Balogh Gyuszi, hogy Csilicsala bácsi szájában megfagyott a tanulás.”³⁴

Vagyis Csilicsalára oktatóként is lehet tekinteni, aki a legalapvetőbb tanulságokat adja át Gyuszinak. Pontosán tudja, mikor milyen varázslatra van szükség,

33 Uo., 240.

34 Uo., 126.

ahogy azt is, hogy ezeknek milyen következményei lesznek, viszont mindig teljesíti a kérést, hogy abból később a fiatalok okulni tudjanak. Megtanítja a fiút arra is, hogy ne hazudjon, tisztelje és olvassa a kötelező olvasmányokat, érjen haza időben, és fogadjon szót a szüleinek. Lovász Andrea mindezt a varázsló függetlenségének megkérdőjelezéseként értelmezi, úgy gondolja, ezáltal a varázsló a gyerekek nevelésének eszközévé válik.³⁵ Csilicsala az utolsó fejezetben már más gyerekekkel is kapcsolatba lép, akik azt kérik tőle, hogy amihez hozzáfognak, az magától sikerüljön. Ezt is teljesíti, *vészjóslo jóindulattal*, amely szókapcsolat a varázsló egész lényét leírja. Végül a gyerekek rájönnek, hogy hibát követtek el, Csilicsalát pedig megkérik, hogy „tüntesse el innen saját magát”,³⁶ kizárva ezzel életükből a varázslatot.

[...] [A] zárófejezet a varázslók evilági kiiktatása szükségszerűségének felismerését hordozza. Gyuszi ilyen szintű megkomolyodása negatív fejleményként értékelhető, hiszen a világ teljes varázstalanodását jelenti, ami nem Gyuszi (illetve a gyerekek) fejlődését, hanem intellektuális és érzelmi elszegényedését jelenti.³⁷

Lovász kijelentése azonban nem veszi figyelembe, hogy Gyuszi a meseregény végén még megbizonyosodik arról, hogy Csilicsala bácsi közel marad hozzá (ezt a trilógia két további kötete is alátámasztja). Illés György úgy gondolja, hogy Csilicsala varázslatai „szigorúan tudományos hókuszpókuszok [...], korunk természetismeretének, bölcséleti felkészültségének és gyermeklélektanának szellemében, messzemenően szem előtt tartva a gyerekek realizmusigényét a mesében.”³⁸ Török meséit Illés reális meséknek tartja, vagyis olyan könyveknek, melyek az abszurdum görbe tükrén keresztül vizsgálhatóbbá teszik a valódi problémákat. Intellektuális elszegényedésről pedig szó sincs, bár azt írja, hogy a Csilicsala-könyvek tanulsága az, hogy „a csoda sem segít, ha ti magatok nem segítetek a bajokon.”³⁹ Vagyis a mai realiztikus világban már nem támaszkodhatunk a csodára mint egy *deus ex machina* jellegű eseményre, Csilicsala bácsi nem a képzeletről szoktat le minket, hanem tapasztalatokkal gazdagít, és felvilágosít a realitás hatá-

35 LOVÁSZ Andrea, *Jelen idejű holnemvolt: Szeminárium a meséről* (Budapest: Krónika Nova Kiadó, 2007) 113–115.

36 TÖRÖK, *Csilicsala csodái*, 262.

37 LOVÁSZ, *Jelen idejű holnemvolt...*, 115.

38 ILLÉS György, *Címzett az ifjúság* (Budapest: Ifjúsági Lapkiadó, 1985), 167.

39 Uo., 168.

rairól.⁴⁰ Bár valóban jelen van a realizmus Török művében (például mikor Csilicsala rámutat a valóság és a mesevilág közti határra), a különböző mesevilágok fontosságával, a tündérmesék, illetve a kötelező irodalmak szereplőinek bemutatásával a realizmus sokkal inkább a háttérbe szorul. A sorozat harmadik része kapcsán Nagy Ernő azt írja, „Csilicsala bácsi maga a Mese, a gyermeki lélekben élő meseigény, mese-ösztön”⁴¹ – ez pedig egy sokkal izgalmasabb és helytállóbb értelmezése a varázslónak.

Lovász gondolatmenete felülvizsgálatra szorul, ha a képzeletbeli barátok felőli értelmezést is figyelembe vesszük. Hisz mind Török, mind Békés regényének varázslói akár képzeletbeli barátokként is értelmezhetők: funkciójukból, viselkedésükből és a gyerekek világában való megjelenési módjukból legalábbis erre következtethetünk. Karászi Orsolya 8-9 éves gyerekekkel végzett interjúj alapján kiderítette, hogy a gyerekek képzeletbeli barátai számos formában megjelenhetnek. Megtestesítheti őket egy létező játék, de lehetnek teljes mértékben fiktívek – az egyik alanynak például egy varázsló volt a barátja. A legtöbb gyereknek van vagy volt képzeletbeli barátja, ezért az azokat szerepeltető történetekkel azonosulni tudnak, akkor is, ha ők maguk már nem emlékeznek rájuk. „A képzeletbeli barát révén a gyermekek a való életben átélt frusztrációkat, belső feszültséget, ismeretlen szituációk lehetséges helyzetmegoldási stratégiáit, illetve érzelmi hiányokat tudják pótolni.”⁴²

A Karászi által készített interjúból kiderül, hogy általában a gyermek iskolás korára ezek a „barátok” eltűnnek, továbbá az is, hogy a képzeletbeli barátok kinézete változatos lehet, mindnek van valamilyen kreált múltja (legyen az akár egy család, akiket hátra kellett hagynia), és rendelkeznek olyan külső tulajdonsággal, amilyen az őket elképzelő gyerekek is van. A gyerekek tisztában voltak továbbá azzal, hogy ezek a társak fiktívek. Végül Karászi arra a következtetésre jutott, hogy „a gyermek életében megjelenő barátok jóval pozitívabb hatást gyakoroltak a gyermek szociális, emocionális és kognitív fejlődésére”⁴³ mint azt eddig gondoltuk. A képzeletbeli barátok csak addig vannak jelen a gyerek életében, amíg ő igényt tart rájuk, amikor pedig megválnak tőlük, az a „gyermeki tudatosság fejlőd-

40 Uo., 167.

41 NAGY Ernő, „Török Sándor: Csilicsala legújabb csodái”, *Könyvtáros* 12, 3. sz. (1962): 177–178, 177.

42 KARÁSZI Orsolya, „Képzeletbeli barátok a gyermek életében”, *Gradus* 2, 4. sz. (2017): 35–40, 38.

43 Uo., 40.

désének fordulópontja”⁴⁴ ezért a szülőnek szigorúan tilos beavatkoznia, hisz az rossz hatással lehet erre a természetes folyamatra.

Török Sándor műveit tehát releváns lehet efelől megközelíteni: a *Kököszi és Boboszában*, majd annak folytatásában, a *Gilikotiban* két törpe szerepel egyfajta „képzletbeli barátként”, akik segítenek Andrisnak, majd később a testvérének, Panninak, hogy szembenézzenek a problémáikkal, végül pedig felnőjenek, és megtörténjen a szükséges búcsú. Míg Andris és Panni kevésbé tudatos a törpék valóságát illetően, addig a *Habó, Öcsi!*-ben, Török későbbi könyvében, az újra feltűnő Gyuszi elmondja testvérének, Öcsinek, hogy a varázslót csak kitalálta. Ezáltal úgy tűnik, már „kinötte” a barátját. Vagyis nem véletlenül néz úgy Öcsire, „mint egy valóságos felnőtt.”⁴⁵

Ebből a nézőpontból az, amikor Gyuszi arra kéri a varázslót, hogy tüntesse el magát, már nem negatív végkifejlet (hacsak a felnövést nem tekintjük annak), hanem a képzletbeli barát elbocsátásának mozzanata, ami szükségszerű a felnőtté váláshoz. Innen nézve Gyuszi egész jellemének értelmezése megváltozik, hisz Csilicsala bölcsessége mind a Gyusziban megrejlő érettség kivételése lesz, a mágiát pedig nem kihasználja, hanem természeténél fogva saját fejlődésének eszközévé teszi. Attól függetlenül, hogy a felnövést fő motívum Török műveiben, a szerző nem a felnőttekkel vállal közösséget, sőt, a célja az, hogy a gyerekek olyan felnőttekké váljanak, akik nyitottak maradnak a csodára.

Bár Lovász az elvarázstalanodást látja jövőképként, ezt azonban Török visszavonja a *Habó, Öcsi!* végével. Gyuszi és Öcsi között lezajlik egy kulcsfontosságú beszélgetés, miután Öcsi elmondja, hogy Kököszivel és Boboszával volt: „Törpe nincs!”⁴⁶ Úgy tagadja Gyuszi a varázslat létezését, ahogy Tóbiás is tette azt.

- És Csilicsala bácsi, a varázsló, az van?
- Csilicsala bácsit én találtam ki!
- A törpéket meg én találtam ki, [...] de nem tudok kitalálni olyat, ami nincs!⁴⁷

Ez jelenik meg Nemes Nagy művében is: Szádelinél megelevenednek a kitalált tárgyak, lények. Abban a pillanatban, hogy lefesti őket, létezővé válnak. Nemes

⁴⁴ Uo., 38.

⁴⁵ TÖRÖK Sándor, *Habó, Öcsi!* (Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó, 1973), 140.

⁴⁶ Uo.

⁴⁷ Uo.

Nagy Ágnes 1961-ben megjelent verses meseregényét, *Az aranyecsetet*, keleti hangulata, műfaji sokszínűsége, betétmeséi kiemelik a kor gyerekirodalmából. Főhőse Szádeli, akinek a „születésével” kezdődik a mű. A fiú kiskora óta egyedül él, és egyedül is tartja el magát – „[r]őzsét szedett ő, aztán eladta.”⁴⁸ A festésben leli örömét, a természet szépségeit magán a természetben örökíti meg – rajzol homokra, sziklára, otthona falait ujjával, ólmeszelővel festi le, de igazi ecsetre nincs pénze. Az iskola mestere elküldi, mikor megpróbál tőle ecsetet kérni. Egy este viszont egy öregember látogatja meg, aki megajándékozza őt (ez az adományozó szerepkör) egy aranyecsettel. Ez az ecset pedig mindent meglevenít, amit Szádeli lefest vele. Erejét a fiú arra használja, hogy a szegényeknek segítsen, miközben az őt kihasználni akarókkal – legyen az egy hal vagy maga a császár – küzd, és győzedelmeskedik felettük. Sajátos varázslóalakként értelmezhetjük, ha aranyecsetét mint varázspálcát, festményeit mint varázsigéket olvassuk.

Az önkifejezés vágya jelenik meg Szádeli esetében, aki a művészetben keresztül próbálja jobbá teremteni a világot. Deus ex machina eseménynek tudható be, mikor a szakállas öregúr (varázsló?) megajándékozza őt az aranyecsettel, ezzel elindítva őt egy olyan úton, ahol meg kell tanulnia kiállni a jók mellett, szembeszállni a zsarnoki hatalommal, és megbüntetni azokat, akik visszaélnek kedvességével. Ilyen például Zétár, aki miután fogakat kér a fiútól, rettegésben tartja a vízivilágot. „Akkor Szádeli odament, átkapta Zétárt, akárhogy is veckelődött, s zöld szín festékkal hirtelen keresztülhúzta mind a két fogát.”⁴⁹ Szádeli története a nyelv, a szöveg, a művészet teremtő erejét, az önkifejezés fontosságát és a baráti kapcsolatok szükségességét mutatja be. Utóbbira jó példa, mikor Szádeli, több átverés után, megkéri Majmocskát, hogy legyen a barátja. Ahogy a többiek, ő is egy pszichés fejlődésen megy keresztül, bár képzeletbeli barát, illetve társ nélkül. Egyre nagyobb próbatételeket kell kiállnia, a tanulságokat pedig magának kell levonnia, hasonlóan a mesei hősközhöz, akiknek mindig egyre több fejű sárkánnyal kell megküzdeniük. Először csak egy álnok hal és egy hazug ember próbálja kihasználni, végül egy földesúrral, majd magával a császárral is szembe kell szállnia, hogy kivívja saját függetlenségét és mások jólétét. „Nem festek néked”⁵⁰ mondata saját határainak kijelölése. Ugyanakkor a nyelv pusztító erejét és a felelősségvállalás fontosságát is bemutatja. Az ecset erejével vihart idéz, a zsarnok császár halálát okozza, de a történetmesélés hatalma

48 NEMES NAGY Ágnes, *Az aranyecset* (Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó, 2015), 16.

49 Uo., 29.

50 Uo., 49.

is hangsúlyos lesz, mint mikor mesélés közben a fenyőfa nem érez fájdalmat, nem veszi észre, hogy Szádeli lehasított róla egy kérget.

Békés Pál *A kétbalkezes varázsló* című művének egyik főhőse Fitzhuber Dongó, okleveles mestervarázsló, aki már nem a bölcsesség és tudás hordozója (ebben az értelemben ellentétje Csilicsala bácsinak, ugyanakkor Dongóról kiderül, hogy ő sem haragtartó), hanem éppenhogy állandó jelzőjévé válik a kétbalkezesség. A tudás megtestesítőjének kezdetben csupán annyiban mondható, hogy az általa varrt hátizsákban állandóan magával hordja a Máguslexikont, ami inkább egy egyszerű nyelvtani lexikonra hasonlít – a magyar nyelv szinte összes szava megtalálható benne. Az, hogy utolsóként végzett a végzős rangsorban, legrosszabb tanulóként, és az, hogy haragszik a „stréber” Ad Albertre, csak még inkább emberivé teszi. Maga is gyermeki viselkedésmintával rendelkezik, ezt a könyv illusztrációi is megerősítik, ahol akkoraként ábrázolják, mint Éliás Tóbiást. Alkalmankénti hozzá nem értése nem marad rejtve Tóbiás előtt sem, aki nem egyszer teszi ezt szóvá: „Szóval megint melléfogtál.”⁵¹

Fitzhuber Dongó frissen végzett varázsló, akinek első kalandját beszéli el a narrátor. Még bizonytalan a varázsigék használatában, segítségre van szüksége: ezt a Máguslexikon biztosítja. A könyv az összes varázslatot tartalmazza, ezeket felolvasva próbál varázsolni, de még így is előfordul, hogy hibázik. Erre példa, mikor el akarja érni, hogy Éliás Tóbiással együtt átmehessenek a falon, de helyette sündisznóvá változnak. „És ismét a homlokára csapott. Bár ne tette volna. Csillagokat látott. Amikor magához tért, varázspálcájával egy függőleges vonalat húzott a levegőbe. Nem telt bele egy pillantás, és mindketten sündisznóvá váltak.”⁵²

Dongó „már megjelenését tekintve is más, mint előkelő ősei, az arany félholdakkal és csillagokkal kivarrt palástot, csúcsos süveget viselő varázslók.”⁵³ Mikor először jelenik meg, megtudjuk, „haja úgy meredezik, akár a sündisznó tüskéi”⁵⁴ ezt pedig a süvegével mindig igyekszik is rejtetni, mert szégyelli kinézetét. Kinézetében és a varázslásban érzett bizonytalansága pedig ebben a pillanatban találkozik, és a varázslat sikertelenségét okozza. Viszont ha nem gondolkodik rajta túl sokat, és egyszerűen elkezdi a varázslatot, gond nélkül elő tud teremteni a síró királynak egy zsebkendőt, még ha az túl nagy is lesz.

51 Uo.

52 BÉKÉS Pál, *A kétbalkezes varázsló* (Budapest: Osiris Kiadó, 1999), 44.

53 BOLDIZSÁR Ildikó, *Mesepoétika: Írások mesékről, gyerekekről, könyvekről* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 2004), 227.

54 BÉKÉS, *A kétbalkezes varázsló*, 6.

A mágia alkalmazott tudománnyá válik: iskolában tanulják, a varázsigéket tankönyvekből sajátítják el, és vizsgát tesznek. Az egyik varázsló úgy győzi le a hétfejű sárkányt, hogy varázslata hatására az tűz helyett már vizet fúj. Kiderül, hogy „már régen dolgozik ezen a találmányon, mivel az amúgy kártékony sárkányok így népgazdaságilag hasznosíthatók. Vidéken öntöznének velük, városon meg a tűzoltóság alkalmazhatná a hétfejű slagot.”⁵⁵ A helyesen elszavalt varázsigék, illetve a pálca elhagyhatatlan eszközei a megfelelő hatás elérésének. Míg Csilicsala az összes varázslatát ugyanazzal a mondókéval hozza létre, addig Dongónak minden problémánál az arra megfelelő ígét kell elmondania, ezek többségét pedig nem tudja jól megjegyezni, ami nemegyszer okoz problémát.

Miután kézhez kapják az oklevelüket, állást kapnak, de ezeket az állásokat nem ők választják, ahogy a később megismert lakótelep lakói sem maguk választották ki új otthonukat. *A kétbalkezes varázsló*ban mind Éliás Tóbiás, mind Fitzhuber Dongó hiányérzettel küzd. Az, hogy a varázslónak rendelője van, azt jelenthetné ugyan, hogy szükség van rá, de már akkor, amikor megkapja új munkahelyeként a Nimbusz Endre Bertalan utcai lakótelep Körzeti Varázslóhivatalát, Nagy Rododendron azt mondja neki: „úgy látszik, mégiscsak te vagy a világ legpechesebb varázslója.”⁵⁶ Ugyanis senki nem keresi fel a hivatalt (Fitzhuber Dongó elődje is inkább elmenekült onnan), és a kétbalkezes varázsló hiába írja ki ajtajára, hogy ott terem, ahol akarják, „senki sem akarta, hogy ott teremjen.”⁵⁷ Mikor pedig meglátja az ablakban üldögélő kislányt, „többé-kevésbé hibátlanul”⁵⁸ ott is terem nála, hisz szemmel láthatóan annak – végre – szüksége van rá. A kislány egyrészt a csoda nélküli világot testesíti meg („[v] arázslók nincsenek” – jelenti ki), ugyanakkor ő az, aki még nyitott a mesékre, sőt, sajátot szeretne, „olyat, amiben benne lehet lakni.”⁵⁹ Másrészt Tóbiás televízió előtt ülő szülei vakok a csodára, nem képesek biztosítani a mesét a kislánynak. Tóbiás nem szokványos gyermek: ő a mindennapokból akar új mesékkel gazdagodni. „De ha ez a kislány éppen akkor ül az ablakba, amikor az egész lakótelepen mindenütt a tévé esti meséjének zenéje brummog, akkor ez nem akármilyen esemény.”⁶⁰

Tóbiás meg is kapja a mesét, és a panelban élő Első Badar király által adott feladatot elvállalja: elhatározza, hogy megkeresi az eltűnt lányát és udvartartá-

55 Uo., 13.

56 Uo., 17.

57 Uo., 22.

58 Uo., 24.

59 Uo., 28.

60 Uo., 23.

sának többi lakosát, hisz azok kénytelenek voltak a panelba költözni, miután a kastélyukat lerombolták. Dongó végül a lakótelepi eseményeket meg is felelteti a meséknek: „mi egy sárkány egy vasajtóhoz képest, mi egy toronyszoba a 10. emelethez képest, mi egy mélységes mély sötét erdő egy lakótelephez, egy veszedelmes barlang a lifthez, egy gonosz és ellenséges fekete mágus a Csikorgó Csókorgóhoz képest?”⁶¹

Dongó és Tóbiás kapcsolata egyenrangúbb, mint Csilicsaláé és Gyuszié, bár a gyerek általában a varázslótól várja a megoldást és a tanácsot, ezért is kérdezi olyan sokszor, hogy: *És most?* Dongót pedig mint frissen végzett varázslót (aki maga sem tudja mindig a következő lépést), frusztrálja, hogy a fiú tőle vár segítséget. Ahogy az is, amikor „hű varázslóm”-ként hivatkozik rá a gyerek, hisz ezzel is megkérdőjelezve érzi saját függetlenségét. Ugyanakkor Tóbiás egyszer sem nevezi őt kétbalkezesnek, sőt, nagyon jól esik Dongónak, mikor először szólítja őt nevéen a fiú. Nem apa-gyerek viszony, sokkal inkább baráti kapcsolat bontakozik ki köztük. Dongó frusztráltsága pedig abból is eredhet, hogy egyszerre kell a varázsló szerepkör két típusát betöltenie: a tanoncét és a bölcsét. Békés műve ezért is különleges – a két, még tanoncként funkcionáló szereplőnek egyszerre kell kompetensé válniuk, útmutatás nélkül. Holott Dongóban már a történet elején felfedezhetők egy oktató jellemzői: nem tud hazudni Tóbiásnak, gondolkodás nélkül a segítségére siet, és ahányszor ránéz a fiú, úgy érzi, „feltétlenül tennie kell valamit.”⁶²

A történet végére a hiányérzet megszűnik: nemcsak a mesét találják meg, de a barátságuk is kiteljesedik. Mikor pedig búcsúznak, nem véglegesen teszik, Tóbiás kérdésére, hogy mikor találkoznak legközelebb, Dongó így felel: „Bármikor, ha azt kívánod, hogy itt teremjek. De legkésőbb kedden fél hat és hét között az alagsori mozgalmi helyiségben, a mesében.”⁶³ Olyan világ ez, ahol a mese, bár helyet kap, az alagsorban fér csak meg, az ember lakta szintek alatt, és csak rövid időtartamra. Nemcsak a mese lesz „száműzve”, a modern lakások, a panel már nem alkalmas az emberi érintkezések biztosítására. Ennél többen viszont nem is bízhattak – hisz már maga Meseország is túl van a fénykorán. Elég Kis Rezsőre, a mára tansárkánynak állt, régen királylányokat rabló, lovagokkal küzdő sárkányra vagy a szintén nyugdíjba vonult boszorkányra, Irma nénire gondolni.

A kétbalkezes varázsló esetében a Tóbiással történő események időbelisége is

61 Uo., 130.

62 Uo., 34.

63 Uo., 130.

lehetővé teszi, hogy képzeletbeli barátként értelmezzük Dongót, hisz este ismerkednek meg egymással, és csupán az éjszakát töltik együtt – ezzel azt a lehetőséget is nyitva hagyva, hogy az egész kaland a kisfiú álmában zajlik le. Az, amikor a fiú anyja véletlenül meglátja a varázslót, magyarázható Tóbiás élénk fantáziájával. Dongó azután távozik, hogy beteljesíti a *funkcióját*, megadja Tóbiásnak azt a mesét, melyben „benne lehet élni”, búcsúzásakor pedig úgy távozik, hogy bármikor jön, ha a fiú azt kívánja, hogy itt teremjen.

Bár a varázslóalak eredete nem található meg a magyar népmesei vagy mitológiai eszköztárban, a magyar gyerekirodalomban bőven akadnak varázslók vagy egyéb, mágiát használó lények. Ezek pedig egyszerre több mindent testesíthetnek meg, a tanító és mágikus segítő szerep csak pár példa ezek közül. Lehetnek képzeletbeli vagy éppen valós barátok, családtagok vagy mentorok is, akik utat mutatnak a felnőtté válás rögzös útján. De lehetnek hősök is, akik új otthont teremtenek maguknak. Ezt teszi Dongó is, aki a regény kezdetén egy számára új helyzetbe kerül, és felépíti a mesevilág határán túli egzisztenciáját. Ezzel egyidőben pedig érettebbé is válik, és hozzáértő varázslóvá, hiszen a varázslás lényegére jön rá: „Kezdjük el, aztán majd meglátjuk. Csak úgy egyszerűen: zummele.”⁶⁴ Végül a repülést is ez az univerzálisnak mondható varázsigé teszi lehetővé. Ez a mondat Csilicsala bácsi állandó varázsigéjének is megfeleltethető.

Fitzhuber Dongó kétbalkezessége csak addig tart, míg rá nem jön – sokkal több ő annál, mint amilyen névvel a varázslóiskolában illették. „Kampóját”, a Máguslexikont pedig akkor lesz képes elengedni, mikor a szorongásától is megszabadul, és a nyelvet, annak teremtő erejét önmagában tudja használni. Immáron a tanonc szerepet maga mögött hagyva határozza el: *Függelék*et ír majd a Máguslexikonhoz a „jövendő varázslónemzedékek okulására”.⁶⁵

64 Uo., 131.

65 Uo., 132.

Bibliográfia

- ADAMS, Paul. „The Scottish Roots of Merlin the Welsh Wizard”. *BBC*, 2011. ápr. 16. Hozzáférés: 2024.08.11. https://www.bbc.co.uk/scotland/history/the_scottish_roots_of_merlin_the_welsh_wizard.shtml
- BANÓ István. „Népmese”. In *Magyar néprajz V: Népköltészet*, szerkesztette VARGYAS Lajos, 7–64. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1988.
- BÉKÉS Pál. „Adalékok a varázslathoz: Török Sándorról”. *Mozgó Világ* 11, 10. sz. (1985): 116–119.
- BOLDIZSÁR Ildikó. *Mesepoétika: Írások mesékről, gyerekekről, könyvekről*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2004.
- BOLDIZSÁR Ildikó. *Varázslás és fogyókúra: Mesék, mesemondók, motívumok*. Budapest: Didakt Kiadó, 2003.
- GILBERT, Robert Andrew, JOLLY, Karen Louise és MIDDLETON, John F. M. „History of Magic in Western Worldviews”. *Britannica*, 2024. máj. 3. Hozzáférés: 2024.08.11. <https://www.britannica.com/topic/magic-supernatural-phenomenon/History-of-magic-in-Western-worldviews>
- GYÖRE Gabriella. „Magánmítoszok: Nagyvizit Békés Pálnál”. *Litera*, 2009. jan. 27. Hozzáférés: 2024.08.11. <https://litera.hu/magazin/interju/maganmitoszok.html>
- ILLÉS György. *Címzett az ifjúság*. Budapest: Ifjúsági Lapkiadó, 1985.
- KARÁSZI Orsolya. „Képzeltbarátok a gyermek életében”. *Gradus* 2, 4.sz. (2017): 35–40.
- LOVÁSZ Andrea. *Jelen idejű holnemvolt: Szeminárium a meséről*. Budapest: Krónika Nova Kiadó, 2007.
- NAGY Ernő. „Török Sándor: Csilicsala legújabb csodái”. *Könyvtáros* 12, 3. sz. (1962): 177–178.
- PÁDUA de, Érika. *The Mage as the Hero: An Archetypal Study of Fantasy Literature*. Minas Gerais: Universidade Federal de Minas Gerais, 2004. Hozzáférés: 2024.08.11. https://tionitroblog.wordpress.com/wpcontent/uploads/2014/01/mage_harry_potter_erika_padua_2004.pdf
- PETERS, Edward. *The Magician, the Witch, and the Law*. Pennsylvania: University of Pennsylvania Press, 1992.
- PROPP, Vlagyimir Jakovlevics. *A mese morfológiája*. Fordította SOPRONI András. Budapest: Osiris Kiadó, 1999.

- SZENTMIHÁLYI Viktor. „Lakótelepi mítoszok: Beszélgetés Békés Pállal”. *Pedagógusok Lapja* 40, 4. sz. (1984): 5.
- VOJNICS-ROGICS Réka. „A »Gyermekszoba« rejtelmek: A Pesti Napló gyermekirodalmi rovata (1893–1900)”. *Tempevölgy* 11, 2. sz. (2019): 73–95.

Primer irodalom

- AVAR Gyula. „A király házasodik”. *Jó Pajtás* 10, 42. sz. (1918): 647–648.
- BADITZ nagymama. „A kisfiú és a varázsló”. *Kisdobos* 9, 11. sz. (1960): 6.
- BÉKÉS Pál. *A kétbalkezes varázsló*. Budapest: Osiris Kiadó, 1999.
- BÖSKE néni. „A rózsakert”. *Pesti Napló*, 1913. ápr. 6., 42–43.
- CHOLNOKY László. „Vízcepp”. *Jó Pajtás* 8, 42. sz. (1916): 676–679.
- DENTAY Marianne. „Okoska-szamárka”. *Az Én Ujságom* 48, 49. sz. (1937): 792–793.
- EGRI György. „Katóka a nénnjénél”. *Az Én Ujságom* 13, 18. sz. (1902): 284–286.
- GÁSPÁRNÉ DÁVID Margit. „A csudahárfa”. *Pesti Napló*, 1909. aug. 8., 33.
- GÁSPÁRNÉ DÁVID Margit. „Kamélia”. *Pesti Napló*, 1909. nov. 14., 35–36.
- GÁSPÁRNÉ DÁVID Margit. „Füleske”. *Pesti Napló*, 1912. márc. 17., 39–40.
- GÁSPÁRNÉ DÁVID Margit. „A kígyó szeme”. *Pesti Napló*, 1912. szept. 15., 37–38.
- KOSÁRYNÉ RÉZ Lola. „A törpe gesztenyéje”. *Jó Pajtás* 17, 36. sz. (1925): 534–535.
- [N.N.] „Ala Al-din és a csodalámpa története [1. rész]”. *Az Én Ujságom* 29, 19. sz. (1918): 298–300.
- [N.N.] „Haszán története [1. rész]”. Fordította if. GAÁL Mózes, *Az Én Ujságom* 28, 42. sz. (1917): 665–669.
- NAGY Ibolya. „Nefelejcs”. *Az Én Ujságom* 5, 24. sz. (1894): 376–379.
- NEMES NAGY Ágnes. *Az aranyecset*. Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó, 2015.
- TÖRÖK Sándor. *Csilicsala csodái*. Budapest: Ciceró Kiadó, 2005.
- TÖRÖK Sándor. *Habó, Öcsi!* Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó, 1973.
- ZSOLDOS László. „A kétféjú ember”. *Jó Pajtás* 10, 7. sz. (1918): 98–99.

Szilágyi Zsófia

Kétbalkezes Dongó és a mesebeli kis dongó

A kétbalkezes varázsló és a Légy jó mindhalálíg

Fitzhuber Dongó a „világ csúfjára évfolyamutolsóként végzett” a Nagy Rododendron vezette varázslóiskolában, majd megkapta a Nimbusz Endre Bertalan utcai lakótelepen a körzeti varázslói állást: ekkor az iskolaigazgató azzal vigasztalta meg, bár úgy látszik, ő a „világ legpechesebb varázslója”, de elkeseredésre nincs oka, hiszen ez is egy rang.¹ Aztán a körzeti varázslóhivatalban meg is találja a helyét, rájön, nem szabad arra várnia, hogy valakinek szüksége legyen rá, neki kell megkeresnie a saját feladatát. Számomra mégis elsővé vált az utolsóból: Fitzhuber Dongónak köszönhetően felfedeztem egy olyan olvasási lehetőséget a *Légy jó mindhalálíg* kapcsán, amelyről nemcsak én, mások sem írtak még soha, pedig ez a Móricz-regény messze nem tartozik a keveset elemzettek közé. Először csak azt gondoltam, a kétbalkezes varázslót a *Légy jó mindhalálíg* emlékezetes rossz tanulóival, Doroghy Sanyikával² érdemes összevetni, de rá kellett jönnöm, hogy a két regény kapcsolata ennél összetettebben is kibontható, ráadásul Fitzhuber Dongó a „bukott diák” más alakváltozataival is egybeolvasható.

A *Légy jó mindhalálíg* már eddig sem csekély számú értelmezési lehetőségei bővíülhetnek tehát,³ ha *A kétbalkezes varázsló* felől olvassuk újra: és így határo-

1 BÉKÉS Pál, *A kétbalkezes varázsló* (Budapest: Minerva Kiadó, 1983), 20.

2 Bár a későbbi kiadásokban a család nevének írásmódja már egységesen ez, Doroghy, a regény Móricz életében megjelent kiadásában még változik a Dorogi névalakkal. Például rögtön az első említéskor is így szerepel, amikor Gyéres tanár úr felkéri Nyilas Misit a kisfiú magántanítójának: „Minden szerdán és szombaton délután kellene latint és számtant tanulni azzal a haszontalan kis Dorogi gyerekkel.” MÓRICZ Zsigmond, *Légy jó mindhalálíg* (Budapest: Athenaeum Kiadó, é. n.), 84.

3 A legutóbbi időszak értelmezéseiből lásd: BARANYAI Norbert, „Személyiségfejlődés, nevelődés, költői identitás (*Légy jó mindhalálíg*)”, in BARANYAI Norbert, „...valóságból táplálkozik s mégis költészet”: Móricz Zsigmond prózájának újraolvasási lehetőségei, 56–96 (Debrecen: Debreceni

zottan túlléphetünk azon az elsőre adódó párhuzamon, hogy mindkét műben találunk egy-egy jellegzetes rossz tanulóat, Békésnél a címszereplőt, Móricznál pedig Nyilas Misi osztálytársát, egyben tanítványát, Doroghy Sanyikát. Fitzhuber Dongó iskolai tanulmányairól mindössze *A kétbalkezes varázsló* első fejezetében olvashatunk: de ott is csak a diplomaosztóján az oklevelére váró varázsló visszaemlékezéséből értesülünk arról, mi is vezetett ahhoz, hogy csaknem megbukjon az utolsó erőpróbán, azaz a varázslóvizsgán, ahol egy lángot okádó sárkányt kell minden végzősnek ártalmatlanítani. Dongóról valójában nem az derül ki, hogy buta lenne, még azt sem mondhatjuk, hogy a lustasága miatt lenne évfolyamutolsó. Annyi mindenesetre biztos, hogy ügyetlen (különben talán nem ejtené el ijedtében a varázspálcáját), és kissé meggondolatlan (hiszen már elsős korában magára haragítja a tansárkányt, Sogenannte Sigismundot, aki aztán bosszút áll rajta évekkkel később):

Ekkor következett Dongó. Kicsit félt. Sogenannte Sigismund ugyanis pikkelt rá. Még hozzá nem alaptalanul. A nyugdíjas tansárkány egykor rettenthetetlen bátorságú szörny volt, és úgy eszegette a lovagokat, mint más a tökmagot, de az egértől már akkor is iszonyatosan félt. Dongó pedig elsős korában, amikor még nem gondolt a majdani vizsgákkal, ráuszított három piros szemű fehéreret, hogy megharapdálják a farkát. [...]

Dongó tehát ott állt a lángot fuvó hétpróbás hétfejű előtt, és azon töprengett, milyen módszerrel tegye ártalmatlanná. Az idő múlt, a Nagy Rododendron várakozóan nézett rá. Ekkor Sigismund hirtelen abbahagyta a lángfúvást, és mind a hét torkát nagyra tátva, elbődült:

– Hu!!!

A kétbalkezes Dongó ijedtében elejtette varázspálcáját.⁴

Sokkal egyértelműbben buta Doroghy Sanyika, akinél a házitanítónak felfogadott Nyilas Misi mindig kénytelen egy-egy kérdéskörrel, ismeretelemmel hátrébb

Egyetemi Kiadó, 2010); SZIRÁK Péter, „A másik meglopása: A gyermekiségen innen és túl a *Légy jó mindhalálíggban*”, in BENGÍ László és SZILÁGYI Zsófia, szerk., *Móricz a jelenben*, 9–24 (Budapest: Magyar Irodalomtörténeti Társaság, 2015); SZILÁGYI Zsófia, *Móricz Zsigmond* (Budapest: Kalligram Kiadó, 2023), 44–62.

⁴ BÉKÉS, *A kétbalkezes varázsló*, 15–16.

lépni, amíg rá nem jön, hogy nincs hova hátrálni, a kisfiú voltaképpen nem tud semmit:

Igen, de aztán észrevette, hogy nemcsak a plusquamperfectumokat nem tudja, s nemcsak az igeragozással nincs tisztában, de még a főnévragozással sem: azt sem tudja, hány fő szerint osztályozzák a főneveket. Tehát még visszább kellett menni egy egész esztendővel, s legvégül vissza a legelső leckére, mert még azt sem tudta lefordítani, hogy *aluda* volat... *rana coaxat*... Pedig ez volt a Békési-nyelvtanban legelső lecke tavaly.⁵

Persze, ha nem regényt olvasnánk, hanem pszichológiai jelentést, azt is mondhatnánk, hogy a kisfiú egyszerűen figyelemzavaros, ADHD-s: „jó család, nagy família, és ez a kis béka elszorakozza az időt, nem képes figyelni...”,⁶ magyarázza el Gyéres tanár úr Nyilas Misinek.

Nemcsak őket kettejüket ismerjük irodalmi rossz tanulókként, természetesen: ide lehetne még hozni Liszner Vilit az *Aranysárkányból*, a deviáns Misi mókust Tersánszky Józsi Jenőtől,⁷ és egy egész csapatot a *Tanár úr kéremből*. A *bukott férfi*, a *Magyarázom a bizonyítványomat*, az *Elnököltem az osztályvizsgán* ugyanúgy tárgyalható lenne, ha az irodalmi rossz tanulókra vagyunk kíváncsiak, mint a *Tanítom a kisfiamat* vagy *A rossz tanuló felel*. És párhuzamokat is találhatunk a különböző művekben felbukkanó rossz tanulók között, teljesen függetlenül attól, az adott mű melyik korosztálynak van szánva eredetileg: ahogy Fitzhuber Dongó sorsát eldönti egy ballépés, úgy Karinthy rossz tanulójánál is az egész életpályát meghatározni látszik egyetlen felelet. *A rossz tanuló felel* című írásban a fiú már a felelet előtt végiggondolja, hogy amennyiben nem azt az egyetlen kérdést kapja, amelyre tudja a választ, minden bizonnyal iskolát kell váltania, és ezzel pályát módosítania: „Ha nem ezt kérdezi, átmegyek különbözőzeti vizsgával a polgáriba és katonai pályára lépek.”⁸

5 MÓRICZ, *Légy jó mindhalálig*, 90.

6 Uo., 84.

7 SZILÁGYI Zsófia, „»Rossz tanulók« az iskolában (Hitter Lajostól Misi mókusig)”, *Tempevölgy* 12, 1. sz. (2019): 53–62.

8 KARINTHY Frigyes, *Tanár úr kérem* (Budapest: Athenaeum Kiadó, é. n.), 35. Itt a rossz tanulóknak még neve sincs, a tanulmányi eredményei az identitását egészében meghatározzák, csak a helyette kihívott diákról tudjuk meg, hogy a neve: Polgár Ernő.

Látunk sorsfordító mozzanatot a Békés-műben is: az, hogy a kétbalkezes varázsló egyszer magára haragította az iskola sárkányát, az állásosztásnál is végzetesnek bizonyul. Bár a Varázsdarázs látszólag véletlenszerűen osztja szét az állásokat, Dongó nem hisz abban, hogy a véletlen játssza itt szerepet: „Pártatlanság? Ugyan! – sóhajtott keserűen. – Hiszen mindenki tudja, hogy nemcsak a Varázsdarázs, hanem Sogenannte Sigismund is rádióamatőr. Márpedig a rádióamatőrök összetartanak. A Varázsdarázs is pikkel rám – állapította meg. Nincs még egy ilyen balszerencés alak, mint én.”⁹ Persze a Békés-regény azt a lehetőséget is nyitva hagyja, vajon Fitzhuber Dongó csak ráfog-e mindent arra az egykori esetre, ugyanúgy, ahogy Karinthy-nál a *Tanár úr kérem* több szövegében is visszatérő Bauer. Hiszen Dongó esetében hol az ügyetlensége, hol a feledékenysége, hol viszont valóban a balszerencséje okozza azt, hogy évfolyamutolsóvá válik: arról ugyan tehet, hogy elfelejti a varázsigét, arról viszont nem, hogy kifogott egy selejtes dzsinnt, akit nem tud visszaparancsolni a palackba. Ugyanígy nem tudjuk, vajon a *Tanár úr kérem* rettegett Fröhlich tanár ura valóban szégyelli-e magát amiatt, hogy Bauer jobban tudja az algebrát, mint ő – bár, valljuk be, ez kevésbé valószínű:

Fröhlichnek pikkje van rám algebrából, arról nem tehetek. A határozatlan együtthatóval kellett megoldani az egyenletet és akkor mikor kihívtam és akkor mikor megmondtam, hogy akkor beszorok lambdával, erre kiesik a második egyenlet, persze, azért nem esett ki, mert iksszel is be kellett volna szorozni, csak hogy ezt Fröhlich nem vette észre, mire megmondtam, hogy hogy kellett volna, akkor mikor észrevette, hogy ő nem tudta, szégyelte magát és azt mondta, hogy menjek helyre és azóta pikkje van rám, mert jobban tudtam az algebrát és nem akart kihívni javítani, pedig a törvényszékben benne van, hogy januárig ki kell hívni a fiút javítani, mert másképpen nem érvényes az osztályzat és a Steinmann, a legjobb tanuló is mondta, hogy föl lehet jelenteni Fröhlicht, de nem akartam, mert úgyis pikkje van rám, pedig a dolgozatba nekem ugyanaz jött ki, mint Steinmannak.¹⁰

9 BÉKÉS, *A kétbalkezes varázsló*, 19.

10 KARINTHY, *Tanár úr kérem*, 72. Ebben az évszám nélküli, de biztosan Karinthy életében megjelent kiadásban egyébként a cím kétféle változatban szerepel: a tartalomjegyzékben a „magyarázom”, a szöveg előtt viszont a „megmagyarázom” verziót találjuk.

Ha önmagában olvasnánk a *Magyarázom a bizonyítványomat* című szövegnek ezt a részletét, még hajlamosak is lehetnénk elhinni Bauernek, hogy Fröhlich ugyanúgy pikkel rá, mint Sogenannte Sigismund Fitzhuber Dongóra. De mire a magyarázkodásban Bauer idáig jut, már felsorakoztatta a lehető legkomolyabbnak tűnő hivatalokat, rendelkezéseket és érveket is, amelyek éppen a látszólagos komolyságuk miatt lesznek ellenállhatatlanul viccesek: „Különben a bizonyítvány-ellenőrző és kiegészítő konferencia foglalkozni fog az esettel, tanfelügyelői közép-ülésem.”¹¹ (A tanfelügyelői közép-ülés körülbelül annyira hihető, mint az, hogy az álláseosztást *A kétbalkezes varázsló* világában a rádióamatőrök legendás összetartása mozgatja a háttérből.) Ráadásul az *Elnököltem az osztályvizsgán* című szövegben megjelenő elbeszélő, az ismert író, aki a szülők egyikeként érkezik meg a negyedik elemisek osztályvizsgájára, hogy aztán ott, számára is váratlanul, felkérésre elfoglalja az elnöki széket, maga is készületlen, kétségbeesett rossz tanulóvá változik egy pillanat alatt. Amint odasúgják a fülébe, hogy a vizsga végén rövid beszédet kell tartania, azonnal nem lesz már sem ismert ember, sem szülő, rögtön visszacsúszik a feleléstől rettegő diák szerepébe:

Ha Bethlen István őexcellenciája szólít fel, hogy aszongya, neki egy kis dolga van éppen, legyen szíves a parlament plénuma előtt rövid kis beszámolót a londoni út eredményeiről, – legfeljebb azon tűnődöm, méltó-e a politikai meggyőződésémhez, de pillanatig se aggódom, vajon mint szónok, méltó vagyok-e erre a feladatra. De értsétek meg: öt perc múlva beszélnem kell – mit beszélni! *Felelnem* kell! és Gabi itt van! a Gabi, akinek annyiszor magyaráztam, milyen szépen és bátran és okosan kell felelni, ha az emberre kerül a sor.

Több szellemi munka előtt ekkora erőfeszítést nem fejtettem ki magamban, mint most, öt perc alatt. Mi a csudát beszéljek? Egész könyvtárra való elmélete a gyermekpszichológiának átsuhan tudatomon. Pedagógiai elvek törmeléke zörög kapkodó fejemben. Haza... kötelesség... hála... derék polgára a társadalomnak... intő példa... ízé... lobogó fákllya... Kossuth Lajos... Börharisnya... buzgalom és kitarítás, egy szebb jövő gyümölcse gyanánt... csúzli...

11 Uo., 71.

Hideg veríték lepi el a homlokom. Csönd lesz, vége a vizsgának.
Az igazgató szánakozva néz rám. Előredülök.¹²

Az egész kötet mögött álló író és a szövegekben fel-felbukkanó rossz tanulók párhuzama is megerősíthet minket abban, hogy Karinthy szimpátiája, ha élhetek ezzel a kicsit körvonalazatlan, de az olvasói tapasztalataink alapján mégis létező kategóriával, egyértelműen a rossz tanulóké. Ahogy *A kétbalkezes varázsló* igazgatója is igen együttérzően vigasztalja meg a világ legrosszabb állására szert tevő Fitzhuber Dongót – a stréberek, a kitűnő tanulók, akár Békésnél, akár Karinthy-nál, sokkal nevelésesebbek, akár még azt is mondhatnám, hogy ellenszenvesebbek, mint a bukácsolók. (Feltehetőleg azért is, mert sokkal kevesebb olvasó tud a bőrükbe bújni, mint a közepes vagy rossz tanulókéba.)¹³

Karinthy jó tanulójának, Steinmann-nak a varázslóváltozata is megvan Békés Pálnál, ő Ad Albert, a stréber varázsló, akiről azt tudjuk meg, hogy a diploma megszerzése után „– mit tesz isten – bent maradt az elméleti hókuszpókuszológiai tanszéken varázsszegédnek”.¹⁴ Egyetemi oktató tehát abból lehet, *A kétbalkezes varázsló* alapján legalábbis, aki stréber és savanyú: annyi mindenesetre biztos, hogy Ad Albert, amikor békából királykisasszonyt kell varázsolnia, egy savanyú leányzót hív elő, aki „a világ legstréberebb hercegnője”. Ezzel szemben Fitzhuber Dongó egy gyönyörűséges hercegnőt büvöl elő a békából, miközben a többiek békáiból „csúfabbnál csúfabb, elpuskázott hercegnőcskék” lesznek. Teszi ezt annak ellenére, hogy az ő békája volt a „legkisebb, legzöldebb és a legbambább mind között”.¹⁵ Igaz, elrontja a varázsigét, így adódik némi gond, amint a lány előpattan, a varázsló változik át békává: de ettől még az ő királylánya a legszebb mind közül. A regény címébe is emelt nevé mindenesetre ekkor kapja meg Fitzhuber Dongó, így lesz meg az identitása, változik át kétbalkezes varázslóvá.

12 Uo., 130.

13 *A kétbalkezes varázslóról* született nem nagy számú korabeli értő kritika egyikének szerzője, Tarján Tamás éppen erre az azonosulási lehetőségére hívta fel a figyelmet Fitzhuber Dongó kapcsán, arra tehát, hogy a szerencsétlenkedőkkel, ügyetlenekkel, butákkal sokkal könnyebb olvasóként azonosulni, mint a kitűnő tanulókkal, a kiemelkedően sikeresekkel: „Ő az »én bármihez nyúlok, nekem semmi se sikerül!« típus – tehát a könyv ezer ember közül kilencszázkilencvenkilencnek bátran ajánlható, ismerős esetekre talál majd benne.” TARJÁN Tamás, „Könyvszemle”, *Népszabadság* 41, 139. sz. (1983): 7.

14 BÉKÉS, *A kétbalkezes varázsló*, 19.

15 Uo., 8.

Ennél a jelenetnél figyelhetünk fel arra is, hogy a szerepcsere mennyire fontos a műben. Az évfolyamutolsó és a stréber közt mintha nem is lenne olyan nagy különbség: hiszen a regény végére Fitzhuber Dongó is tanító lesz, abban a sajátos értelemben, ahogyan Nyilas Misi szeretne az lenni. Móricz főhőse azt mondja a nagybátyjának, „az emberiség tanítója” akar lenni, valójában viszont arra gondol, hogy költővé kívánna válni, ezt a titkot azonban nem meri kimondani. A nagybácsi figyelmezteti, hogy tanulás nélkül senki nem lett még tanító, de aztán felvázol egy másik lehetőséget, amit ő ugyan viccnek szán, a kisfiúnak viszont ez a változat tetszik voltaképpen, nem pedig az az út, amelyik az iskolai ismeretelsajátításon át vezet:

- Hogy gondolod, Misikém – szólt édes tréfájával a bölcs bátyja, – csak úgy elindulsz és még az úton? és aki szembejön az élet országútján, azt mindjárt tanítani kezded?
- Misi lehúnyta a szemét titkos mosollyal:
- Igen.¹⁶

Fitzhuber Dongó, miután végigcsinálta az összes kalandot Éliás Tóbiással, ketten együtt kiszabadították a szépséges Lanolin királykisasszonyt, egyesítették a szanált és a lakótelepi lakások magányába száműzött királyi udvartartást, Nyilas Misihez hasonlóan azt határozza el, hogy minden varázsló tanítójává, egyúttal pedig íróvá válik:

Az ágyához lépett. Magára húzta a takarót, pontosan úgy, ahogy az imént Éliás Tóbiás az ötödiken, és már aludt is édesdeden. Utolsó gondolata az volt, hogy Függeléket szerkeszt a Máguslexikonhoz, melyben tapasztalatai alapján felsorolja majd a lakótelepeken nélkülözhetetlen büvigéket ön maga és a jövőendő varázslónemzedékek okulására.¹⁷

Mondhatnám azt is ezek alapján, hogy Fitzhuber Dongó Doroghy Sanyikából Nyilas Misivé alakul, de ez sok szempontból nem lenne pontos: hogy a *Légy jó mindhalálíg* bukdácsoló rossz tanulójaiból mi lesz végül, azt ugyanúgy nem tud-

16 MÓRICZ, *Légy jó mindhalálíg*, 281.

17 BÉKÉS, *A kétbalkezes varázsló*, 166.

juk meg, ahogy azt sem, Nyilas Misi sorsa miként folytatódik a debreceni kollégium után. Hacsak a *Kamaszokat*, a *Forr a bort* és a *Bált* nem kapcsoljuk ide: amennyiben az egész Móricz-életművet nézzük, annyit tudunk meg, hogy Nyilas Mihály végül leérettségizett (a *Forr a borban*), és továbbra is író, vagyis az emberiség tanítója szeretne lenni, nem iskolában diákokat oktató tanár. Nyilas Misi története kétségtelenül az íróvá válás regényeként is olvasható, ebben a vonatkozásban pedig az írói életrajz is jelenthetné a háttérét, olyan párhuzamokkal, mint a Fehér Könyvet író gyermek-Móricz, és a megvásárolt, üres könyvbe szövegeket másoló Nyilas Misi.¹⁸

Nyilas Misi, miközben az osztályában a legjobbak között van, arra a pályára, amelyikre titokban vágyik, csak az iskolán kívül tud készülni: amikor nem az iskolában, hanem a kollégiumban van, akkor olvasgat, történeteket másol, olyankor azon töpreng, hogyan is lehetne íróvá. Ráadásul van, amiben kimondottan gyenge ő is: nem jól énekel, a tornaórákon pedig határozottan kétbalkezes és kétbállásos.¹⁹ Fitzhuber Dongóról sem derül ki az iskolában, mi is az a rejtett képessége, amelyet majd a varázslódiploma megszerzése után tud kibontakoztatni: a kétbalkezessége (vagy a Varázsdarázs ármánya) miatt lesz belőle lakótelepi varázsló, és ez a hátrány segíti hozzá ahhoz, hogy saját feladatára rátaláljon, és kiegészítse a Máguslexikont a lakótelepen hasznos bűvigékkel. Egy interjúbán Békés maga is azt emelte ki, hogy Fitzhuber Dongónak éppen az ügyetlensége válik előnnyé, ezzel a képességével tudja megteremtteni a mesét: „Ebből a nagyon ügyes és jól megszerkesztett kockavilágból éppen ügyetlensége és kuszasága miatt képes kitörni, ezáltal megteremtve a varázslatot. A devianciának annyiban vagyok híve, amennyiben az az uniformizációból való kitörést jelenti.”²⁰ Azt a képletet, hogy az iskolai hátrányok később előnnyé alakulnak, Tersánszky Józsi Jenő híres mese-

18 SZILÁGYI, *Móricz Zsigmond*, 58–62.

19 „De azért valami nagyszerűen bizony ma sem tudott, különösen ezeket a fél, meg nyolcad, tizenhatod kottákat abszolúte nem bírta felfogni, pedig az énekhangpróbán nagy büszkeségére bevette a tanár úr a karba altnak, ő tudott legmélyebbre énekelni az osztályban. Ott azonban hirtelen fújták a kórust, s ő is elsegített egy-egy hangot valahogy a többi közt. Szegény Csoknyai tanár úr nagyon járt volna a kedvébe, hogy olyan jeles volt a bizonyítványa, de azért még a legnagyobb jóakarattal sem tudott vele egyebet csinálni, egyest adhatott, de hallást nem.”; illetve a tornaórai jelenetben: „Amennyire első volt, vagy az első közt érezte magát az osztályban, annyira utolsó volt itt.” MÓRICZ, *Légy jó mindhalálig*, 88, 154.

20 SZENTMIHÁLYI Viktor, „Az irodalom tükrében: Lakótelepi mítoszok. Beszélgetés Békés Pállal”, *Pedagógusok Lapja* 11, 4. sz. (1984): 5.

regényében, Misi mókus történetében is megtaláljuk.²¹ Misi mókus jóslatot kap, csakúgy, mint Harry Potter és Neville Longbottom:²² Rókus Mókus megmondja a kismókus szüleinek, hogy gyermekük a kiválasztott, a fekete farkú mókusokból lesznek ugyanis a mókusnép vezetői. A jóslat be is teljesül: amikor Misi mókus visszatér az iskolába a kalandjai végeztével, a tanító kiemeli őt a többiek közül, játékvezetővé teszi mint a legügyesebb, legtapasztaltabb mókust. Persze ehhez az kellett, hogy a szabadságra vágyó mókus otthagyja az iskolát, és végigjárja a kalandok útját: Harry Pottert és Neville Longbottomot sem a tanórák teszik azokká, akiké válnak. Igaz, Neville számára a fordulópontot részben az hozza el, hogy megtalálja azt a tantárgyat és területet, amiben igazán jó, az epilógusból meg is tudjuk, hogy a Roxfortban a gyógynövénytan tanára lett: ezt megelőzően hosszú ideig ugyanúgy a rossz memóriájával és az ügyetlenségével küzd, mint Fitzhuber Dongó. A kétkelkes varázsló is úgy válhat íróvá és tanárrá, hogy már a diploma megszerzése után rájön, van olyan képessége, amilyen a varázslótársainak nincs: ott is mesét talál, ahonnan más varázslók elmenekülnek. Ráadásul képes a Máguslexikon lakótelepet nem ismerő szerzőjén túllépve váratlan helyzeteket megoldani, a könyvet nem pusztán alkalmazva és megtanulva, de kiegészítve és továbbgondolva új varázsigéket kitalálni.²³ Ha végiggondoljuk, vajon milyen büvigéssel is tudja majd kiegészíteni Fitzhuber Dongó a Máguslexikont, inkább arra juthatunk, hogy nem is varázsigéssel gazdagíthatja a kollektív bölcsességet, hanem a saját történetével, illetve olyan felismerésekkel, hogy mikor nem kell megbízni a varázsigékben: hiszen időnként néhány bűvös szó csak arra jó, hogy olyan legyen a lift, *mintha* menne valahova, de aztán ugyanazon az emeleten marad, viszont éppen ennek köszönhetően kerülünk bele a mesébe. De van olyan helyzet is, amikor épp azt kell felismerni, hogy jobb nem hagyatkozni a „két büvigére”: Dongó nem bízik abban, hogy a gyermekbájlásra kapott varázsigé majd a repülésre is alkalmassá teszi Éliás Tóbiást, így inkább az ajtón keresztül in-

21 TERSÁNSZKY Józsi Jenő, *Misi mókus kalandjai* (Budapest: Ifjúsági Könyvkiadó, 1953).

22 Joanne Kathleen ROWLING, *Harry Potter és a Főnix Rendje* (Budapest: Animus Kiadó, 2003).

23 Igaz, az ismeretlen szerző (vagy szerzők, hiszen könnyen lehet, hogy többek tapasztalatából íródott meg a Máguslexikon) mintha szándékosan megmutatná(k), vannak olyan helyzetek, amikor csak magunkra számíthatunk, hiszen a legfontosabb varázsigé, amit Fitzhuber Dongó a lakótelepen használ, ezt sugallja: „A *gyermekbájlás* címszónál ugyanis mindössze ennyi állt: *Kezdjük el, azután majd meglátjuk*. Dongó elképedve forgatta a mindentudó könyvet, és egyre csak azt kérdezte magában: csak úgy egyszerűen? Nem volt éppen bölcs kérdés, de mindenesetre helyénvaló, s hogy természetes is, arról hamarosan meggyőződhetett, mivel a lap alján, csillag alatt lábjegyzetet talált: *Igen, csak úgy egyszerűen zummbele.*” BÉKÉS, *A kétkelkes varázsló*, 36.

dul el vele mesét keresni. De mivel a kétbalkezessége folyton váratlan helyzetekbe sodorta a varázslóiskola évfolyamutolsóját, nem éri meglepetésként, hogy a lakótelepen is rendre olyan szituációkba kerül, amelyekre nem találja meg a megfelelő varázsigét. És ez a rugalmasság mintha fontosabb lenne a bemagolt, az iskolában felhalmozott tudásnál – az oklevélosztáskor az igazgató-fővarázsló egyszerre emeli ki azt, hogy a megszerzett tudás mennyire fontos, hiszen ez különbözteti meg őket a sarlatánoktól, de hangsúlyozza azt is, hogy hiába minden ismeret, a szakképzett varázslók számára is küzdelmes lesz az élet:

– Nem akármilyen szürke mezei vagy közönséges erdei varázslók vagytok ti – zengte –, nem semmirekellő kuruzslók, sarlatánok, akik csak annyit tudnak elmakogni: hókuszpókusz, esetleg abrakadabra, és vagy történik valami, vagy sem! Komoly, iskolázott, több szakképesítéssel rendelkező mestervarázslók vagytok, akik számára rengeteg küzdeni- és varázsolnivalót tartogat az élet!²⁴

Fitzhuber Dongó évfolyamutolsóból lesz íróvá: Liszner Viliben pedig, hogy idecitáljak még egy nevezetes rossz tanulót a magyar irodalomból, pontosabban Kosztolányi *Aranyásrkány*ból, bármennyire is gyenge Novák tantárgyaiból, vagyis mennyiségtanból és természettanból, bármennyire hangsúlyos, hogy csak sportban jeleskedik, mintha írói képességek is szunnyadnának.²⁵ A szöveges matematikafeladatokat megoldani ugyan nem tudja, de történeteket gyárt belőlük:

Órákig el tudta ezt olvasni. Valaki öt méter posztót vásárolt... az apa nyolc évvel ezelőtt pont százszor idősebb volt, mint a fia, nyolc év múltán pedig négy év híján háromszor volt idősebb, mint a fia... egy gazdag ember két bérest fogadott... Ezeken elábrándozott. Szórakoztatták a tények, az alakok, a tárgyak s eszébe se jutott, hogy a föladatokat meg lehet, meg kell oldani. Szötte-szövögette lusta álmait. Vajon milyen színű az a posztó? És ki az a bizonyos apa meg a fiú? Szakálla van-e az öregnek s a fia tud-e kerékpározni? Aztán hol lakhatott az a

²⁴ Uo., 5–6.

²⁵ KOSZTOLÁNYI Dezső, *Aranyásrkány*, kritikai kiadás, szerk. BENGI László és PARÁDI Andrea (Pozsony: Kalligram Kiadó, 2014). Egyébként Liszner Vili az érettségien nemcsak ebből a két tantárgyból bukik meg, hanem latinból és görögből is.

gazdag ember? Mihelyt azonban számolásra került a sor, elkedvetlenedett s azzal ütötte el az egésztest, hogy posztóra semmi szüksége, az apa, fiú, meg a gazdag ember mind unalmas, ostoba marha.²⁶

Hiába van Liszner Vilinek is egy ellenpárja a regényben, Glück Laci (aki ugyanúgy segít a tanulásban az osztálytársának, miként Nyilas Misi Doroghy Sanyikának), olyan jelenettel is találkozunk, amelyben a két fiú egymás mellé kerül, Novák Antal számára szinte felcserélődnek: a tanár egy alkalommal, az otthonában Liszner Vili érkezésére számít, de Glück Laci érkezik helyette. Másutt pedig, Novák képzelgéseiben, Liszner Vili, aki a sikertelen érettségije után, korábban megbukott társakkal együtt, megverte a tanárát, összekeveredik Csajkás Tiborral, aki megszökött az osztályfőnöke lányával együtt: „Tönkretett engem, Tibor. Azaz mit beszélek? Tönkretett, Liszner. Látja, összevissza forognak számban a szók. Nem csoda. Azóta beteg vagyok.”²⁷ De arra is találunk példát a regényben, amikor a tanár egy diák mozdulatát ismétli meg, és a narrátor (leginkább Glück Laci nézőpontjával azonosulva, ő van ott abban a jelenetben) a megveretése után egy tanulóhoz hasonlóan mutatja meg Novák Antalt: „Bal karját sajátosan fölfelé tartotta akkor is, ha állt, mintha figyelmeztetné valamire, vagy fenyegetné, vagy kéreznéknek, akár egy diák.”²⁸

A szerepek egymásba alakulását, sajátos szerepcserét látunk tehát Kosztolányinál – a szerepcsere, hogy visszatérjek ehhez a már korábban felvetett szemponthoz, meghatározó lesz *A kétbalkezes varázsló* szereplőinél is. Fitzhuber Dongó hol az elővarázsolt hercegkisasszonnyal cserél szerepet (ami úgy valósul meg, hogy a békát átváltoztatja szépséges lánnyá, ő maga viszont kicsi, zöld békává változik), hol a nyugdíjas tansárákánnyal. Sogyannta Sigismund úgy áll rajta bosszút, hogy nevetségessé teszi: elsős korában Dongó szégyenítette meg a sárkányt azzal, hogy egereket uszított rá, és így mindenki számára egyértelmű lett, a fenyegető szörny retteg az egerektől, a varázslóvizsgán pedig a kétbalkezes varázsló változik át szörnyre a sárkány varázslatától, hiszen hét feje nő, de ettől nem fenyegető, hanem nevetségessé lesz. (Egyáltalán nem szeretném építgetni *A kétbalkezes varázsló*ból ellopott *Harry Potter* városi legendáját,²⁹ de kétségtelen, hogy a mu-

26 Uo., 159.

27 Uo., 623.

28 Uo., 495.

29 Békés Pál maga is megpróbálkozott a legendaoszlatással, például itt: „Ha nem magyarok születik, talán messzebb juthatott volna. De hogy az én meseregényemből »koppintották« a Harry

must, amely mindig olyan lénynek az alakjában jelenik meg, amelyiktől az adott személy a legjobban retteg, ugyancsak a *Commiculus* varázsigé és a nevetésgessé válás győzi le.³⁰) Később pedig, a lakótelepen, a fehér egér sajátos szörnyként bukkan fel: ő a Csikorgó Csökorgó, más néven Csúf Csögörény, aki örületbe és neurózisba kergeti a lakótelep lakóit azokkal a rémes hangokkal, amelyek a csövekből jönnek. Csakhogy ez a kicsi egér, amelyik rémülten szaladgál a csőrendszerben a kijáratot keresve, eközben pedig rémisztő csikorgást kelt apró lábaival, voltaképpen maga is áldozat, nem szörny. Ebben a jelenetben a kétbalkezes varázsló győzi le a szörnyet, de nem tanult varázsigével, hanem egy véletlen botlással: annak segítségével győzedelmeskedik, amiben ő a legjobb, vagyis az ügyetlenségével. A mindenki számára rémisztő hétéfejű sárkány legmélyebb félelme pedig az, hogy egerekkel találkozik: sosem tudhatjuk, olvashatjuk ki tehát Békés Pál meseregényéből, mikor ki a szörny és ki a megmentendő áldozat. *A kétbalkezes varázslóban* a mesei szerepkörök folyton egymásba alakulnak, a szereposztás minduntalan felborul és újrendeződik. Éliás Tóbiásra és Fitzhuber Dongóra sem húzható rá egyszerűen a meshős és a segítőtárs szerepköre: bár a kisfiú többször magára veszi a hős szerepét (fel is bosszantva ezzel a varázslót, hiszen ilyenkor, némiképp lekezelően, „hű varázslómnak” szólítja), éppen a legfontosabb pillanatban némul meg, átadva a megszólalás lehetőségét a varázslónak, aki azonnal egymásmellettiséggé változtatja az alá-fölrendeltségüket. Ahogy Lovász Andrea írja, ők ketten voltaképpen két mesében mozognak, az egész művet ez a kettősség határozza meg: „itt két hősről, két kezdősituációról, két próbatételről és két megoldásról van szó”.³¹ A két történet ugyanakkor egyes pontokon összetalálkozik – a királykisasszony ugyan Éliás Tóbiást emeli meshőssé, neki köszöni meg a kiszabadítást, de Fitzhuber Dongó azonnal kettejük teljesítményének nevezi a hőstettet:

Pottert, az egyszerűen marhaság. Egyszer voltam olyan bolond, hogy amikor megkérdezett erről az RTL klub akkor, ahelyett, hogy röviden azt feleltem volna: nem, három percben válaszoltam. Ők megválták egy percre, amiből az derült ki, hogy igen. Hiszen hát így durranás. Mindösszesen annyi történt, hogy amikor én *A kétbalkezes varázslót* megírtam, akkor a könyv bizonyos részeit az akkori Artisjus lefordította angolra és elküldte harminc nyugati könyvkiadónak, melyek nagyon nem válszoltak. Miért kellett volna nekik egy meseregény Kelet-Európából? Ezek közül az egyik az a kiadó volt, amely később a Harry Pottert is megjelentette. Ennyi.” SZEPESI Dóra, „Békés Pált kérdeztük gyermekirodalomról, drámasikerekről és a *Senmi bajról*”, *Bárka Online*, 2008. 11. 3., hozzáférés: 2024.07.29, <http://www.barkaonline.hu/megkerdezttuek/771-megkeztz-p>

30 Joanne Kathleen ROWLING, *Harry Potter és az Azkabani fogoly* (Budapest: Animus Kiadó, 2000), 218–224.

31 LOVÁSZ Andrea, „»mi egy képes egy képtelenhez képest?«: Mesék a jelenkori gyerekirodalomban”, *Tiszatáj* 56, 12. sz. (2002): 53–75, 71.

- Köszönöm neked, hős szabadítóm, köszönöm – rebegette a királykisasszony. – Ha te nem vagy, talán soha nem szabadulok ki a szomorú rabságból.
 Éliás Tóbiás egy szót sem bírt kinyögni.
 – Bizony – szólalt meg helyette a varázsló –, ha mi nem vagyunk, akkor talán sosem.³²

A kisfiú és a varázsló valóban együtt küzdi végig magukat a kalandokon, és egyformává is válnak, például akkor is, amikor mindketten sündisznóvá változnak: valamiben viszont erősen különböznek, mégpedig épp az iskolához való viszonyukban. A varázsló már diplomát szerzett, vagyis az iskolán túl van, Éliás Tóbiás viszont az iskolán innen, hiszen még éppen elsős, és csak szótagolva tud olvasni, a királytól megkapott jutalma pedig az, hogy reggelenként majd elkísérheti az iskolába az ugyancsak az elsőt megkezdő Lanolin királykisasszonyt. Békés Pál meseregénye, ahogy ezt sok műmese esetében látjuk, nem a felnőtté válás és a felnőtté válásba való beavatódás története: Éliás Tóbiás megmarad gyereknek a mű végén is, a jutalma az, hogy barátja lesz, társasága, nem kell magányosan üldögelnie tovább egy lakótelepi ablakban. Minden héten, újra és újra, ellátogathat a mesébe és a királyi udvarba, amely, Békés Pálra jellemző iróniával, az alagsori mozgalmi helyiségben található meg, keddenként, fél hat és hét között. Fitzhuber Dongó, persze, az iskolához való viszonyában is csak látszólag tér el annyira Éliás Tóbiástól, tanulni voltaképpen ő is csak az iskolán kívül, a diploma megszerzése után kezd el. A két szereplőnek együtt kell arra is rájönnie, hogy mesék csak akkor léteznek, ha létrehozzák őket, ahogy arra is, hogy a legfőbb csoda egy sok-sok magányt egymás mellé rendező lakótelepen a közösség. Számomra pedig még azt a csodát is megteremtették, mellesleg és tudtukon kívül, hogy rájöttem, a mese ott van a *Légy jó mindhalálíg*-ban is. Bár Doroghy Sanyikára voltam elsősorban kíváncsi, meglepve fedeztem fel, mennyiszor, hány szereplővel kapcsolatban kerülnek elő a regényben mesei párhuzamok.

Bella kisasszony több alkalommal is királykisasszonyként jelenik meg a regényben, Misi látja annak, ő gondolja magában (még ha ez nem is az ő belső beszéde, Móricz itt is a szabad függő beszédet használja, mint sok regényében), hogy „Bella, Istenem, milyen gyönyörű lány, mint egy királykisasszony”.³³

32 BÉKÉS, *A kétbalkezes varázsló*, 149.

33 MÓRICZ, *Légy jó mindhalálíg*, 103.

A kisfiú, ha Bella kisasszony közelében van, egy mesében érzi magát, magántanítványa nővérét pedig olyan tündérlánynak látja, akit meg kell szabadítani az átoktól:

[M]intha mesében lett volna, oly furcsán érezte magát és elfelejtett most mindent, latin leckét, fiúkat és tanulást és vízfordást és hideget és mindent, mintha minden csak azért lett volna, hogy ő most itt a hideg kamarában álljon s nézze, nézhesse, hogy silabizálja újra meg újra a levelet a szépséges szép elátkozott, mesebeli tündérléány...³⁴

Arról is ábrándozik, milyen jó lenne, ha ő sajátos Midasz királlyá változhatna, és abból csinálhatna aranyat, amiből csak akar, hogy Sanyika szép nővérét elhalmozhassa ajándékokkal:

Jó volna olyan sok pénz: ha volna egy arany forintja, amely mindig visszatér, ahányszor elkölti, akkor összevásárolná Bellának az egész város minden boltját, selymeket küldene a lakására; de az lassan megy, jobb volna például ha itt az úton a lába előtt egy pénztárca fekéldne tele ezresekkel, s azt senki sem keresné rajta, vagy ha arannyá válna, amihez hozzányúl, de nem minden, mint Midás királynak, csak az, amit ő arannyá akar változtatni, akkor arany virágokkal kedveskedne, vagy ha tudná, hogy hol van elásva a régi aranykincs, a földben, ahogy otthon a parasztok beszélnek, hogy felcsap a kékes lángja: akkor azt ő felásná, vagy ha a tündér megjelenne, s azt mondaná, hogy három kívánságod teljesül, akkor ő kettőt kívánna, a harmadik mindig az volna: még három kívánságom teljesüljön...³⁵

De nemcsak olyan mesei szereposztást látunk, amelyben Misi a próbatételeket kiálló királyfi, Bella kisasszony pedig a megmentendő királykisasszony: a legyőzendő szörnyek és sárkányok szerepét a kisfiú világában fenyegetőnek, rémisztőnek mutakozó jelenségek veszik át, ugyanúgy, ahogy Békés lakótelepi meséjében Lanolin királykisasszonyt nem a hétfejű sárkány tartja fogva, hanem egy becsapódó, kulccsal nem nyitható ajtó szigeteli el a külvilágtól. Misi a felnőttek rézségését látja olyan szörnynek, mint a hetvenhétzszeres kínokat okozó kígyót

34 Uo., 124–125.

35 Uo., 207.

vagy sárkányt, amikor felfedezi, hogy a Doroghy-testvérek apja részegen érkezett haza: „Iszonyodva és rémülten nézett rá a gyönyörű férfira, mintha kígyót vagy sárkányt látna: az ő apja is ivott, mikor szerződést kötött a parasztokkal, de olyankor ő, az édesanyjával hetvenhétszeres kint állottak ki.”³⁶ Ahogy a varázsmesék mögött egy sajátos, a mítoszon alapuló, így a halál-újjászületés fázisaiból álló beavatási rítust látunk, amelynek során a kisgyermektség fázisát a felnőtté válta fel, a gyermek szimbolikus értelemben meghal, és a próbatételek során felnőttként születik újjá, majd a mese végén így kapja meg jutalmul a házasságot és a gazdagságot, úgy Nyilas Misi is sajátos felnőtté válásként értelmezi a történetét, amelyhez egy varázseszköz birtoklása juttatja el. Az csak ráadás a regényt a Békés-művel összeolvasó számára, hogy ez a varázseszköz éppen egy dongó – mint ha Fitzhuber Dongó neve is értelmet kapna így, legalábbis eltöprenghetünk azon, vajon a varázsló segítőtárs-e, varázseszköz, vagy saját meséjének hőse; feltehetőleg mindez egyszerre:

[...] Lassan, mintha a köd oszlana, szétfoszlik a lelkéből a lankadság, a csüggedtség, a köd, s mosolyogni kezd, mert úgy látszik neki, mintha áttörte volna a gyermekkor határát s egyszerre belekerült volna a felnőttek világába.

Mennyit vágyott a hosszú nadrágra s a zsebórára és a felnőttek megbecsülésére: íme most a hosszúnadrágosok, az órák és szakállasok a legkomolyabban törődnek övele...

Már szinte tetszik is neki ez a hecc, mintha most a markában volna valami erő, ami a felnőtteket szorítja. Mintha a mesebeli kis dongót fogta volna meg, s az volna itt a tenyerében, amelyetől a vadkannak s a hétfejű sárkánynak a varázsereje függ.³⁷

Nyilas Misi számára a mese csak az egyik séma, ami alapján a saját történetét, amely a megtiprástól a felemelkedésig vezet majd, elképzei: hiszen például a debreceni kollégiumból ugyancsak „elűzött” Csokonai Vitéz Mihály életútját is segítségül hívja, amikor azon gondolkodik, vajon a megpróbáltatások után, valamikor a jövőben, vár-e rá megdicsőülés. És egy Krisztus-mesébe is belehelyezi magát gondolatban:

36 Uo., 102.

37 Uo., 255–256.

Még egy óráköz is eltelt és senki sem nyitott ajtót rá. Eszébe jutott a mese, hogy az óriás addig hordta a hegyet, míg a lába, dereka, nyaka mind elkopott s a koponyája görgött az utolsó görrönggyel, s akkor jött a Jézus Krisztus, felvette a szorgalmas koponyát s azt mondta neki: Fiam, én megbocsátok neked s megcsókolta a szuvas öreg csontot, s akkor megváltott fehér dalia lett az óriásból, aki fehér lovon lovagolt be a mennyországba... Így fog ő is itt elkopni a szenvedésben, de a végén híres ember lesz, s az emberek csodálni fogják és hogy ha egykor visszatér majd Debrecenbe, a város népe mind kimegy elébe az állomásra, s az ötösfogatot befogják s a polgármester és a püspök jönnek eléje s üdvözölni fogják őt s ő máris szégyelte magát a nagy ünnepség miatt...³⁸

Bár a Móricz-kutatásban ezeket a részleteket nem szokás kiemelni a regényből, voltaképpen nem meglepő, hogy a mese nem került elő hangsúlyosan az eddigi értelmezésekben: hiszen a mesei párhuzamok hangsúlyozása mintha a veszéllyel is fenyegetne, hogy visszanyomjuk a *Légy jó mindhalálíg*-ot az ifjúsági regények közé. Oda, ahova a közoktatási gyakorlat és néhány értelmező, például a művet „gyerekregénynek” tituláló Németh László betonozta be.³⁹ Pedig attól, hogy felfedezzük, Misi a mesei párhuzamok segítségével igyekszik értelmezni a helyzetét, a *Légy jó mindhalálíg* nem válik gyerekregénnyé: már csak azért sem, mert ő saját magára próbál mesehősként gondolni, olyan alakként, aki megszerzi a kincset és a legszebb lányt, azaz Bella kisasszonyt, Doroghy Sanyika családja viszont az osztály legbutább tanulóját szeretné királyfiként látni, akinek a mesei véghez sok-sok segítőtársra van szüksége. Az ő meséjünkben tehát Nyilas Misi nem

38 Uo., 258.

39 „Főműveit fölsorolván, hadd mutassunk még rá e nagyra s néha torzra nőtt tölgyek rengetegjében a *Légy jó mindhalálíg* szelíd nyírjére. A debreceni kis diák, Nyilas Mihály egyszerűen őszinte, lírai története a legszebb magyar gyermekregény.” NÉMETH László, „Móricz Zsigmond”, in *Fáklya volt kezében: In memoriam Móricz Zsigmond*, szerk. MÁRKUS Béla, 153–160 (Budapest: Nap Kiadó, 2007), 156. Baranyai Norbert pedig azzal köti össze az értelmezések egysíkúbbá válását, hogy a regény hosszú időn át kötelező olvasmány volt a nyolcadik osztályban (és még ma is sok helyen olvastatják kötelezőként): „Miótan ugyanis ifjúsági regényként az általános iskolák nyolcadik osztályának kötelező olvasmányává – s ezáltal az egyik legismertebb magyar regénnyé – lett, értelmezése, ha lehet, még a korábbiaknál is egysíkúbbá vált, sőt, kijelenthető, hogy szinte a vele szemben támasztott interpretációs igény lett semmivé.” BARANYAI, „Személyiségfejlődés, nevelődés...”, 58.

hős, hanem segítőtárs, az iskola pedig nem több akadálypályánál, ahol le kell győz-
ni a hétéfejú sárkányt, azaz az érettség, megtanulni viszont nem szükséges semmit:

A kis diák ijedten nézett a vénlányra, ő is találva érezte magát, mintha neki is szólott volna a lecke. Mert erre még nem gondolt eddig: hogy ember lesz valaha valakiből, s csibukkal fog sétálni a gangon... hogy azért kell megtanulni az ablativus absolutust... és bejön a cseléd megmondani, hogy: tekintetes úr, megellett a koca... vagy a hivatalba sétál fekete ruhában... Az még nem tűnt fel előtte, hogy mindaz a lecke, amit el kell napról napra végezni, csak valami akadálysorozat, amit át kell ugrálni, hogy a végén valami jó, békés, uras hivatalba kerüljön az ember... Ha erre gondolt volna, még kiállhatatlanabb lett volna az egész tanulás... Ezért tanulni a törtszámokat?... és nem azért, mert az érdekes?... Ő mindig ezzel érvelt Sanyika előtt: hogy nézze csak, milyen furcsa! furcsa, hogy ez igaz!...⁴⁰

Az iskola kínálta próbatételeket pedig azért kell szerencsésen teljesíteni, mondja ki Sanyika vénkisasszony nővére, Viola, mert a legfőbb ellenfelet, a szegénységet csak így lehet legyőzni.⁴¹ Ezért lesz a Doroghy-családban mindenki Hamupipőke, a legyőzendő szörny pedig a nélkülözés: „De most, csak most ebben a hét esztendőben kell összeszednie magát, neki is, nekünk is, mint a hamupipőkének, a szegénységen, azon bizony a maga erejéből kell mindenkinek átvergődni...”⁴² Nyilas Misi és Doroghy Sanyika köré tehát két külön mese épül fel, az ő esetükben szó sincs egymásra találásról, a magány olyanfajta feloldásáról, mint *A kétbalkezes va-*

40 MÓRICZ, *Légy jó mindhalálig*, 96.

41 Herédi Károly a kortárs magyar gyermekirodalom szegénységrepresentációinak szentelt tanulmányában Móricz és Móra Ferenc műveit látja meghatározónak a szegénységről folyó diskurzusban: „A szegénység ábrázolása Móricz Zsigmond és Móra Ferenc klasszicizálódott (tehát az oktatásba is bekerült) opusa olyan erőteljesen van jelen a gyermekszegénység felőli irodalmi diskurzusban, hogy determinálja a témáról való megszólalás lehetőségét, miközben már-már romantikus távolságból, egzotikumként tekintünk az ott lefestett társadalomképre.” HERÉDI Károly, „Nincstelen királyok, nincstelen királylányok: Szegénységrepresentáció a kortárs magyar gyermekirodalomban”, *Híd* 80, 7. sz. (2016): 126–134, 127. Miként írja, a szegénység, a gyerekszegénység nem tűnt el a magyar társadalomból, és ott van a kortárs mesében is – már Békés Pálnál is, sajátos értelemben: „*A kétbalkezes varázslóban* nem az esszenciális szegénység vagy nyomor bukkan fel, hanem metapoétikai szinten a mesevilág szegényedése, átalakulása.” Uo., 130.

42 MÓRICZ, *Légy jó mindhalálig*, 98.

rázslóban, de még kölcsönös segítségnyújtást, egymás kiegészítését sem látjuk a jó és a rossz tanuló közt, mint az *Aranysárkányban*.⁴³ Liszner Vili tud segíteni Glück Lacinak, hiszen a fizikai ereje nagyobb, mint okos magántanáráé, ahogy időnként Éliás Tóbiás is kiségti Fitzhuber Dongót. A kislány hamarabb kapcsol, mint a varázsló, és így jutnak el együtt Lanolin királykisasszonyhoz:

- Mindent értek – mondta Éliás Tóbiás.
- Mit értesz? – kérdezte Dongó.
- Hogy miért küldött minket ide Irma néni. Mert Anton és Antenna mindent tudnak. És így azt is meg tudják mondani, hogy hol raboskodik a szépséges Lanolin királykisasszony.
- Valóban – rikkantotta a kétbalkezes varázsló. – Hogy én erre nem gondoltam!⁴⁴

Ha tehát *A kétbalkezes varázslót* és a *Légy jó mindhalálig*-ot egymás felől olvassuk el, akár azt is mondhatjuk, hogy Fitzhuber Dongó egyszerre jelenti, többek közt, a nehézfejű Doroghy Sanyika és az ügyetlen Nyilas Misi párhuzamát. Nyilas Misi ugyanakkor sokkal magányosabb, mint akár a mese elején a lakótelepi ablakban unatkozó kislány, akár a körzeti varázslóhivatalba száműzött kétbalkezes varázsló, akik a mese végére közösséget találnak: ezek után talán nem is meglepő, hogy Móricz kislány-hőse is ábrándozik egy varázsló segítségéről. Ez a varázsló pedig nem más, mint Hatvani István professzor, a 18. században élt debreceni lelkész, tanár és orvos, a „magyar Fauszt”, akinek legendaképző alakja Jókai és Mikszáth munkáiban csak úgy felbukkan, mint a kortárs írók közül Balázs Attilánál, a *Magyarfauszt* című 2019-es regényben vagy a Győrei Zsolt – Schlachtovszky Csaba szerzőpáros *Magyariné szeretője* című, ugyancsak 2019-es kötetében. Nyilas Misi mintha a professzor sírkövének megsimogatásával akarna részesülni annak varázserejéből:

Templom után még egy pillantást vetett a Hatvani professzor sírkövére, emellett sohase tudott elmenni, hogy betűzni ne próbálja a nevét s mindig igyekezett felidézni annak a bűvös tündéri erejét,

43 „Vili piszmogott. Nagyon tartott tőle. Az öreg Liszner arra is fölhatalmazta, hogy szükség esetén verje meg tanítványát, de ő sohase bántotta. Szerették egymást. Vili az iskolában védelmezte őt orvtámadások ellen, Glück Laci sügött neki.” KOSZTOLÁNYI, *Aranysárkány*, 161.

44 BÉKÉS, *A kétbalkezes varázsló*, 78.

amellyel el tudta varázsolni a négy szalmacsutakot négy kövér disznóvá, s mikor a paraszt megvette a debreceni piacon, s hazahajtotta Sámsonba, akkor otthon a portája udvarán négy szalmacsutakká változott... S mikor a debreceni főbíró utolérte négylovas hintóval s azt mondta neki: No professzor uram üjjék fel, ő azt felelte rá, hogy nem lehet, sietek; avval a botjával a porba hintót rajzolt hat lóval, beleült s egy pillanat múlva elrobogott a főbíró mellett, szemével látta s megismerte a parádés kocsiban s csakugyan mikor beért Debrecenbe, akkor a professzor már kikönyökölt az ablakon s csibukozott.

Megcirógatta a kemény, össze-vissza töredezett s ragasztott sírkövet, mintha a híres professzor palástját érintené s aztán ugrálva ment le a hátsó lépcsőn a szétbomlott, rendekben nem csoportosuló diákság közt.⁴⁵

Móricz azt a legkevésbé sem szerette, ha a *Légy jó mindhalálíg*-ot ifjúsági regényként kezelték, illetve a kimondottan ifjúságnak szánt művekkel szemben is erősen tartózkodó volt. A mesét viszont nemcsak a felnőtteknek szánt művei egész sorában mutatta meg szerkezeti, motivikus párhuzamként, de az ifjúsági irodalom is csak akkor volt számára elfogadható, ha a mesére épült:

A könyv az ember életére elhatározó befolyást gyakorol. Éppen ezért gyermekek számára csak a legnemesebb és a legbölcsebb íróknak volna szabad írni. Azoknak, akikben megvan az az isteni szikra, hogy az életet a legfinomabb és a legmagasabb szempontok szerint nézik. Egyetlen védelem, hogy a gyermek az ifjúsági irodalom által el ne romoljék, ha ezek az ifjúsági írók önkéntelenül is az ősi mesék varázsa alatt állanak. Azok valóban az élet legmisztikusabb igazságaival vannak telítve.⁴⁶

Több, mint hetven év elteltével Békés Pál nagyon hasonlólt állapított meg, Lázár Ervint búcsúztató szövegében: „Egy kultúra, egy nyelv legmélyebb rétege az, amit gyerekkorunkban szívunk magunkba. A közös mesekincs egyben mesés szellemi

45 MÓRICZ, *Légy jó mindhalálíg*, 216–217.

46 MÓRICZ Zsigmond, „A gyermek és a könyv”, *Diarium* 3, 3–4. sz. (1933): 69–70, 69.

kincs, igazi aranyalap, amelyre mindaz épül, ami összefűzhet bennünket. Azok az írók élnek legtovább, akik ezt a közvagyonot gyarapítják.”⁴⁷ *A kétbalkezes varázsló* és a *Légy jó mindhalálig* mintha épp a meséken keresztül érnének össze – hogy maguk köré rendezzék a magyar irodalom nevezetes rossz tanulóit, és megmutassák: bár lehetséges, hogy egyes kisfiú-hősök a regényekben magányosak, a jó irodalmi művek viszont sosem azok.

Bibliográfia

- BARANYAI Norbert. „Személyiségfejlődés, nevelődés, költői identitás (*Légy jó mindhalálig*)”. In BARANYAI Norbert. „...valóságból táplálkozik s mégis költészet”: *Móricz Zsigmond prózájának újraolvasási lehetőségei*, 56–96. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2010.
- BÉKÉS Pál. „Ha azt mondd: Mikkamakka, azt felelem: Vacskamati: Lázár Ervin (1936–2006)”. *Élet és Irodalom* 51, 1. sz. (2007): 9.
- BÉKÉS Pál. *A kétbalkezes varázsló*. Budapest: Minerva Kiadó, 1983.
- GYÖREI Zsolt és SCHLACHTOVSKY Csaba. *Magyariné szeretője*. Budapest: Kalligram Kiadó, 2019.
- HERÉDI Károly. „Nincstelen királyok, nincstelen királynők: Szegénységprezentáció a kortárs magyar gyermekirodalomban”. *Híd* 80, 7. sz. (2016): 126–134.
- KARINTHY Frigyes. *Tanár úr kérem*. Budapest: Athenaeum Kiadó, é. n.
- KOSZTOLÁNYI Dezső. *Aranysárkány*. Kritikai kiadás, szerkesztette BENGİ László és PARÁDI Andrea. Pozsony: Kalligram Kiadó, 2014.
- LOVÁSZ Andrea. „»mi egy képes egy képtelenhez képest?«: Mesék a jelenkori gyerekirodalomban”. *Tiszatáj* 56, 12. sz. (2002): 53–75.
- MÓRICZ Zsigmond. „A gyermek és a könyv”. *Diárium* 3, 3–4. sz. (1933): 69–70.
- MÓRICZ Zsigmond. *Légy jó mindhalálig*. Budapest: Athenaeum Kiadó, é. n.
- NÉMETH László. „Móricz Zsigmond”. In *Fáklya volt kezemben: In memoriam Móricz Zsigmond*, szerkesztette MÁRKUS Béla, 153–160. Budapest: Nap Kiadó, 2007.

47 BÉKÉS Pál, „Ha azt mondd: Mikkamakka, azt felelem: Vacskamati: Lázár Ervin (1936–2006)”, *Élet és Irodalom* 51, 1. sz. (2007): 9.

- ROWLING, Joanne Kathleen. *Harry Potter és a Főnix Rendje*. Budapest: Animus Kiadó, 2003.
- ROWLING, Joanne Kathleen. *Harry Potter és az Azkabani fogoly*. Budapest: Animus Kiadó, 2000.
- SZENTMIHÁLYI Viktor. „Az irodalom tükrében: Lakótelepi mítoszok. Beszélgetés Békés Pállal”. *Pedagógusok Lapja* 11, 4. sz. (1984): 5.
- SZEPESI Dóra. „Békés Pált kérdeztük gyermekirodalomról, drámasikerekről és a *Semmi bajról*”. *Bárka Online*, 2008. 11. 3. Hozzáférés: 2024.07.29. <http://www.barkaonline.hu/megkerdeztuek/771-megkeztzs-p>
- SZILÁGYI Zsófia. „»Rossz tanulók« az iskolában (Hitter Lajostól Misi mókusig)”. *Tempevölgy* 12, 1. sz. (2019): 53–62.
- SZILÁGYI Zsófia. *Móricz Zsigmond*. Budapest: Kalligram Kiadó, 2023.
- SZIRÁK Péter. „A másik meglopása: A gyermekiségen innen és túl a *Légy jó mindhaláligban*”. In BENGÍ László és SZILÁGYI Zsófia, szerk., *Móricz a jelenben*, 9–24. Budapest: Magyar Irodalomtörténeti Társaság, 2015.
- TARJÁN Tamás. „Könyvszemle”. *Népszabadság* 41, 139. sz. (1983): 7.
- TERSÁNSZKY Józsi Jenő. *Misi mókus kalandjai*. Budapest: Ifjúsági Könyvkiadó, 1953.

Papp Melinda

Mit üzen Fitzhuber Dongó a mai olvasóknak?

A kétbalkezes varázsló című meseregény feldolgozásán
alapuló csoportfoglalkozások tanulságai

Bevezetés

Fitzhuber Dongó története épp annyira aktuális ma, mint 40 évvel ezelőtt. Erre szeretnék rávilágítani jelen tanulmányommal, amelyben azzal a kérdéssel foglalkozom, hogy miként dolgozzák fel a mese- és irodalomterapeuták Békés Pál *A kétbalkezes varázsló*¹ című meseregényét csoportos foglalkozások formájában. A mű e kötet megjelenésének évében ünnepli 41. születésnapját, mégis mindmáig népszerű, és a mai kor gyermekei is tudnak hozzá kapcsolódni – még ha másként is, mint néhány évtizeddel ezelőtt. Habár meseregényről van szó, látható, hogy a felnőtt és az idősebb korosztályba tartozó olvasók is könnyen a szívükbe zárják Fitzhuber Dongó okleveles mestervarázsló történetét. Jelen írásomban két olyan esettanulmányt mutatok be szakértői interjúk segítségével, melyek fókuszában Békés Pál meseregénye áll. Egy iskolás gyermekek körében megvalósult foglalkozássorozatot, illetve egy időseknek tartott egyalkalmas irodalomterápiás módszertanra épülő csoportfoglalkozást mutatok be. A szakértői interjúk alanyai Nagy Magdolna tanító, meseterapeuta és Horváth Éva irodalomterapeuta. Az egyes megvalósult esetek bemutatását megelőzően röviden ismertetem az általam megkérdezett két segítő szakember által képviselt módszert: a meseterápiát és az irodalomterápiát. A tanulmány végén röviden számot adok arról, hogy az online térben milyen lenyomatai vannak e meseregénynek,

1 BÉKÉS Pál, *A kétbalkezes varázsló* (Budapest: Minerva Kiadó, 1983).

és hogyan tükröződik ezekben a tartalmakban az olvasók pozitív attitűdje e művel kapcsolatosan.

A Metamorphoses Meseterápiás Módszer

A kutatómunka kezdetén célul tűzttem ki, hogy megvalósult mese- és irodalomterápiás eseteket szeretnék bemutatni tanulmányomban. A meseterápiának több irányzata ismeretes Magyarországon, azonban fontosnak tartom kiemelni, hogy e kutatásban a Boldizsár Ildikó nevéhez fűződő Metamorphoses Meseterápiás Módszerre fókuszálok.

E meseterápiás módszer² abból az alaptézisből indul ki, hogy minden élethelyzetnek megtalálható a maga mesebeli párja, melynek megismerése és megértése elvezetheti a mese befogadóját ahhoz, hogy az adott történetet javítókulcsként vagy sorvezetőként használhassa problémája megoldásához. A terápiás hatás eléréséhez kulcsfontosságú a megfelelő mese megtalálása, amihez hatalmas szakmai felkészültségre van szükség a terapeuták részéről. A meseterápia alkalmazható egyéni és csoportos formában is.³ A mesecsoportok esetében az élethelyzet és az életkor is meghatározhatja a kereteket. Léteznek óvodások és iskolások számára szervezett önismereti, énerősítő mesecsoportok, vannak különféle tematika köré szerveződő női mesecsoportok, de gyakran egy közös nehézség, betegség köti össze a csoport tagjait. A meseterápiás mesemondás varázsát az élőlásavas mesemondás adja, mely épít a történethallgatási transz⁴ kialakulására.

Mára egy egész módszertani sorozat áll a meseterápia ezen ága iránt érdeklődők rendelkezésére, illetve számos tematikus mesegyűjteményből lehet tájékozódni azal kapcsolatosan, hogy milyen élethelyzetben milyen mesék lehetnek alkalmasak segítségnyújtásra. Boldizsár Ildikó szerkesztésében született már mesegyűjtemény életválságokról, anyákról, apákról, boldog öregekről, életről, halálról és újjászületésről is. A módszertani kötetetek közül a legutolsó a tavaly megjelent „*Hogyan*

2 BOLDIZSÁR Ildikó, *Meseterápia: Mesék a gyógyításban és a mindennapokban* (Budapest: Magvető Kiadó, 2010), 21–58.

3 BOLDIZSÁR Ildikó, szerk., *Meseterápia a gyakorlatban: A Metamorphoses Meseterápia alkalmazása* (Budapest: Magvető Kiadó, 2014), 13–25.

4 Fran STALLINGS, „The Web of Silence: Storytelling’s Power to Hypnotize”, *The National Storytelling Journal* Spring/Summer (1988): 6–19.

segítsek én terajtd?": Segítő kapcsolatok a mesékben című kötet,⁵ melyben Boldizsár Ildikó a segítségnyújtás ősi formáit osztja meg a mai kor olvasójával, hatvan segítőből és tizenhat segítő kapcsolatból megalkotott hálózata segítségével.

Dongó találkozása a negyedik osztályosokkal A mű feldolgozása mesefoglalkozások formájában

A kétbalkezes varázsló című meseregény terápiás célú megközelítéséhez komoly inspirációt jelentett számomra az, hogy kommunikációkutatói és oktatói munkám mellett meseterápiás szakképesítéssel is rendelkezem. 2016-ban fejeztem be a Metamorphoses Meseterápiás Módszer alkotó-fejlesztő meseterapeuta képzését, azóta számos gyermek és felnőtt meseterápiás foglalkozást vezettem már. Tagja vagyok a 2014-ben alapított Metamorphoses Meseterápiás Egyesületnek⁶ is, melynek tagjai mind végzett metamorphoses meseterapeuták, akik fontosnak tartják a szakmai fejlődést, a meseterápiával kapcsolatos szupervíziós lehetőségeket, és rendszeresen vesznek részt olyan önkéntes alapon szerveződő eseményeken, melyek segítik visszahozni az emberek hétköznapijaiba a meséket és a mesemondás hagyományát. Ilyen esemény például az évente megrendezésre kerülő Mesék Éjszakája és a Mesék az Élethez országos programsorozat.

Fontos megemlíteni, hogy a meseterápia módszere kezdetben a népmesékre fókuszált, és mindmáig a meseterapeuták többsége a világ különböző népeinek meséit használja munkája során, azonban az idők folyamán egyre több terapeuta vont be műmeséket is a mesefoglalkozásokba. Egyesületi tagként lehetőségem nyílt a szakmai zárt online közösségünkben közvetlenül megkérdezni a meseterapeuta kollégákat, hogy tartottak-e már olyan mesefoglalkozást, melynek alapja Békés Pál meseregénye vagy annak egy-egy fejezete volt. Nagy Magdolna tanító, meseterapeuta jelentkezett a felhívásra, ugyanis ő a korábbiakban egy negyedik osztályos csoporttal feldolgozta az egész művet. A következőkben ezt a megvalósult foglalkozássorozatot mutatom be a Nagy Magdolnával készített szakértői mélyinterjú nyomán.

5 BOLDIZSÁR Ildikó, *„Hogyan segítsek én terajtd?": Segítő kapcsolatok a mesékben* (Budapest: Magvető Kiadó, 2023).

6 A Metamorphoses Meseterápiás Egyesület weboldala: [meseterapia.hu](https://www.metamese.hu), hozzáférés: 2024.08.06. <https://www.metamese.hu/>

Interjúalany: Nagy Magdolna tanító, meseterapeuta

Nagy Magdolna számos képesítéssel és kompetenciával rendelkezik, melyekkel a gyermekek megfelelő fejlődését és fejlesztését tudja segíteni. Tanító, tánc- és drámapedagógus, mediátor, Kincskereső és Metamorphoses alkotó-fejlesztő meseterapeuta. Sokrétű hozzájárása van a mesék világához, rendszeresen mesél élőszóban is. Főként gyermekeknek tart mesefoglalkozásokat, nyári mesetáborokat, de gyakran mond mesét felnőtteknek és időseknek is. Az általa vezetett foglalkozások egyik fontos céljának tartja, hogy a gyerekek felfedezzék a mesék igazságait saját életükben. Többek között a bátorságról, szeretetről és az élet tiszteletéről közvetít fontos mesei tartalmakat a fiataloknak. Az aktuális témának, a foglalkozás fókuszának megfelelően választ művet a gyerekeknek. Legtöbbször népmeséssel dolgozik, de vannak olyan műmesék is, melyeket bevon a tanórákba, foglalkozásokba, tanítóként ugyanis lehetősége nyílik a mindennapi oktatásba is becsatornázni a mesékkal kapcsolatos ismereteit. A világ minden tájáról származó népmeséssel dolgozik munkája során. A műmesék alkalmazásakor a népmeséknél alkalmazott élőszavas történetmondás helyett a felolvasás kerül a középpontba, a szakember azonban ilyenkor is nagy figyelmet fordít a szemkontaktus fenntartására és az élményszerű mesemondásra. Gyakorlati munkája mellett szakmai előadásokat is tart mesékről, mesemondásról.

A műválasztás okai

A mesefoglalkozások esetében a szakembereknek mindig választ kell tudniuk adni arra a kérdésre, hogy miért éppen azt a mesét választották. *A kétbalkezes varázsló* című meseregényben az ragadta meg Nagy Magdolna figyelmét, hogy a történetben minden a mese körül forog. A történet azon pontjának fontosságára világitott rá, melyben Fitzhuber Dongó és Éliás Tóbiás találkoznak, és Tóbiás mesét kér Dongótól. A foglalkozások szempontjából kulcsfontosságú gondolat hangzik el Éliás Tóbiás szájából, amikor Dongó arról faggatja, hogy milyen mesére is vágyik pontosan. Tóbiás igazi mesét szeretne, amit ő így próbál definiálni Dongó számára: „Igazi mese az, ami velem történik. Saját mesét akarok. Olyat, amiben benne lehet lakni.”⁷

7 BÉKÉS, *A kétbalkezes varázsló*, 31.

Nagy Magdolna az igaz mesére való rátalálás fontosságát hangsúlyozza, és kiemeli, hogy szerinte a népmesék esetében is pont ez a lényeg. A meseterápia egyik alapvetése ugyanis az, hogy minden élethelyzetnek megvan a maga mesebeli párja.⁸ A mesemondás sikeressége abban (is) rejlik, hogy meg tudjuk-e találni azt a mesét, amelyben a mesét hallgató fél, legyen az gyermek vagy felnőtt, benne tud lenni, amihez tud kapcsolódni. A szakember szerint valójában minden kisgyermek ilyen „igazi mesére” vágyik, ezért tud Dongó történetéhez a legtöbb gyermek kapcsolódni.

Továbbá azt is hangsúlyozta, hogy nem kifejezetten terápiás céllal választotta ezt a meseregényt a negyedik osztályosoknak. Az ilyen típusú, iskolai keretek közt megvalósuló alkalmakon olyan mesékkal dolgozik az adott csoporttal, amely mindegyikükre egyetemesen vonatkozhat abban a pillanatban.

A meseregény feldolgozásának folyamata

A meseterapeuta több évvel ezelőtt egy kislétszámú negyedikes osztállyal dolgozta fel a művet, melybe 11 fiú és 1 lány járt. Véleménye szerint nagyobb létszámú osztály esetében nem működött volna ilyen jól ez a fajta feldolgozási stratégia, ugyanis a foglalkozásokon fontos szempont volt, hogy ha szeretne, mindenki meg tudjon nyilvánulni az egyes fejezetek feldolgozása után. Több gyermek esetén kevés idő jutott volna arra, hogy a diákok egyénileg is kibontakozzanak a foglalkozásokon.

A mű 18 fejezetét 3 hét alatt dolgozták fel a magyarórákon. Egy héten a fejezet hosszúságától függően 2–4 fejezetre került sor órai keretek között. Nagy Magdolna ezen a ponton megemlítette, hogy a harmadik fejezet nagyon tetszett a gyerekeknek. Az egyik kisgyermek reflexióját fel is idézte: „Hú. Magdi néni, milyen hamar túljutottunk rajta.” Ez a fejezet tulajdonképpen egyetlen mondatból áll. A humor eszközére az eseteírás későbbi szakaszában is visszatérünk, de már ebből a visszajelzésből is látható, hogy a gyermekek nyitottak voltak Békés Pál humorára, ami a fejezetek hosszúságának témához illesztett változatosságában is megnyilvánult.

A tanító felolvasta a művet, igyekezett élményszerűen mesélni a csoportnak, de a meseregény szövege ott lehetett előttük is. Megengedte az osztálynak, hogy

8 BOLDIZSÁR, *Meseterápia: Mesék a gyógyításban...*, 21–58.

számukra kényelmes pozícióban, testhelyzetben hallgassák a mesét, mert ahogyan ezt meg is fogalmazta: „a lényeg, hogy a füle legyen ott a gyerekeknek”.

Minden foglalkozás elején visszatértek az előző fejezetre, és megbeszélték, hogy mit várnak, mire számítanak a gyerekek. A tanórai keret behatároló volt, ezért pár perc jutott az előkészítő fázisra, ezt pedig az aktuális fejezet megismerése követte. A fejezet feldolgozása során fontosnak tartotta, hogy a gyerekek is kérdezhessenek, elmondhassák véleményüket. A beszélgetések alkalmával a pedagógus rábízta a gyerekekre, hogy azokat a részeket hangosítsák ki, amik számukra érdekesek vagy fontosak, és ennek nyomán haladt tovább a beszélgetés. Az áthallások, melyek benne vannak a regényben, és inkább a szülei és nagyszülei életére voltak jellemzőek, számukra nem voltak egyértelműek, ezekre a későbbiekben több példát is bemutatok. A fejezetekhez tematikában illeszkedő játékokkal és alkotásra épülő feladatokkal készült. Olvasónaplót nem kellett a gyermekeknek készítenie a műhöz, Magdolna szerint az elvette volna a meseregény megismerésének élvezetét.

A gyermekek reflexiói a meseregényre és a foglalkozásokra

Nagy Magdolna elmondása szerint nem minden fejezet tetszett ugyanúgy a gyerekeknek. A kedvencük a tizennegyedik fejezet volt. Megragadta őket az, hogy ebben a részben a kukkákvaló küzdelem került a fókuszba. Nagy csalódás volt viszont számukra a történetben, hogy a Csikorgó Csókorgó tulajdonképpen egy kis fehér egér, ugyanis ők valami igazán nagy dologra számítottak. Azt mondták, hogy legalább egy krokodil lehetett volna a Csúf Csögörény. Az ilyen hanghátásokban gazdag részeknél többek között olyan feladatokat is kaptak a diákok, hogy ők maguk is adják ki az adott hangokat. Az ilyen jellegű játékokat különösen élvezték, lelkesen csörögtek, csörömpöltek, tetszett nekik, hogy nagy zajt lehetett csapni. Mesemondáskor és -hallgatáskor egyébként is különösen fontos szerephez jutnak az akusztikus hatások.

Magdolna elmondása szerint, ami nem tudta őket megfogni, az a nyolcadik fejezet volt, melyben Dongó és Éliás Tóbiás megismerkednek a tetőn Antonnal és Antennával, valamint Drótorjánékkal. Nem igazán tudtak kapcsolódni a házban keringő hírek, információk témaköréhez. Ehhez a fejezethez annak illusztrálására, hogyan ferdülnek el a hírek továbbadás során, a tanító pletykajátékkal készült a gyerekeknek. Az volt a feladatuk, hogy az adott információ átadásakor figyelje-

nek rá, hogy mit hallanak, és pontosan adják tovább, hogy a végén az a hír jusson el az utolsó emberhez, ami elindult. Illetve ennek folytatásaként beszélgettek a morzejelekről is. Kétmondatos üzeneteket kellett továbbítaniuk morzejelekkel.

Voltak olyan részletek, melyeket nem értettek a gyerekek, és rákérdeztek a fejezet végén azok jelentésére. Ilyen volt például a hatodik fejezetben a szocialista időszak közkedvelt reklámjából ismertté, később szállóigévé váló mondat:⁹ „*Nem megmondtam, hogy bontott csirkét hozzá!?!*”¹⁰ A reklámban a feleség felháborodottan vonja felelősségre a férjét, hogy miért nem bontott csirkét hozott. A reklám sikerét az igazolja, hogy Csukás István, Sajdik Ferenc és G. Szabó Lőrinc alkotását több díjjal is jutalmazták az 1977-es reklámfilmszemlén.¹¹ Azonban a mai kor gyermekeinek semmilyen referenciája sincs a reklámhoz vagy ahhoz, hogy mit is jelentett a 60-as, 70-es években a bontott csirke mint élelmiszeripari újdonság Magyarországon. Háttérinformációk hiányában a maguk teljességében az ehhez hasonló jelenetek nem értelmezhetőek a gyerekek számára. Nagy Magdolna a szükséges ismeretek átadása mellett ez esetben egy családi feladattal vitte tovább a témát. A gyerekeknek meg kellett kérdezniük a szüleiket, hogy milyen reklámok voltak régen, meséljenek arról, hogy ők mire emlékeznek. A régebbi reklámokról beszélgetve a számukra eddig kevésbé ismert korszak is érdekesebbé és érthetőbbé vált.

Más helyeken is előfordulnak a szövegben olyan áthallások, melyeket csak a felnőttek tudnak értelmezni. Az interjúalany a bontott csirke mellett a zöld alma szappan esetét emelte ki. Amikor megérkezett a csapat kiszabadítani Lanolint, éppen a fürdőkádból lépett ki, és „citrom sampontól és zöldalma szappantól illatozott”.¹² A gyerekeknek nem volt megfelelő előismerete ahhoz, hogy tudják, hogy abban az időben, melyben e mű cselekménye játszódik, mekkora dolog volt, ha valakinek a birtokába jutott egy ilyen zöldalma szappan.

Ami megérintette őket a műben, az a lakótelepi környezetre jellemző egyformaság érzete: „Képtelenek vagyunk megtalálni őket az egyforma ajtók, folyosók,

9 TÓTH Eszter Zsófia, „A »bontott csirke reklám« nyomában”, *Napi Történelmi Forrás*, 2018. 10. 12. hozzáférés: 2024.08.06. <https://ntf.hu/index.php/2018/10/12/a-bontott-csirke-reklam-nyomaban/>

10 „Bontott csirke 1 [reklám]”, *Youtube.com*, 2014. 06. 03., hozzáférés: 2024.08.06. <https://www.youtube.com/watch?v=ROv8E0oSL4w>

11 TÓTH, „A »bontott csirke reklám«...”

12 BÉKÉS, *A kétbalkezes varázsló*, 148.

szeméttárolók és lépcsőházak rengetegében.”¹³ A gyerekek lelkesen azonosultak ezzel a jelenettel, és többen elmesélték, hogy ők is ilyen környezetben laknak, ehhez kapcsolódóan pedig személyes történeteket is megosztottak a tanítóval és egymással: „Képzeld el, Magdi néni, én is eltévedtem a múltkor”, vagy „Becsöngettek hozzánk a múltkor. Azt mondták, hogy itt laknak. Közben pedig nem.” A saját élethelyzetükre való rácsodálkozás a mese kontextusában felszabadító erejű tudott lenni.

A szereplők közül Magdolna kiemelte Csapcsöpp, a nagyhatalmú, láthatatlan szellemecske alakját, aki szintén nagyon tetszett a gyerekeknek. Az ő karaktere kapcsán játszottak láthatatlan játékot: mindenkinek bekötötték a szemét, csak annak a gyermeknek nem, aki a szellemcskét játszotta. Meg kellett találni Csapcsöppet úgy, hogy csak a hangját hallották. Láthatóan a drámapedagógiai eszközök is nagy hangsúlyt kaptak a meseregény feldolgozási folyamatában.

A foglalkozások során játszottak kereső és ráismerő játékokat is. Például a tizenhetedik fejezetben a Nagy Kulcsmásoló jelenete kapcsán kulcsok felismerése volt a fejezet végi feladat. Sok kulcs közül kellett egyet kiválasztani, majd azután összekeverni újra a kulcsokat és becsukott szemmel, tapintás útján kiválasztani, hogy melyik volt a gyermek által korábban kiválasztott kulcs. Amikor pedig a király karakterével foglalkoztak, akkor az *Adj király katonát!* népi játékot játszották.

Az órákat mindig valamilyen alkotó tevékenységgel zárták. A gyermekek azt rajzolhatták le, ami őket a leginkább megfogta az adott fejezetből. Magdolna fontosnak tartotta, hogy a gyermekek a saját belső képüket vetítsék ki a lapra, ne egy hozott mintát másoljanak. Megerősítette őket, hogy pont attól lesz gyönyörű a rajz, hogy ők csinálják. Volt olyan alkalom is, amikor maguk szerkesztettek és terveztek mágusokleveleket. Ezeket az okleveleket egymásnak állíthatták ki, és az adott foglalkozás végén haza is vihették a saját elismeréseiket. Ahogy a történeti elemek közül is a kukákkal kapcsolatos részek voltak a legmaradandóbbak, az alkotásnál is kiemelt népszerűségnek örvendett a verekedő kukák jelenetsora.

A játékok és az alkotás mellett időnként az ének és a zene is szerepet kapott a foglalkozásokon. Ilyen alkalom volt például az, amikor az *Elvesztettem páromat* kezdetű gyermekdallal foglalkoztak, és megismerkedtek a dalhoz kapcsolódó játékkal is. A foglalkozásokra való felkészülést segítette a Patyi Beáta által

13 BÉKÉS, *A kétkelkezes varázsló*, 48.

szerkesztett *Csepü, lapu, gongyola* című kötet,¹⁴ melyben népi mondókák, dalok széles tárházával ismerkedhet meg az olvasó. A játékok kiválasztásánál Magdolna szerint nem az volt a fókuszban, hogy mindenképpen népi játék legyen, hanem az, hogy a kiválasztott játéktevékenység illeszkedjen magához a történethez.

A különböző érzékszervi tapasztalásokra épülő feladatok sorába sorolható az a játék is, amikor a csoport választott hopmestert és étekfogót is. A hopmesternek be kellett jelentenie az érkezőt, az étekfogónak pedig – a tízórai elfogyasztásához kapcsolódva – mindent meg kellett kóstolnia, amit elé hoztak, és mondania kellett valamit az adott ételről. A gyerekek ezt a szerepjátékot is nagyon élvezték.

A foglalkozásvezető nagyon figyelt arra, hogy a gyerekek elhiggyék, hogy ők is lehetnek a mese szereplői. Fontosnak tartotta, hogy a gyerekek elgondolkodjanak rajta, hogy látnak-e olyan személyt, aki hasonlít a környezetükben a mese egy-egy szereplőjéhez, mint például a kulcsmásolóhoz, Dongóhoz vagy Irma nénihez. Izgalmas kérdéseket vetettek fel maguk a gyerekek is. Dzsinn Tata és Dzsinn Fizz párosa kapcsán felmerült bennük, hogy mindig csak apa és fia jelennek meg a mesében. „De hol van az anya?” – kérdezték Magdolnát egy alkalommal. Ahelyett, hogy elmondta volna, hányféleképpen jelenhet meg az anya hiánya, inkább őket kérdezte: hogyan telnek a napjaik? Kivel töltik el az idejük nagyobbik részét? A beszélgetés kapcsán olyan rendkívül hétköznapi, ám a családi élet szervezése kapcsán fontos részletek is felsejlettek a gyerekek előtt, mint a háztartás vezetésével járó számtalan feladat elvégzése.

Ahogy azt a korábbiakban is említettem, 11 fiú és 1 lány járt az osztályba. Magdolna benyomása az volt, hogy „a fiúknak nagyon fontos volt, hogy ők jók, ők a mese hősei”. Mindenki Éliás Tóbiás karakterét vette volna szívesen magára. Tetszett nekik a kisfiúban a bátorsága és az, hogy nagyon szókimondó. Minde mellett nagyon megkedvelték Dongót is, szerették a humorát, az elesettségét és jókat tudtak rajta mulatni. A végén pedig, amikor úgy döntött, hogy mégis ott marad a Nimbusz Endre Bertalan utcai lakótelepen, az Magdolna szerint sokkal nagyobb elégtétel volt számukra, mint amikor a történetben megtalálták az egeret a csőben. Ez jelentette számukra annak reményét, hogy így máskor is lesz kaland. Dongó biztos, hogy bele fog keveredni még valamibe, és akkor jöhet a híres mondás: „csak úgy egyszerűen: zummbele.”¹⁵ A műből mára szállóigévé váló mondatot a gyerekek is használni kezdték egymás között. Egy példát kiemelve:

14 PATYI Beáta, szerk., *Csepü, lapu, gongyola* (Budapest: Jel Kiadó, 2005).

15 BÉKÉS, *A kétbalkezes varázsló*, 36.

a közeledő matekóra előtt, amihez a csoportnak nem volt igazán nagy kezdve, ezzel biztatták egymást: zummbele!

Fitzhuber Dongó és a népmesék

Az interjúban kitértünk arra is, milyen viszonyban áll a népmesék világa Dongó lakótelepi környezetével. Dongó történetében nem a klasszikus mesei felállás van jelen. Erről tesz említést Boldizsár Ildikó is a különböző mesei metamorfózisokról számot adó írásában, amikor *A kétbalkezes varázslót* a tündérmesék metamorfózisainak paródiájaként aposztrofálja:

A kétbalkezes varázsló története minden lényeges elemet és motívumot – béka, csók, pálca, hercegnő, »legkisebb« – megtart a tündérmesékből: ezek kombinálása nem érinti a mese lényegét, még ha az elemek eklektikusan keverednek is benne. A varázslás menete a mágikus varázslatok modelljére épül (varázsige, varázspálca), csupán a végeredmény nem azonos vele. Épp ezáltal fordul a varázslás önmaga ellentétévé, antivarázslássá. A kétbalkezes varázsló elfelejti a varázsigét, ezért amíg a béka hercegnő lesz, ő békává változik. A tündérmesék varázslói nem tanulják mesterségüket, a mese adott-nak veszi a mágikus tudást.¹⁶

A népmesék kapcsán Magdolna kitért arra is, hogy megfigyelései szerint a gyerekek nem igazán ismernek népmeséket. Amikor arról esett szó az órákon, hogy ők milyen meséket kedvelnek, gyakran hangzottak el olyan válaszok, mint például a *Spongya Bob* vagy a *Dragon Ball*. A foglalkozássorozat végén mindenkinek keresnie kellett egy olyan népmesét, ami valamiért őt megfogta, és meg kellett ismertetnie a többiekkel. A záróalkalmon ezen mesék bemutatására került sor.

Dongót a meseterapeuta szerint azért is szerették, mert egy csetlő-botló, sodródó kis varázsló karakter, aki tulajdonképpen bármelyik kisgyerek lehet a maga világában. Magdolna szerint a lényegi különbség a népmesei karakterek és Dongó között az, hogy míg Dongó esetében számítottunk rá, hogy valaki mindig

16 BOLDIZSÁR Ildikó, „Varázslás és fogyókúra: A mesei metamorfózisokról”, *Holmi* 4, 7. sz (1992): 945–952, 951.

kihúzza a pácból, mindig megjelenik valaki, aki segít neki, a népmesehősöknél ez nem így van. „Ott saját magadat kell a saját hajadat fogva kihúzni minden bajból, miután minden meseszereplő mi vagyunk” – foglalja össze Magdolna a lényegi különbséget a meseterápia egyik alap gondolatára hivatkozva.

Irodalomterápia

A második szakértői interjúm tapasztalatainak megosztása előtt röviden ismertetem a biblioterápia, az irodalomterápia lényegét. A Magyar Irodalomterápiás Társaság weboldalán az irodalomterápiát egy olyan, a társadalom szinte minden rétege számára ajánlható művészetterápiás módszerként definiálják, mely „a személyiségfejlődést támogatja, szövegek élményszintű felhasználásával”.¹⁷ A biblioterápia kifejezés a görög „biblion” (könyv) és a „therapia” (gyógyítás) szavakra vezethető vissza.

1961-ben a Webster’s Third New International Dictionary (Webster Harmadik Új Nemzetközi Szótára) szerint a biblioterápia válogatott olvasmányanyag terápiás eszközként való felhasználása a gyógyászatban és a pszichiátriában. A kifejezés másodlagos, tágabb értelmű jelentése: a személyes problémák megoldásának segítése irányított olvasással.¹⁸

Mindennek a gondolati-filozófiai háttere sokkal régebbi, mint maga a biblioterápia elméletének megfogalmazása. A módszer megjelenése előtt is olvastak már fel betegeknek vagy olvastattak velük különféle könyveket. A biblioterápia abban tér el a korábbi olvasás általi segítségnyújtástól, hogy itt már konkrét terápiáról, kidolgozott módszerről beszélünk, melynek mára komoly nemzetközi és egyre bővülő hazai szakirodalma van, erre felkészített terapeutákkal rendelkezik, akik tudatosan alkalmaznak bizonyos irodalmi műveket meghatározott problémákra.

A könyvek általi gyógyításnak, segítségnyújtásnak több válfaja is létezik. „A szakirodalomban talán Clara Richardson Lack tett elsőként különbséget fej-

¹⁷ A Magyar Irodalomterápiás Társaság weboldala: irodalomterapia.hu, hozzáférés: 2024.08.06, <https://www.irodalomterapia.hu/>

¹⁸ BARTOS Éva, szerk., *Olvasókönyv a biblioterápiáról* (Budapest: Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központ, 1989), 11.

lesztő és klinikai biblioterápia között.¹⁹ Az előbbi eljárás a személyiség fejlesztését tűzi ki célul. A megfelelő olvasmány kiválasztásával igyekeznek önismeretre és önmegvalósításra sarkallni. A fejlesztő biblioterápia fő terepéről az iskolák, a könyvtárak és egyéb közintézmények szolgálnak. A klinikai biblioterápia ezzel szemben kórházi osztályokon vagy más zártabb intézményekben kap helyet.²⁰ Ezt a tevékenységet orvos vagy orvosi csoport vezeti. Ezzel a beavatkozással általában súlyos érzelmi vagy viselkedési problémákkal küzdőkön lehet segíteni, illetve az egyéb betegségben szenvedők személyiségére lehet kiegyensúlyozó és feszültségoldó hatást gyakorolni. Mára sok intézményben elfogadott és alkalmazott módszerré vált, úgymint közkórházakban, javító-nevelő intézetekben, börtönökben, időseket gondozó intézetekben és TBC-szanatóriumokban is. „A foglalkozás célja ebben az esetben a belátás vagy a viselkedés megváltoztatása is.”²¹

A biblioterápia alkalmazása több módon történhet: egyéni vagy csoportos olvasással.²² Ennél a terápiánál nem az a lényeg, mint az irodalomórakon alkalmazott műfeldolgozásnál, hanem arra kell helyezni a hangsúlyt, hogy a terápiában részt vevőnek mit üzen a szöveg, és mely szereplővel tud azonosulni. Érdekes megvizsgálni azt is, hogy ki miként cselekedett volna az adott helyzetben. Ezáltal képet kaphatunk az adott ember viselkedési sémáiról, gondolkodásmódjáról. Az irodalomterápiának létezik egy olyan típusú változata is, melyben az alkotás folyamata képezi a terápia alapját, de jelen tanulmányban a befogadói élményre építő receptív változatra fókuszálunk.

Az elmúlt évtizedben egyre többen szereztek tudomást az irodalmi művekben rejlő terápiás lehetőségekről. Köszönhető ez többek között az elmúlt években megjelenő nagysikerű kiadványoknak, úgymint Jakobovits Kitti 2021-ben megjelent *Irodalomterápia: A könyvespolcod pszichológus szemmel* című könyvének²³ vagy Béres Judit *Élet a sorok között* címet viselő gyakorlati fókuszú irodalomterápiás kézikönyvének.²⁴ 2023-ban jelent meg a *Szövegrelő* irodalomte-

19 Uo.

20 Uo., 12.

21 GULYÁS Enikő, „Biblioterápia”, *Élet és Tudomány* 68, 11. sz. (2013): 339–341, 340.

22 GULYÁS Enikő, „A biblioterápia helye a neveléstudományban”, in *Változó életformák – régi és új tanulási környezetek: a 2013-ban, Egerben rendezett 13. Országos Neveléstudományi Konferencia válogatott anyaga*, szerk. BÁRDOS Jenő, KIS-TÓTH Lajos és RACSKO Réka, 117–130 (Eger: EKF Líceum Kiadó, 2014).

23 JAKOBOVITS Kitti, *Irodalomterápia: A könyvespolcod pszichológus szemmel* (Budapest: Kulcslyuk Kiadó, 2021).

24 BÉRES Judit, *Élet a sorok között: Irodalomterápiás gyakorlatok mindenkinek* (Budapest: Libri

rápiás kézikönyv,²⁵ melyben gyakorló irodalomterapeuták, a Magyar Irodalomterápiás Társaság tagjai által összeállított szócikkekből kaphatunk irodalmi ajánlásokat egy-egy problémakörre. Az önismeret és az irodalom szerencsés találkozása ez a kötet.

Dongó látogatása az idősök otthonában A mű feldolgozása irodalomterápiás csoport formájában

A kétbalkezes varázsló című meseregény kapcsán felmerült bennem a gondolat, hogy e mű alkalmas lehet irodalomterápiás feldolgozásra is. Felkerestem Horváth Éva irodalomterapeutát témafelvetéssel. Horváth Éva a Magyar Irodalomterápiás Társaság tagjaként vállalta, hogy a szakképzett terapeuták számára létrehozott zárt Facebook-közösségben felteszi a kérdést, hogy van-e olyan irodalomterapeuta, aki alkalmazta már e művet általa vezetett ülésen, csoporton. Sajnos nem találtuk nyomát ilyen szakmai előzménynek. Azonban ahogy a mesékben is lenni szokott, a mi történetünkben is volt egy fordulat. A megkeresésemet követően az interjúalany megismerkedett a meseregénnyel, és őt is magával ragadta Fitzhuber Dongó története, így a meseregénnyel foglalkozó kutatásaim időtartama alatt beépítette e művet egy idősöknek szervezett irodalomterápiás csoportfolyamatba. A szakember és a mű találkozásának köszönhetően e foglalkozás tapasztalatai is bekerülhetnek jelen tanulmányba.

Interjúalany: Horváth Éva irodalomterapeuta

Horváth Éva 1996-ban vehette át orosz nyelv és irodalom szakos diplomáját az ELTE Bölcsészettudományi Karán, majd 2019-ben irodalomterápiás végzettséget is szerzett a PTE BTK biblioterapeuta képzésén. Rendszeresen tart felnőtteknek önismereti foglalkozásokat. 2021. decembere óta heti rendszerességgel vezet zárt csoportos irodalomterápiás foglalkozásokat a verőcei Migazzi Kristóf Idősök Otthonában. Interjúalanyom részt vett az *Irodalomterápiás füzetek II.* összeállítás-

Könyvkiadó, 2022).

25 NÉMETH Luca Anna, szerk., *Szövegrelő: Találd meg magad az irodalomban!* (Budapest: Libertine Kiadó, 2023).

sában is,²⁶ melynek központi témája a szorongás. E komplex irodalomterápiás-ismeretterjesztő kiadvány életre hívásával az irodalomterapeuták a külföldön már közismert Mental Health Awareness (mentális egészséget tudatosító) kampányhoz csatlakoztak. A gyűjteménybe a közreműködő szakemberek olyan irodalmi műveket válogattak össze, melyek támogatást tudnak nyújtani azok számára, akik szorongással küzdenek. E kiadvány különlegessége, hogy a klasszikus és kortárs szerzők művei mellett az irodalomterápia iránt érdeklődők, a terapeuták jelenlegi vagy volt csoporttagjainak válogatott alkotásai is megtalálhatók a füzet végén.²⁷

Horváth Éva jelenleg a Károli Gáspár Református Egyetem mentálhigiénés segítő szakirányú továbbképzésének hallgatója. Szakmai tevékenységeiről a *Szöveges önismeret* weboldalon és Instagram-oldalon lehet tájékozódni.²⁸

Irodalomterápia és a mesék

A Horváth Évával készült szakértői interjú első fele a mesék szerepével foglalkozott az irodalomterápiában. Elmondása alapján sokan asszociálnak az irodalomterápia kapcsán egyből a meseterápiára, s ilyenkor a szakember igyekszik elmagyarázni, miben hasonlít és miben tér el e két módszer. Ami hasonlóság a kettő között, hogy az irodalomterápiás foglalkozásokon is szöveggel foglalkoznak, de más fókusszal, mint egy meseterápiás csoportban. Az irodalomterápia esetében magából a módszerből fakadóan a mesékhez szövegközpontúan nyúlnak. Hász Erzsébet a következőképpen fogalmaz a mese biblioterápiában betöltött szerepét vizsgáló tanulmányában:

A szövegalapú és a szövegközpontú művészetterápiák, így a mesét alkalmazók is, a pár szóra, néhány sorra koncentráló beszélgetést és játéktól a könyvvel mint tárggyal is játszó, így az egy vagy több könyvet lapozgató ismerkedést akár kötetnyi szöveg auditív és/vagy vizuális befogadására épül terápiáig terjed.²⁹

26 *Irodalomterápiás füzetek II: A szorongás*, szerk. BARANYAI Andrea, BARSÍ Nikoletta, BÉRES Judit és társai (Dunakeszi: Magyar Irodalomterápiás Társaság, 2023).

27 Uo.

28 HORVÁTH Éva, „Szöveges önismeret”, *szovegesonismeret.hu*; *instagram.com*, hozzáférés: 2024.04.15, <https://szovegesonismeret.hu/>; https://www.instagram.com/szoveges_onismeret

29 HÁSZ Erzsébet, „Mese a biblioterápiában”, *Napút* 14, 3. sz. (2012): 9–21, 9.

Összevetésképpen érdemes megvizsgálni, hogy a Metamorphoses Meseterápia hogyan közelít a mese szerepéhez ezekben a segítő folyamatokban. A meseterápia a „személyes életesemények mitikus feldolgozásának gyakorlatán alapul, és legfontosabb célja a változásokhoz szükséges lelki, szellemi és testi feltételek megteremtése [...]”,³⁰ ezért kapta a módszer Ovidius *Metamorphoses* (*Átváltozások*) című művéről a nevét. A mesék egyfajta katalizátorként működnek ebben a folyamatban. A meseterápiás csoportokra jellemző élőszavas mesemondás alkalmat teremt arra, hogy a meglévő mesei struktúrát megtartva a történet úgy hangozzon el, ahogyan azt az adott közösség vagy személy igényli, akár egy-egy gondolatot beleszöve, kiegészítve a mesét. Nagyon fontos azonban a meseterápiás mesemondás esetén is, hogy vannak olyan mondatok, melyek csak úgy hangozhatnak el, ahogyan azok szerepelnek a hiteles forrásból származó népmesei gyűjteményekben. Ezek kulcsfontosságúak a történet szempontjából.

Az irodalomterápiás mesefelhasználás esetén – Horváth Éva elmondása szerint – a facilitátor felolvassa a mesét vagy a mese egy részletét, és megnézik, hogy hogyan tud hozzá kapcsolódni a csoport. Különböző meseregényekkel is szoktak dolgozni az irodalomterapeuták, mint például a Harry Potter- vagy A Gyűrűk Ura-sorozat valamely részével. Ezeknél a műveknél lehet olyan globálisabb kérdésekről is beszélgetni, mint a jó és rossz ellentéte, vagy arról, hogy kik a segítőkink, kik támogatnak minket az életben. A szakember szerint az irodalomterápiában is nagyon jól tudnak működni a mesék, ugyanis olyan szövegekről van szó, amelyek nagyon meg tudják fogni a hallgatóságot, ezáltal hatékonyan bele tudják magukat élni az emberek az adott helyzetbe, és több szinten tudnak minderre reflektálni.

Irodalomterápiában is van lehetőség népmesék és műmesék használatára is. Érdekesképpen megjegyezném, hogy az Éova által megnevezett, irodalomterapeuták által is kedvelt mese, a *Lotilko szárnyai* a meseterapeuták körében is gyakran alkalmazott, veszteségeket és gyászfeldolgozást segítő mese. Ebből is látható, hogy a két terápiás módszer szöveganyagában is fellelhetőek közös elemek.

A szakértői interjú során felmerült a mesék életkor szerinti használata az irodalomterápiában. Az interjúalany példaként hivatkozott egy olyan óvodapszichológus kollégára, aki ezt a módszert már óvodások körében is sikeresen tudja

30 BOLDIZSÁR Ildikó, „Metamorphoses Meseterápia”, *boldizsarildiko.com*, hozzáférés: 2024.08.06, <https://www.boldizsarildiko.com/meseter%C3%A1pia>

használni. A megfelelő szakmai kompetenciák megléte mellett tehát már óvodás és iskolás gyermekeknél is jól alkalmazható ez a módszer. Ahogy a következő példa is mutatja, a megfelelően kiválasztott mesék felnőtt csoportokban is sikeresen tudnak működni.

Az irodalomterápiás csoportfoglalkozás tapasztalatai

A következőkben bemutatott irodalomterápiás foglalkozás a Migazzi Kristóf Idősek Otthonában valósult meg. Nagyon sok demens és több Alzheimer-kórral küzdő idős van a közösségben, akiknél Éva igyekszik minél több memóriagyakorlatot alkalmazni a terápiában. Törekszik arra, hogy sok emléket idéztessen fel az idősökkel, ezzel megdolgoztatva a hosszú távú memóriájukat. Horváth Éva azért választotta ezt a művet az egyik irodalomterápiás foglalkozás alapjául, mert úgy érezte, Dongó és Éliás Tóbiás kalandjait hallgatva az idősök egy kicsit vissza tudnak repülni a gyerekkorukba. A kétbalkezes varázsló története facilitálja az emlékek felidézését, ezáltal fejleszti a memóriát, és a terapeuta reményei szerint a kedves emlékek felidézésével elősegíthető a mentális jóllét állapota is. A foglalkozás lezárását követően megállapítható, hogy a mű és annak feldolgozási módja beváltotta a hozzá fűzött reményeket.

Az irodalomterápiás csoportfoglalkozáson 16 fő volt jelen, vegyesen nők és férfiak. A férfiak kevesebben számban voltak, de ez köszönhető annak is, hogy az otthonban is jelentősen kisebb a férfiak száma. A foglalkozás során a hangsúly a gyerekkori jó emlékek felidézésén és a mesélés általi kapcsolódáson volt. Beszélhettek a mű kapcsán saját gyerekkorukról és arról, amit és ahogy továbbadtak a meséléssel kapcsolatosan gyermekeiknek, unokáiknak. A varázsló karaktere kapcsán elindult a beszélgetésnek egy olyan vonala is, melynek fókuszában az állt, hogy mi történne, ha jönne valaki, aki teljesíthetné egy kívánságukat. Megfogalmazhatták, hogy mi lenne az a kívánság és miért éppen ezt választanák. Éva bevallása szerint nagyon szép és megindító foglalkozás volt.

Továbbgondolva Dongó történetét, a szakember el tudja képzelni akár fiatal felnőttek, akár családok esetében is e mű felhasználását. Szerinte ez a történet szinte bármelyik közösségbe bevihető, ugyanis az életszerűségéhez mindenki tud kapcsolódni. A meseregény varázsvilággal kapcsolatos részéhez véleménye szerint már egy kicsit jobban el kell mélyülni magunkban. A terapeuta hálás volt az inspirációért, amit ezen a ponton azért szeretnék kiemelni, mert az ilyesfajta

együttműködések világítanak rá igazán arra, hogy a tudományos kutatási kezdeményezések milyen fontos hatással rendelkezhetnek a terápiás gyakorlatokra, és az alkalmazott területek eredményei hogyan épülhetnek be tudományos publikációkba.

Dongó az online térben

Ha arra a kérdésre keressük a választ, hogyan hat a mai kor olvasójára Dongó története, érdemes az online térben is körütekintenünk. Az elmúlt évtizedekben komoly hagyománya lett az olvasásnépszerűsítésnek a különböző online felületeken, és számos olvasó közösség is szerveződött az internetes kapcsolódásoknak köszönhetően. A kutatás zárásaként megvizsgáltam, milyen népszerűségnek örvend Békés Pál meseregénye a legnagyobb magyar könyves közösségi oldalon, a moly.hu-n.³¹

A tanulmány írásának idején, 2024 tavaszán a 79. legjobb meseregény volt e kötet a molyok értékelése alapján. 479 felhasználó jelezte, hogy olvasta a könyvet, közülük 216-an méltatták arra, hogy csillagozással jelöljék, mennyire tetszett nekik e mű. 19-en kedvencként is megjelölték. A népszerűnek jelölt szereplők között szerepelt Fitzhuber Dongó, Dzsinn és Éliás Tóbiás. 82-en szöveges értékelést is írtak a meseregényről. A többség ezekben az értékelésekben kifejezte tetszését vagy éppen rajongását a művel kapcsolatban. Néhány felnőtt értékelő reflektált a gyermekével való közös olvasás tapasztalataira is. A pozitív kommentekben kiemelték a műre jellemző nyelvi játékoságot, humort, a panel környezete miatti hétköznapi jelleget, valamint a történet és a karakterek szerethetőségét. A következőkben bemutatok néhány pozitív értékelést, láttatva ezzel, hogy – többek között – mit tekint a mai kor olvasója értéknek e meseregényben:

- 1) Ez a meseregény visszarápított gyermekkoromba, mikor a lakótelepen este a jó éjt puszi után magamra húztam a takarót és hallgattam a szomszédok zsviját. Igazi lakótelepi meseregény, ami varázslatos világba penderíti a tömbházak „szürke” világában élő csemeteket. A varázsló olyan, mint ők, nem a legkiválóbb, kicsit se-

31 „Békés Pál: A kétbalkezes varázsló”, *moly.hu*, hozzáférés: 2024.08.06, <https://moly.hu/konyvek/bekes-pal-a-ketbalkezes-varazslo>

te-suta, de jószívű. Szerencsével és mások jóakarásával mégis képes győzedelmeskedni. Közben felfedezzük a házban lakókat és kiderül, hogy a legtöbb „rossz” nem is gonosz. Senki sem szeret egyedül lenni, és az összefogás csodákra képes, lezárt ajtókat nyithat meg:)³²

2) Hihetetlenül szórakoztató mese. [...] Egy lakótelepi varázsló kadljai (sic!). A legnagyobb erénye a humora mellett, hogy bemutatja, a leghétköznapi helyeken (akár a mi lépcsőházunkban is) létezik a mese.³³

Az értékelések között egy-két negatív megjegyzés volt mindössze olvasható. A második idézet a könyvet 5-ből 4 csillagra értékelő anya leírásából származik, aki számot ad arról, hogy neki nagyon tetszett a mű, de megfogalmazza kislfia véleményét is:

1) Erős közepes mese. Nem váltja meg a világot, de legalább sem nem untató, sem nem idegesítő.³⁴

2) A kisfiam szerint ez egy közepesen unalmas mese volt. [...] Ő is értékelte, hogy milyen zseniálisan játszik a szerző a szavakkal, de szerinte ez sokszor már a cselekmény rovására megy. (Tény, hogy nem olyan pörgős, mint egy Rumini. :)³⁵

A meseregényről készült tartalmak a digitális térben nemcsak a moly.hu-n jelennek meg. Más közösségimédia-platformokon (például a Facebookon és az Instagramon) is előfordulnak posztok a művel vagy a mű nyomán készült mesejátékkal kapcsolatosan. Az Instagramon még hashtag is létrejött a kétbalkezes varázslóval: 5 poszt esetében használták a #kétbalkezesvarázsló hashtaget, 2 posztnál pedig ennek ékezet nélküli változatát. Blogcikkekben és online folyóiratokban meg-

32 „AfterEight értékelése”, *moly.hu*, 2017. 02. 12., hozzáférés: 2024.08.06, <https://moly.hu/ertekelesek/2299563>

33 „brigi11 értékelése”, *moly.hu*, 2018.07.16., hozzáférés: 2024.08.06, <https://moly.hu/ertekelesek/2815879>

34 „Scurpien értékelése”, *moly.hu*, 2014.10.19., hozzáférés: 2024.08.06, <https://moly.hu/ertekelesek/1562728>

35 „bdetti értékelése”, *moly.hu*, 2021.03.16., hozzáférés: 2024.08.06, <https://moly.hu/ertekelesek/4385959>

jelent cikkekben is ajánlják a szerzők a kétbalkezes varázsló történetét. A YouTube-on pedig több csatornán is elérhető Békés Pál művéből készült mesejáték, rádiójáték, melynek zenéjét Berkes Gábor szerezte, a dramaturgja Szabó Éva, a rendezője pedig Varsányi Anikó volt.³⁶ Két példát kiemelve: Odo Misauq Youtube-csatornáján több mint 35 ezer megtekintésszámmal rendelkezett a rádiójátékot bemutató videó (a csatorna feltöltött videóit azonban azóta jogi problémák miatt törölték), a *Various Artists – téma* nevet viselő YouTube-csatornán pedig több mint 12 ezren látták a mesejáték alapján készült videót.³⁷ Mindkét videó esetében egy-egy állókép látható mindössze a képernyőn, amíg a mesejáték hallható, ezért helytállóbb az anyag meghallgatására hivatkozni. (A megtekintésszám a platform sajátosságai miatt alkalmazott terminus.)

Összegzés

Hiába telt el negyven év, látható, hogy Fitzhuber Dongó népszerűsége töretlen. A kétbalkezes varázsló története közel hozható a mai kor fiataljaihoz is, ha a pedagógus, a szülő vagy a szövegekkel dolgozó szakember képes megfelelően átadni azt. A mű kortalanságát az is jelzi, hogy a fiatalok mellett a felnőtt és az idősebb olvasók is megtalálják azt az olvasatot, ami számukra aktuálisan a legrelevánsabb e mű kapcsán. Az iskolások számára lehet ez egy izgalmas történet, melyben magukra ismerhetnek, miközben jót mulatnak Dongó esetlenségein és a kalandokon, az idősebbeknek pedig lehet egyfajta időutazás a gyermekkorukba.

Fontos kiemelni, hogy ezeknek az évtizedekkel ezelőtt megjelent meséknek is szüksége van a továbbélés érdekében arra, hogy online térben is találkozzanak velük a potenciális olvasmányok után kutató fiatalok, szülők és pedagógusok. Erre alkalmas platformok lehetnek a közösségi média felületei és a kifejezetten olvasásra specializálódó blogok, online könyves közösségek. A mű alapján készült mesejáték népszerűsége is igazolható a YouTube platformján látható megtekintésszámokkal. *A kétbalkezes varázsló* című meseregény esetében is előfordulhat több olyan gyermek, aki magát a regényt nem olvasta, de az online felületeken elérhető mesejáték által mégis megismeri Dongó történetét.

36 „A kétbalkezes varázsló mesejáték [adatlap]”, *radiojatek.elte.hu*, hozzáférés: 2024.08.06, <https://radiojatek.elte.hu/radiojatek/22590/>

37 BERKES Gábor és BÉKÉS Pál, „A kétbalkezes varázsló [mesejáték]”, *YouTube.com*, 2016. 02. 10., hozzáférés: 2024.08.06, <https://www.youtube.com/watch?v=9SMMY6BGDSg&t=2255>

E tanulmány legfontosabb üzenete az, hogy vigyük tovább a régi idők meséit is, ne féljünk attól, hogy a mai gyerekek nem tudnak hozzá kapcsolódni. Játékkal, alkotással, beszélgetéssel még e rendkívül digitalizált világban nevelkedő gyerekek is képesek lesznek összekacsintani Éliás Tóbiással és Fitzhuber Dongóval egy újabb kaland előtt.

Köszönetnyilvánítás

Köszönöm a Szegedi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Karán működő Gyerek- és Ifjúsági Irodalom és Kultúra Kutatóközpont munkatársainak a lehetőséget, hogy jelen írással gazdagíthattam *A kétbalkezes varázsló* című meseregényt fókuszba állító kötet anyagát. Köszönettel tartozom interjúalanyaimnak is, Nagy Magdolnának és Horváth Évának, hogy szakmai tapasztalataikat megosztották velem és engedélyt adtak rá, hogy e tanulmány megjelenésével talán ötleteket is adhassunk e mű változatosabb felhasználására különböző közösségek életében.

Bibliográfia

- BARTOS Éva, szerk. *Olvasókönyv a biblioterápiáról*. Budapest: Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központ, 1989.
- BÉKÉS Pál. *A kétbalkezes varázsló*. Budapest: Minerva Kiadó, 1983.
- BÉRES Judit. *Élet a sorok között: Irodalomterápiás gyakorlatok mindenkinek*. Budapest: Libri Könyvkiadó, 2022.
- BOLDIZSÁR Ildikó, szerk. *Meseterápia a gyakorlatban: A Metamorphoses Meseterápia alkalmazása*. Budapest: Magvető Kiadó, 2014.
- BOLDIZSÁR Ildikó. „Hogyan segítek én terajtd?”: *Segítő kapcsolatok a mesékben*. Budapest: Magvető Kiadó, 2023.
- BOLDIZSÁR Ildikó. „Varázslás és fogyókúra: A mesei metamorfózisokról”. *Holmi* 4, 7. sz. (1992): 945–952.
- BOLDIZSÁR Ildikó. *Meseterápia: Mesék a gyógyításban és a mindennapokban*. Budapest: Magvető Kiadó, 2010.
- GULYÁS Enikő. „A biblioterápia helye a neveléstudományban”. In *Változó életformák – régi és új tanulási környezetek: a 2013-ben, Egerben rendezett 13.*

Országos Neveléstudományi Konferencia válogatott anyaga, szerkesztette BÁRDOS Jenő, KIS-TÓTH Lajos és RACSKO Réka, 117–130. Eger: EKF Líceum Kiadó, 2014.

- GULYÁS Enikő. „Biblioterápia”. *Élet és Tudomány* 68, 11. sz. (2013): 339–341.
- HÁSZ Erzsébet. „Mese a biblioterápiában”. *Napút* 14, 3. sz. (2012): 9–21.
- JAKOBOVITS Kitti. *Irodalomterápia: A könyvespolcod pszichológus szemmel*. Budapest: Kulcslyuk Kiadó, 2021.
- NÉMETH Luca Anna, szerk. *Szöveglelő: Találd meg magad az irodalomban!* Budapest: Libertine Kiadó, 2023.
- PATYI Beáta, szerk. *Csepű, lapu, gongyola*. Budapest: Jel Kiadó, 2005.
- STALLINGS, Fran. „The Web of Silence: Storytelling’s Power to Hypnotize”. *The National Storytelling Journal* Spring/Summer (1988): 6–19.
- Irodalomterápiás füzetek II: A szorongás*, szerk. BARANYAI Andrea, BARSZ Nikolett, BÉRES Judit és társai, Dunakeszi: Magyar Irodalomterápiás Társaság, 2023.
- TÓTH Eszter Zsófia. „A »bontott csirke reklám« nyomában”. *Napi Történelmi Forrás*, 2018. 10. 12. Hozzáférés: 2024.08.06. <https://ntf.hu/index.php/2018/10/12/a-bontott-csirke-reklam-nyomaban/>

Internetes források

- „A kétbalkezes varázsló mesejáték [adatlap]”. radiojatek.elte.hu. Hozzáférés: 2024.08.06. <https://radiojatek.elte.hu/radiojatek/22590/>
- A Magyar Irodalomterápiás Társaság weboldala: irodalomterapia.hu. Hozzáférés: 2024.08.06. <https://www.irodalomterapia.hu/>
- A Metamorphoses Meseterápiás Egyesület weboldala: meseterapia.hu. Hozzáférés: 2024.08.06. <https://www.metamese.hu/>
- HORVÁTH Éva. „Szöveges önismeret”. szovegesonismeret.hu; [instagram.com](https://www.instagram.com/szoveges_onismeret). Hozzáférés: 2024.08.06. <https://szovegesonismeret.hu/>; https://www.instagram.com/szoveges_onismeret
- BOLDIZSÁR Ildikó. „Metamorphoses Meseterápia”. boldizsarildiko.com. Hozzáférés: 2024.08.06. <https://www.boldizsarildiko.com/meseter%C3%A1pia>
- „Békés Pál: A kétbalkezes varázsló”. moly.hu. Hozzáférés: 2024.08.06. <https://moly.hu/konyvek/bekes-pal-a-ketbalkezes-varazslo>

- „Bontott csirke 1 [reklám]”. *Youtube.com*, 2014. 06. 03. Hozzáférés: 2024.08.06
<https://www.youtube.com/watch?v=ROv8E0oSL4w>
- „AfterEight értékelése”. *moly.hu*, 2017. 02. 12. Hozzáférés: 2024.08.06. <https://moly.hu/ertekelesek/2299563>
- „Brigi11 értékelése”. *moly.hu*, 2018.07.16. Hozzáférés: 2024.08.06. <https://moly.hu/ertekelesek/2815879>
- „Scurpien értékelése”. *moly.hu*, 2014.10.19. Hozzáférés: 2024.08.06. <https://moly.hu/ertekelesek/1562728>
- „Bdetti értékelése”. *moly.hu*, 2021.03.16. Hozzáférés: 2024.08.06. <https://moly.hu/ertekelesek/4385959>
- BERKES Gábor és BÉKÉS Pál. „A kétbalkezes varázsló [mesejáték]”. *YouTube.com*, 2016. 02. 10. Hozzáférés: 2024.08.06. <https://www.youtube.com/watch?v=9SMMMy6BGDSg&t=2255>

Nánay István

Békés Pál színpadi műveiről – színházi szemmel

Békés Pált a nyolcvanas évek elejétől ismertem. Először csak a művei keltették fel érdeklődésemet, aztán a Színház folyóirat szerkesztőségében – ahol négy drámája jelent meg – már személyes kapcsolat alakult ki közöttünk, s amikor 1990 után megbecsült szerzője lett a folyóiratnak, szerkesztettem írásait. 1985-től a zalaegerszegi Nyílt Fórumon évente együtt töltöttünk egy-egy hetet, s nem sokkal később néhány darabjával dramaturgként foglalkozhattam.

De először nem vele, hanem az édesanyjával találkoztam. Kezdő újságíró koromban több szerkesztőségnél kopogtattam, ezek egyike a Család és Iskola hetilap volt, amelynek mellékletét, a *Gyermekünket* (majd az egész újságot) szerkesztette Békés Mária. Ennél a lapnál volt évekig főszerkesztő Török Sándor író, más művei mellett a *Kököjszi és Bobojsza* meg a *Csilicsala csodái* szerzője. Nem számított a rendszer kegyeltjének, de a Magyar Nők Országos Tanácsának lapjánál dolgozhatott, nem volt szem előtt. Jó pár orgánus nyújtott akkoriban menedéket a hozzá hasonlóan megtúrt alkotóknak, például az Állami Bábszínház többek között Mészöly Miklóst dramaturgnak, Országh Lilit és Jakovits Józsefet tervezőnek alkalmazta. Ilyen azilum volt a *Gyermekünk* is, ahova Vargha Balázs, Varga Domokos, Horgas Béla, Levendel Júlia, Vekerdy Tamás, Dániel Ferenc, Janikovszky Éva és mások írtak rendszeresen, és egy ideig Nádas Péter volt az olvasószerkesztője. Íróvá válásában Békés Pálra nyilvánvalóan hatott ez az inspiráló közeg.

Ha elfogadjuk azt az irodalomtörténeti állítást, hogy a magyar drámaírásban fordulópontot vagy másfelől nézve origót jelent Örkény István munkássága, akkor ehhez a ponthoz viszonyítva Békés Pált a harmadik drámaíró nemzedék tagjának tekinthetjük. Radnóti Zsuzsa szerint

Örkény István és a korszak többi neves drámaírója radikálisan más hangon szólalt meg, mint elődeik. 1956 nagy társadalmi és eszmei válsága átformálta a darabok világképét, hőseszményét és dramaturgiáját. A heroikus hős kora »lejárt«, és helyét átvette a groteszk hős, akivel már sokkal nehezebb volt azonosulni. A drámai történet sokkal bonyolultabbá, nehezebben követhetővé vált, mint korábban.¹

Nagyjából Örkénnyel egy időben pályájukat kezdő vagy kibontakoztató szerzők – elsősorban Csurka István, Szakonyi Károly, Eörsi István, Görgey Gábor, Száraz György – képezik az első drámaíró nemzedéket, amelynek tagjai az örkényi groteszk folytatói, illetve továbbgondolói. Bár elődeikhez képest sok szempontból más esztétikát képviseltek, műveik olyannyira közönségszűkebbé váltak, hogy többségüket nagyszínházakban játszották.

Hozzájuk képest gyökeresen más alkotói attitűd jellemezte azokat a zömmel a negyvenes években született szerzőket – mindenekelőtt Nádas Pétert, Bereményi Gézá, Spiró Györgyöt, Schwajda Györgyöt, Kornis Mihályt, de tulajdonképpen Esterházy Pétert és Hajnóczy Pétert is –, akik munkásságát akkoriban a *hiánydramaturgia* kifejezéssel illették.² Megint Radnóti Zsuzsát, a magyar dráma sorsát több mint fél évszázada figyelemmel kísérő, a születő alkotásokat színpadra segítő dramaturgot idézem:

Ők voltak a nagy tagadók, a radikális robbantók, akik élesen szembe fordultak az előttük járókkal, szemléletben és kifejezésmódban egyaránt. [...] [A *hiánydramaturgia* fogalma – megjegyzés NI] pontosan kifejezte mindazt a szemléleti és dramaturgiai változást, amit ezek a művek létrehoztak. A hiány felmutatásával lázadt egy nemzedék: irritáló és lázító volt az a sok hiány, amivel tüntettek: hős-hiány, cselekvés-hiány, a felnőtttség hiánya, történet-hiány, múlt-hiány, apa-hiány, identitás-hiány. Ezek a művek a negatív létezés felmutatásával vádoltak.³

1 RADNÓTI Zsuzsa, „Mellékszereplők kora”, in RADNÓTI Zsuzsa, *Mellékszereplők kora*, 92–108 (Budapest: Széphalom Könyvműhely, 1991), 92.

2 A kifejezés egy, e generáció munkásságát összegző kötet címéből való: VINKÓ József, szerk., *Hiánydramaturgia* (Budapest: Népművelési Propaganda Iroda, 1982).

3 RADNÓTI, „Mellékszereplők...”, 93, 95–96.

Az új hang a színházaknak is, a közönségnek is sok szempontból idegennek, sőt befogadhatatlannak tűnt, emiatt e szerzők darabjait nem vagy csupán kis térben, stúdió körülmények között mutatták be.

Úgy tűnt, hogy megszakad egy kívánatos folyamat, s a kortárs magyar dráma meg a színházak között olyan szakadék alakul ki, amelyre ezt megelőzően nemigen akadt példa. Ekkor lépett színre az a harmadiknak mondott, túlnyomó részt az ötvenes években születettek generációja, amelybe mások – Garaczi László, Márton András, Nagy András, Zalán Tibor, Kárpáti Péter, Németh Ákos – mellett Békés Pál is sorolható. Őket Radnóti Zsuzsa 1991-ben így írta körül:

A fiatalok drámái egyelőre nem olyan öntörvényűek, mint a középgeneráció alkotásai, inkább a már ismert témákat, létélményeket, hőseszményeket árnyalják tovább és gazdagítják, de erényük, hogy élesebben fogalmazzanak. A hangvétel és nézőpont is új: hűvös, tárgyilagos, a végletekig ironikus, akár a történelmet, akár a jelent faggatják, és a megformálandó tárgyra vetett alkotói tekintet józan, racionális, fanyar, közönyös és közömbös, esetleg kíváncsian figyelő, de mindenképpen mentes a szenvedélytől.⁴

A színházi dramaturgok velük lényegében ugyanúgy jártak, mint az előző nemzedékkal: hiába ajánlgatták rendezőknek, igazgatóknak az új és még újabb drámákat, ők ezek bemutatására ritkán vállalkoztak. A dramaturgok keresték a módját annak, hogy ezt az áldatlan helyzetet valahogyan feloldják, és érvényesüljön az a természetesnek hitt állapot, amelyben a mindenkori színház és a vele kortárs nemzeti dráma egymást megtermékenyítve léteznek.

Ekkor lépett színre Békés Pál, aki midőn hazaérkezett Amerikából, ahol ösztöndíjasként tartózkodott, beszámolt egyik leginspirálóbb élményéről. Connecticutban fiatal amerikai drámaírók tanácskozásán vett részt, amelyet egy negyed százada fennálló alapítvány rendez. Ennek főállású igazgatója minden évben drámapályázatot hirdet, amelyre elképesztő számú pályamű érkezik. (1983-ban, amikor Békés ott volt, 1750 színmű.) Előrostálás után száz pályamű szerzőjét hívják meg Connecticutba, ahol a drámákat nyilvánosan megbeszélik, majd egy héten át dolgoznak a műveken (egyeseket csak próbálnak, másokból felolvasó produkciót, esetleg előadáskiccut készítenek). Általános vitával zárul a program,

4 Uo., 100.

amelynek bevallott célja, hogy ne kommerciális produktumokat segítsenek létrehozni, hanem az új, kortárs amerikai dráma születésénél bábáskodjanak.

Ez a beszámoló döntő lökést adott a dramaturgok készülődésének, s ez által kapott formát a Nyílt Fórum, ami több, mint három évtizede a legújabb drámák egyik legfontosabb műhelye. A kezdeményezést felkarolta a zalaegerszegi Hevesi Sándor Színház és személy szerint Ruszt József igazgató-főrendező. Így egy, a megyeszékhelyhez közel eső kastélyban (ahol laktak is a résztvevők) délelőttönként írók, dramaturgok, kritikusok előválogatott darabokat elemeztek, délutánonként pedig a színházban az elemzett művek közül kettőnek a nyílt próbáján vettek részt, este meg a teátrum futó produkcióit tekintették meg. Az írók tehát élesben tapasztalhatták meg, hogy – miközben a darabjuk jeleneteit rendezői segítséggel színészek próbálják életre kelteni – hogyan működik a szövegük, ugyanakkor a színháziak ismerkedhettek számukra addig szokatlan dramaturgiával, keresgélhették az ehhez szükséges szcenikai és színészi eszközöket. Számos dráma jutott színpadra a Fórum és néhány „megszállott” dramaturg jóvoltából – változatlanul kis terekben.

A Nyílt Fórum aktív és konstruktív résztvevője volt Békés Pál. E találkozók alatt kötöttünk szakmai barátságot, s többek között e kapcsolat alapozta meg a folyóirattal való szorosabb kötődését éppen úgy, mint azokat az együttműködéseket, amelyek néhány darabjának színre vitele közben jöttek létre.

Békés Pált az irodalomtörténet elsősorban prózistaként tartja számon, holott drámaírói munkássága is tetemesnek mondható. Ő nem asztalfióknak vagy az örökkévalóságnak írt, színműveit rendre játszották. Az Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet (OSZMI) adattára és a magam adatbázisa szerint Békésnek tizenkilenc darabját mutatták be.

Békés Pál bemutatott darabjai (az ősbemutató évszáma, helyszíne és rendezője):

1983.

Egy kis térszene. (Rádiójátékból) Thália Színház. Rendező: Kővári Katalin
A kétbalkezes varázsló. Játékszín. Rendező: Vándorfi László

1984.

Szegény Lázár. (Rozgonyi Ádámmal közösen) Pécsi Nemzeti Színház. Rendező: Szegvári Menyhért

1986.

Pincejáték. Zalaegerszegi Hevesi Sándor Színház. Rendező: Merő Béla

1987.

A női partórség szeme láttára. Madách Kamaraszínház. Rendező: Huszti Péter

1989.

A játékdoboz. Állami Bábszínház. Rendező: Lengyel Pál

A Félőlény. Szegedi Nemzeti Színház. Rendező: Ács János

Csokoládéháború (Robert Cormier művéből). Miskolci Art Stúdió. Rendező: Lengyel Pál

1993.

Marcipánmester. (Jaan Kross művének átdolgozása). Kolibri Színház. Rendező: Novák János

1994.

Habhegyező (Salinger: *Zabhegyező* című regénye alapján). Miskolci Nemzeti Színház. Rendező: Lengyel Pál

Össztánc. Vígszínház. Rendező: Marton László

New-Buda. Egri Gárdonyi Színház. Rendező: Hegedűs D. Géza

1996.

A dzsungel könyve (Zene: Dés László, Dalszöveg: Geszti Péter). Pesti Színház. Rendező: Hegedűs D. Géza

1997.

Doktor Dolittle cirkusza (Hugh Lofting művének átdolgozása). Kolibri Színház. Rendező: Molnár Piroska

2000.

Spárqa tengeralattjáró. Kolibri Színház. Rendező: Szívós Károly

TÉVÉ-játék. Debreceni Csokonai Színház. Rendező: Czeizel Gábor

2002.

Visz-a-víz. Stúdió K. Rendező: Fodor Tamás

2005.

Körborz. (Rádiójátékból) Harlekin Bábszínház. Rendező: Lengyel Pál

2016.

A Tisza felső folyása. (Rádiójátékból) József Attila Színház. Rendező: Telihay Péter

E színművek csaknem felének több magyar nyelvű repríze volt. A legtöbb *A dzsungel könyvének* (harminc), *A Félőlénynek* (tizenöt) és *A kétbalkezes varázslónak* (hat).

Ha e darabokat mechanikusan osztályoznánk, kézenfekvőnek tünne, hogy az egyik halmaz a gyerekeket megcélzó műveké, a másik a felnőtt tartalmakat hordozóké. Ám e feltevés csak részben lenne elfogadható, mivel Békésnél a két csoport tartalmilag – szerencsére – nem különül el élesen. A gyerekdarabjai is leginkább felnőttmeséknek tünnek. A műfaji határok is gyakran elmosódnak, s több darabja prózai és/vagy hangjáték-előzményből született. Ennek vannak előnyei és hátrányai. Az átdolgozások legfőbb pozitívuma, hogy ismert az alaptörténet, így a nézők kapaszkodókat kapnak a színpadi verzióhoz, ugyanakkor negatívum, hogy a darabok magukon viselik prózai eredetüket, a történetbonyolításban éppen úgy, mint a konfliktusformálásban.

Drámaírói pályáját Békés két mai mesejátékkal indította. Hangsúlyozandó a maiság, ugyanis amikor az *Egy kis térzene* és *A kétbalkezes varázsló* színpadra került, pedagógusok és irodalmárok, de leginkább a színházzal foglalkozók igencsak megosztottak voltak abban a kérdésben, hogy klasszikus vagy modern mese lenne kívánatos a gyermeki lélek fejlődéséhez. Olyan tekintélyek kardoskodtak a népmesék és a „hagyományos” mesék mellett, mint Vekerdy Tamás, Keleti István, Gabnai Katalin. Nem a maradiság, hanem a rossz tapasztalat szólalt meg értékítéletükben. Ugyanis országszerte nagy volt a kereslet a gyerekszínházi produkciók iránt, s ezt sokan kihasználták. Se szeri, se száma nem volt azon kettő-négyszemélyes hahnizó truppoknak, amelyek komplett darabokkal utazták végig az országot, s repertoárjukat a jól ismert mesék mellett egyre inkább a hétköznapi életben játszódó történetek adták. Ez utóbbiaknál kevésbé lehetett kifogásolni, hogy technikai kényszerből a bemutatott történetnek csupán a váza jelenik meg a színpadon, illetve az új meséknél nem kellett jelmez, de még díszlet se nagyon. Gyakran a csoportok maguk készítették e színdarabokat, és nemcsak az alapanyag, de a kivitelezés is többnyire gyalázatos volt. Tehát elsősorban ezek ellen keltek ki a gyerekszínházat féltők.

Ezzel párhuzamosan az írók közül többen meglátták az e műfajban rejlő lehetőségeket. Nem elsődlegesen a drámában, sokkal inkább a prózában, ám a regényekből, mesékből gyakran születtek színpadi átdolgozások. Íródtak nagyon sikeres darabok (hogy csak Csukás Istvánra utaljak) és nagyszerű kortárs művek – mindenekelőtt Lázár Ervinre, Janikovszky Évára vagy Békés Pálra gondolok –, amelyeknek a színpadi adaptációja legtöbbször akkor sem érte el az eredeti alkotás szintjét, ha maga a szerző volt az adaptáló.

Ennek egyik oka: egy történet kétféle megjelenési formája, a prózai és a színpadi, egyrészt kétféle fogalmazást igényel, másrészt eltérő befogadói folyamatot vált ki, illetve különböző hatást eredményez. Alaphelyzet, hogy könyvet olvasva a befogadó képzeletében jelenik meg a mű, míg a színpadon ez a képzeleti faktor, a fantázia sokkal korlátozottabban tud működni. (Egy példa: hogy egy szereplő miként néz ki, azt akkor is az olvasó képzelete teszi teljessé, ha az író mégoly részletesen jellemzi hősét, de a színpadon megköti képzeletünket az, hogy milyen alakú színész játssza a figurát, az hogyan mozog, beszél, milyen ruhát hord, stb.) Többek között erre a hatásmechanizmusra is többen hivatkoztak a modern mesék képviselői közül, mondván: az ismerős közeg és a naponta átélt szituációk segíthetnek a látottak dekódolásában.

Mindebből a gyerekirodalom és -színház számos dramaturgiai problémája következik. Ezek közül csupán háromra utalok. A hagyományos mesékben a jók és gonoszok élesen szemben állnak egymással, de a belőlük átírt színművek többségében a szereplők közötti ellentét gyengítve van. Ez elsősorban abból a máig tapasztalható téves meggondolásból ered, hogy színpadon a gonosz, az intrikus karakteres ábrázolása félelmet és szorongást szülhet a gyereknézőkben. Ezért a hős ellenfele általában komikus figurává degradálódik, és cselekedetei ténélkülivé válnak. Márpedig ha egy „darabban nincs igazi rossz, [...] nincs igazi darab sem” – figyelmeztet Gabnai Katalin.⁵ A komikumra törekvés már a figurák névadásában is megnyilvánul. Míg a klasszikus meséknél a szereplők neve a prózai változathoz ismert és lényegében kötött, addig az úgy nevezett mai mesék igen nagy százalékában az írók alakjaiknak előszeretettel mókás, kifacsart hangzású neveket adnak.

A másik közkeletű tévedés a darabok megzenésítése. Az igaz, hogy a gyerekek különböző korokban más és más módon viszonyulnak a zenéhez, s a zene segít az események érzelmi befogadásában és feldolgozásában, de a színpadi ze-

5 GABNAI Katalin, „»Vacseti«”, *Criticai Lapok* 1, 1–2. sz. (1992): 8.

nehasználat leggyakrabban csak dalok közbeiktatásával történik. Ennek kettős hatása van. Egyrészt minél fiatalabb a gyerekközönség, annál inkább tapasztalható, hogy egyféle ingert viszonylag rövid ideig képesek figyelemmel befogadni, ezért a prózai és zenés etapok váltakoztatása indokolt lehet, másrészt viszont az énekszámok megtörik a cselekmény ívét, ezért minden zenei megszólalás után újra kell indítani a jeleneteket.

A harmadik probléma az, hogy a gyerekkultúra a szakmai és civil közvélekedés szerint az igazi, a felnőtt kultúra mostohatestvére csak. Ennek színházi vonatkozása egyrészt a maradék-elv (a „futottak még-emberek” hozzák létre a gyerekproduktciókat, illetve a gyerekeknek jó egy szintetizátorral lepötyögött gépzene, a már lefutott előadásokból megmaradt díszletelemek és jelmezek) érvényesülése, másrészt az, hogy a gyereket mint embert és nézőt nem veszik komolyan.

Ezek a megjegyzéseim mindenfajta gyerekszínházi produktumra igazak voltak azokban az években, amikor Békés Pál drámaírói pályája datálódott. Ő – s nem különben Lázár Ervin, akivel Békés ebbéli működése összevethető – jórészt ezeket a gondokat írta elkerülték, az más kérdés, hogy a műveikből készült előadásokról ezt már jóval kevésbé lehet elmondani.

Az *Egy kis térzene* eredetileg rádiójátéknak íródott, főszereplője Art úr, a trombitás főpincér, aki egy hetedik kerületi téren álló elhagyatott zenepavilonban szeretne ismét zenélni, s e tervének megvalósulásában segít neki Kriszta és Marci, akik kulcsos gyerekként idejük nagy részét a téren töltik.⁶ A két gyerek addig-addig szervezkedik, míg a tér lakóit, az ellenzőket is, az ügyük mellé állítják. A gyerekek nyüzsgése közben az író felvonultatja a tér jellegzetes figuráit, Hilda nénit, akinek zongorája van, a jegest, a péket, a dinnyés kofát, a mozigépszét, a kekeckedő nyugdíjast és így tovább. Tulajdonképpen „szemlélődő” darab született, amelyben nincs igazi konfliktus, sem látványos események. Egy ilyen típusú mű csak akkor tud érvényesülni, ha a felvillantott alakokat erős színészi jelenléttel teszik élővé, s ez a Thália Színház-beli előadáson csak részben valósult meg. A darab lényeges (és nem az előzőekben jellemzett módon) eleme a zene, hiszen egy zenekar szervezése áll a mű középpontjában, ám épp a minőségi zene nem született meg az előadáshoz. A megvalósulással kapcsolatos hibák ellenére Békés Pál drámaírói bemutatkozása ígéretesnek volt mondható.

⁶ Kulcsos gyerekeknek nevezték azokat az iskolásokat, akiknek a szülei dolgoztak, ezért tanítás után egyedül vagy bandában töltötték a szabadidejüket, s hogy haza tudjanak menni, a lakáskulcsot pertlire kötve a nyakukban hordták.

A következő munka részben magán viseli az előző darab jellegzetességeit, részben nyitás a tényleges mesék felé. *A kétkelkezes varázsló* is ismerős közegben (egy bérházban) játszódik, s ezúttal is két főszereplő – Fitzhuber Dongó varázslótanonc és a pizsamás Éliás Tóbiás – viszontagságai közben a ház lakóinak tablója tárul elénk. De e szereplők között mese-hierarchia mutatkozik: van király (Badar) és királylány (Lanolin), boszorkány (Irma néni), vannak a hőst vándorlása közben segítő és hátráltató egyének (Drótorján család, Nagy Kulcsmásoló, Csikorgó Csőkorgó, kukák, dzsinnek) stb. A mű eredetileg meseregény, de a megjelenését követően már igen hamar megszületett belőle a színpadi verzió, amit röviddel egymás után több színház felfedezett magának. Ám erre is igaz, amit korábban az átdolgozásokról írtam, s erre utalt az előadás egyik méltatója is a darab bábszínházi verziója kapcsán: „*A kétkelkezes varázsló* megszenvedte a hajdani ifjúsági regényforma levedlését, sőt, a könnyen bomló szálak, melyek a lakótelepi mitológia szövetét éppenhogy létrehozzák, színpadra érve széjjelfoszlanak.”⁷

A kétkelkezes varázsló jól működő, flottul bonyolított, Lázár Ervin ihletett-ségű darab, de ami Lázárnál a valóság és a költészet egymásba játszatásából születik, az Békésnél még elsősorban írói technika. Az író ügyesen helyezi át a tipikus mesei fordulatokat mai közegbe, felhasználva a kor új elektronikai eszközeit (fontos szerep jut az antennának, a drótorjánoknak nevezett huzaloknak stb.). Az ősbemutató ahelyett, hogy gyengítette volna, felerősítette a mű helyenként erőltetett humorát, és a megzenésítés sem segítette elő azt, hogy kiderüljenek Békés Pál színművének erényei.

E két darabbal csaknem egy időben Békés Pál „felnőtt” színházi szerzőként is bemutatkozott. Egymást követő években mutatták be a *Szegény Lázárt*, a *Pincejátékot* és *A női partórség szeme láttára*-t. Az elsőt Rozgonyi Ádám filmessel, a mű rendezőjével közösen írta egy ismeretlen spanyol szerző *Lazarillo de Tormes* című pikareszk regényéből. Az átdolgozás megtartja a regény szerkezetét, azaz a főhős, egy szolgáló meséli el a vele történeteket, s az egymással össze nem függő epizódok rendre megelevenednek. Lazarillo bárhova kerül, gazdáit egytől egyig gazemberek, az ereklejárusból lett inkvizítortól kezdve az írástudatlan, de irodalmi babérokra vágó és a királyi udvarba törekvő Lopez úrig, aki kedvesét, a szajha Anitát a szolgáló feleségévé teszi. Lázár minden epizódból vesztesen kerül ki. Ez az epizódsor, a felrajzolt figurák szerepeltetése meg az eredendően epikus szerkezet hasonló a már említett két darabban tapasztaltakhoz. Ám ez esetben ár-

7 GABNAI, „»Vacseti«”, 8.

nyaltabb a darab humora, mint a gyerekdaraboknál. Ezt a kritikus Urbán Balázs a mű egy későbbi előadása kapcsán ekként erősítette meg:

Ez a humor természetesen szelíd, bensőséges, megbocsátó, hiszen nem maga Lázár nevetséges, hanem ideái válnak azzá az adott környezetben. Ezt a környezetet csípősebb, erősebb iróniával ábrázolja a mű (s hogy ez az irónia mégsem válik igazán meghatározóvá, annak valószínűleg oka az is, hogy mindaz, amit a darab a pénz- és érdekközpontú politikai manipulációkról, értelmiségi árulásokról mondani tud, néhány árnyalattal közhelyesebb a cselekmény fővonalánál). A gördülékenyen szerkesztett, magas nyelvi színvonalon írott, szellemes, helyenként finoman érzelmes szöveg valóban alkalmas arra, hogy szórakoztatva gondolkodtassa el a nézőt.⁸

A *Pincejáték* tulajdonképpen a már említett Nyílt Fórum terméke. Az első találkozón analizáltuk a művet, majd záróeseményként a színészek bemutatták a darabnak egy keresztmetszetét, ami a délutáni próbák során született. A próbamunka rendezője, Merő Béla vállalkozott arra, hogy a következő Nyílt Fórumig az egész darabot színpadra állítja a zalaegerszegi színházban. Érdekes volt ezt a variációt összevetni az ugyanabban az időszakban Békéscsabán született előadással, amelyet Szegváry Menyhért vitt színre, s látni, hogy a két rendező mit tartott fontosnak és kiemelendőnek a szövegből, és hogy próbálta a kevésbé drámai alapszituációt megmozdítani. Tarján Tamás a darabról szólván (annak egyik reprízét elemelve) azt emelte ki, hogy

[a] kilenc szereplős kamaradráma kevésbé árnyalt, mégis működőképes parabola. Fikciója szerint a házak alatt, a föld odvaiban, mélyrétegeiben rendezkedett be a múlt ellen-társadalma. Ezekben a sötét bugyrokban árnyak húzódnak meg, akik különös kvázi-életet, profán szellemléteket folytatnak. »Túlélők«: bujdosók, tanúk, vétkesek, áldozatok egyszerre. [...] Békés egyik legerősebb – vallomámos, nemzedéki színezetű – mondandója a zoltánok függése a múlttól, melyről érzelmeken és benyomásokon kívül nincs tisztességes tudomásuk.⁹

8 URBÁN Balázs, „Kellemes naivitás”, *Critikai Lapok* 12, 3–4. sz. (2003): 16–17.

9 TARJÁN Tamás, „Aprófa”, *Critikai Lapok* 6, 11. sz. (1997): 11.

Annak idején pedig én így írtam a drámáról:

Békés darabjának főhőse egy fiatalember, aki házának pincéjében a múltjával szembesül. Zoltán, aki alig tud valamit szülei generációjáról – s amit tud, az is csak közhelyek gyűjteménye –, akit kielégít a maga kisszerű, anyagi örömeket nyújtó élete, azzal kénytelen szembenézni, hogy a technikai civilizáció adta biztonságérzete elillan, a szüleiéről eddig kialakított képe idillikus és idealizált volt, s ahogy megismeri a számára addig ismeretlen összefüggéseket, a múltját, úgy válik egyre inkább kiszakíthatatlan részévé is a múltnak, úgy idegenedik el a külvilágtól. Amilyen mértékben sajátjává válik e múlt, s ahogy a pincelakók fel- és beépítik rekvizitumaikkal a múlt tornyát, úgy meztelenedik le a szó szoros értelemben a fiú, s végül, amikor döntenie kellene, hogy a múltját vállalja-e, vagy kilép a rideg valóságba, ott áll az ajtóban, a senki földjén, és didereg. [...]

A megelevenedő pincelényektől megriadó fiatalember kezdetben még tör-zúz, harcol a javaiért, az egy vödör tüzelőért, majd a fel-feltörő követeléseik fokozatosan kérésekké szelídülnek, végül maga is beáll az építmény összetákolói közé. Ez az építmény ebben az előadásban egyértelműen a múlt rekvizitumaiból összeálló emlékmű, amelyen egymás mellé kerülnek az első világháborús érdemrendek és az antik asztalka, a féltett festmény és a kokárda, a sárga csillag és a párttagkönyv, no meg a nemzeti lobogó. Mint ahogy békésen megfér egymás mellett a pincében az első világháború bakája (Somody Kálmán) és az 56-os eseményekben lelki sérüléseket szerzett tanár-nyomdász (Tamás Simon), a volt ávós (Dariday Róbert) és a minden politikai változás után börtönbe került orvos (Lengyel István), az öntapadó sárga csillagának köszönhetően megmenekülő Hermin néni (Szentirmay Éva) és a kazánházban egymással fejben sakkozó német s orosz katonák (Géczy József és Monori Balázs).

[...] Az apátlan nemzedék múlt- és identitáskeresésének drámája csupa »befagyasztott konfliktusra« épül. Zoltán és a ház különböző háborús vagy az emberiséget fenyegető eseményekor »leköltözött« lakója között nem alakul ki összeütközés, a konfliktus a tudott, sejtett és a megismert valóság között a fiúban jön létre. A dráma monolo-

gikus szerkezetű, és a főszereplőnek alig van cselekvési tere. Mindez nem teszi egyszerűvé a dráma színpadra állítását.¹⁰

Nagyon hasonlókat mondhatnánk Békés következő, ezúttal a fővárosban, s nem is akárhol, a polgári szórakoztatás eszményét követő Madách Kamaraszínházban bemutatott darabjáról: *A női partórség szeme láttára* sem könnyen állítható színpadra. Mindenekelőtt azért, mert ebben is egy rezonőr áll a középpontban, aki nek a körülötte feltűnő többiekkel – mint ahogy azoknak egymás között – nincs drámailag értékelhető kapcsolata. Torda Milán műfordító, aki épp beköltözött egyszobás panellakásába, egy (a címben szereplő) angol mondatot szeretne lefordítani, de nem tudja, mert miközben keresi az állítmány legmegfelelőbb magyar megfelelőjét, lakása átjáróházzá változik. Az előző elhalálozott lakót a hullaszállítók – mivel menet közben ellopták tőlük a koporsót – a lakás bejárati ajtaján vitték el. Így a ház lakói ki-be járnak a lakásba, intézik ügyes-bajos dolgaikat, s nem hagyják dolgozni a főszereplőt.

Ez a helyzet akkor sem változik meg, amikor a gyászhuszárok visszahozzák az ajtót, mert azon nincs zár. Az alapszituáció fordítottja Örkény István *Kulcskeresőkjének*: ott nem lehet kimenni a lakásból, tehát a bent rekedők összeczártsága eleve drámai szituációt hoz létre. Békésnél a nyitott alaphelyzet, a szereplők ellenérdekeltsége nem elsősorban konfliktusos drámát, hanem kritikus elemekkel átszótt életképsorozat eredményez.

Ezúttal is parabolával van dolgunk, miként Tarján Tamás a *Pincejátékról* is kimutatta. Az értelmiségi lét élehetetlenségéről és lehetetlenségéről szól a parabola. E műfaj mindig akkor virágzik, amikor bizonyos tartalmakat nem lehet direktben közölni. A hatvanas-nyolcvanas években értelemszerűen ez volt az egyik leggyakoribb közlési mód, s többek között ez a kimondhatatlanság volt az oka a klasszikus művekből készült előadások túlsúlyának a kortárs művekkel szemben, de a kortárs szerzők rejtjeles fogalmazásának is.

Ugyanakkor Békés a fordítót megzavaró alakok szerepeltetésével egyfajta társadalmi tablót, az emberi sorsok kisszerűségének és perspektívatlanságának változatait is megmutatja, amikor az ágyhoz kötött beteg öregasszonyt, a segítségre szoruló magányos vakot, a betépett, azaz „begézázó” fiatalt, a külvilágtól telefon híján elszigetelt lakókat, a valóságot értelmezni akaró jövőkutató tudóst és bibliás sektást, a kalandra vágó férjes asszonyt és a férjet kereső ápolónőt felvonultatja.

10 NÁRAY István, „Az új dráma esélyei”, *Színház* 20, 3. sz. (1987): 44–45.

A darab monologikus szerkezete eleve kizárja vagy legalábbis megnehezíti, hogy a szereplők között drámát konstituáló viszonyok, illetve viszonyváltozások jöjjenek létre. De hiszen Békés és generációjának tagjai – igazodva a kor valóságához – többek között épp e dramaturgiai panel ellen dolgoztak, ám a színházak és a rendezők – s természetesen a közönség nagy része – ezzel a törekvéssel nemigen tudott mit kezdeni. Így némileg érthető, ha *A női partórség* ősbemutatóján is leginkább a humoros epizódok éltek és arattak sikert, s nem hangsúlyozódott a darab második felében történt hangnemváltás, amikor az alapvetően realista cselekményvezetés egyszer csak átvált szürreálisba: a vakról kiderül, hogy jobban „látja” a valóságot, mint a látók, a szklerotikus öregasszony, mint egy tündér, felemelkedik a magasba és a szípus elszáll egy virtuális világba. A nonszensz befejezés is kommercializálódott, mert amikor Torda rátalál a megoldásra, és az angolul semmit nem jelentő igét (to shobble) egy magyarul sem létező szóval – alázsumborodik – fordítja le, nem az egész szituáció abszurditása jelenik meg, csak egy poén hangzik el. A darabot 1987-ben Párizsban is bemutatták.

Az eddig említett darabok s a bennük felmerült kérdések szintézisének tekinthető *A Félőlény*, ami többszörös műfajváltás után nyerte el színpadi formáját. Először rövid mese született a témából, majd a mese hangjátékká bővült, végül Böhm György dramaturgi és Várkonyi Mátyás zenei közreműködésével lett belőle musical.¹¹ A színmű a megcélzott közönségréteget tekintve elsődlegesen gyerekeknek szól, de problematikájában legalább annyira érintheti meg a felnőtt nézőket is.

A címszereplő a Kiserdőben idilli körülmények között él barátaival, mígnem a világot fokozatosan elfoglalják a szörnyek. A Kiserdőt eddig nem bántották, mert tartanak Félőlény könyvtárától és meséitől, amelyeket felolvas társainak, Rakoncnak, Porhanyinak és Csupáncnak. Amikor azonban legjobb barátja, Csatang elhagyja a Kiserdőt, félni kezd, bezárkózik, nem mesél többet. Ám a szörnyek közé állt Csatang visszatér, és azzal hálózza be barátját, hogy ha meg akarja menteni a Kiserdőt, és le akarja győzni a szörnyeket, jelentkezzen a Szörnyfelvételi Irodánál, s ha kiállja a három próbát és felveszik, belülről bomlaszthatja a szörnyek világát. Félőlény legyőzi félelmét, teljesíti a próbákat, de nem írja alá a belépési nyilatkozatot, mert rájön: a felvételi procedúra csalás, a szörnyek világa hazugságokon alapul. Csatang elégeti Félőlény könyveit, aki midőn visszatér a Kiserdőbe, elkergeti az árulóvá lett volt barátját, és ismét mesélni kezd barátainak

11 A mese első megjelenése: BÉKÉS Pál, „A Félőlény”, *Magyar Nemzet*, 1984. márc. 10., 10.

– fejből. Ezzel győzedelmeskedik a szörnyeken és önmagán. És még a szörnyek által kidöntött óriási fa is feléled.

A Félőlény tehát egyszerre használja a klasszikus mesék dramaturgiai elemeit (a kiválasztott hős harca a gonoszokkal, három próba, győz a jó, csodás történeések) és – például – a szörny-metaphora értelmezésében épít a kor általánosnak mondható áthallásos technikájára („elszörnyül a világ”, „szörnyé válni könnyű. Szörnyen könnyű. Nem lenni szörnyé: az a nehéz”, „senki nem születik szörnynek. De előbb-utóbb mindenki azzá válik. Elszegődik. Felcsap. Beáll. És az a leghűségesebb szörny, aki korábban egészen másféle volt”). A szerző itt is él a különleges hatású névadással (fák csúcán csöndesen, csinosan cserjéket csupálgató Csupánc; fűszálakat fésülő Rakonc; pontosan, precízen, primán porhanyító Porhany; a három fő szörny: „Nagy Tökély, Belső Kongó, Lidércfény”), és a humor forrása – miként más Békés-művekben is – nem elsődlegesen a szituációkból, inkább a szövegformálásból adódik.

A Félőlény Békés Pál drámaírói pályáján szakaszhatárként is értelmezhető, ugyanis ezt követően darabjainak zöme megrendelésre készült. Ez a megállapítás egyáltalán nem tartalmaz értékítéletet, hiszen nem arról van szó, hogy ezek a művek a maguk nemében bármiképpen is kevésbé nívósak és művesek lennének az eddig tárgyaltaknál. Csupán az írói feladat kiinduló pontja más.

Két óriási sikerű vígszínházi zenés darab szöveggönyvét jegyezte Békés Pál, az *Össztáncét* és *A dzsungel könyvét*. Mindkettő átdolgozás. Az előbbi a Théâtre du Compagnol nevű francia színház *A bál* című darabjának – amelyből Ettore Scola készített filmváltozatot – magyarítása. Az alkotók arra vállalkoztak, hogy egy bálteremben társas táncok előadásának segítségével felidézik Franciaország huszadik századi történelmét. Az *Össztáncban* ugyanez történik: a békés századelő, az első világháború, a fasizálódás, az ostrom, az ötvenes évek, a malenkij robot, 1956, megtorlás, disszidálás, karhatalom által szétvert március 15-e, rock-örület, konszolidáció – mindez szavak nélkül, csak a zene és a tánc nyelvén. Ez nem a történelem oknyomozó analízise, hanem vállaltan érzelmekre és emlékekre építő tábló, amelyben hol csak felskiccelődnek az események, hol pedig metaforikus képekbe sűrítődnek a sorsfordító pillanatok. A Vígszínház az évekig tartó hosszú előadássorozatot, néhány év szüneteltetés után a nagy közönségérdeklődés nyomására új szereplőkkel felújította.

Kipling ikonikus regényét Békés korrektil alkalmazta színpadra, figyelembe véve, hogy a tervezett előadás zenés produkciónak készül. Az előadás ma is műsoron van! *A dzsungel könyvét* lehetne gyerekdarabnak tekinteni, de ez a mű

inkább a Vígszínház családi-előadásainak sorába illeszkedik. Ugyanakkor Békés Pál továbbra is írt kifejezetten gyerekeknek, mégpedig bábszínházak számára. Az Állami Bábszínház 1989-ben három klasszikus zenemű – Debussy *A játékdoboz*, Ducas *A búvészinás* és Saint-Saëns *Az állatok farsangja* – bábvariációját fűzte egy műsorba, Békés a Debussy-darab szöveggönyvét jegyezte. A mű középpontjában egy mackó és az elgépiesedett, militarizált robotvilág közötti harc áll. Az egyik oldalon a humánusot képviselő Maci van, a másikon ólomkatonák hadrendje, hintaló, mint harci mén, hosszú csápú, hatalmassá növe főrobot. Íróilag is, rendezőileg is szép, egyszerre lírai és drámai epizód fejezi ki legérzékletesebben a mű lényegét: miután a robotok megölik a gerlemamát, a játékok közösen keltik ki két fiókáját, és a Maci az, aki megtanítja őket repülni.

Az újonnan megalakult Kolibri Színháznak három darabot is írt Békés Pál: a *Marcipánmestert*, a *Doktor Dolittle cirkuszát* meg a *Spárga tengeralattjárót*. Az első történet egy Marci nevű egyénről szól, aki a 15. században orvosságköttyvasztás közben találta fel a marcipánt; a második egy híres ausztrál orvos mulatságos viszontagságait mutatja be, aki nagy állatbarát, és tud az állatai nyelvében beszélni; a harmadik a Beatles-zenére készült híres rajzfilm parafrázisa. Ez utóbbinál szerzői jogi problémák miatt változott meg a címbeli Sárga Spárgára, és persze a mese cselekménye is módosult.

Amikor Békés munkához látott, néhány, a színháztól kapott paramétert – adott volt két színész és egy zenész, két veréb és egy vesszőből font, kosárszerű tengeralattjáró – kellett szem előtt tartania, valamint azt, hogy a természetvédő céllal is születendő előadás kis térben, a gyerek nézők aktív közreműködésével fog zajlani. A kialakult történetben békák és rákok – félretéve a közöttük kialakult ellentéteket – összefogva harcot indítanak VII. Moszat király ellen, aki elárasztja a tengert olyan algákkal, amelyek miatt felmelegszik a víz, és ez veszélyezteti a tengeri állatok életterét. A gyerekek egyik fele ráksapkát kapott, a másik békasapkát, és önfeláldozóan vettek részt a sok szerepet eljátszó színészházaspárral közös játékban.

Született egy bábjátéka az egri Harlekin Bábszínház felkérésére is. Lengyel Pál – akivel több közös munkája volt – a *Körborz* című, eredetileg rádiójátéknak készült darabot akarta bemutatni, méghozzá szabadtéren – ahogyan a történet is ott játszódik. Egy réten áll egy körhinta, amelynek alakjai között van pejparipa, trombitás angyal és borz is. Miközben a ringlispil jár körbe-körbe, ezek az alakok álmódoznak arról: mi lenne, ha nem ezen a körhintán „szolgálának”. A Körborz nemcsak képzeleg, cselekszik is: megszökik, és vándorútra indul egy Borbála

névre hallgató gébicsmadár társaságában, aki lázadzik a természet rendje ellen, s nem akar költőmadár lenni. Vándorlásuk során eljutnak abba az országba, ahol olyan tudósok a mindenhatók, akik mindent átalakítanak, de működésük eredményeként minden rosszabb lesz, mint előzőleg volt, mégis elégedettek, mert „rend van”. Útjuk következő állomása a jó birodalma, ám meg kell tapasztalniuk, hogy az sem ideális, ha valakit tejben-vajban fürösztenek. Innen útjuk a közöny országába vezet, ahol ugyan sem a rossznak, sem a jónak nincs diktatúrája, de az a szabadság, ami ezek helyett van, a többséghez igazodás kényszere, azaz mindenki „önként” pruttyog együtt a többiekkel. Bezárult a kör, a két vándor visszamenekül a rétre, a Körborz a körhintára, Borbála meg a rekettyebokorba, mert mégis vállalja, hogy teszi, amit anyja, nagyanyja és annak is az anyja tett: kikölti a tojásait.

Ennek a parabolikus, gyerekeknek és felnőtteknek egyaránt szóló mesének az előadásá formálásában dramaturgként én is részt vettem, s az első számú feladat a történet „scenikai” kitalálása és a szövegnek meg a szituációknak a környezethez és körülményekhez való igazítása volt. A produkció a volt Vármegyeháza parkjában játszódott, és a közönség a különböző helyeken kialakított helyszínek között a főszereplőkkel együtt vándorolt.

Két másik előadásban is alkotótársa lehettem Békés Pálnak és Lengyel Pál rendezőnek. Lengyel 1988-89-ben Miskolcon amatőr színjátszó tanfolyamot vezetett, amelynek egyik záróelőadása a *Csokoládéháború* című előadás volt. Robert Cormier azonos című, akkor frissen megjelent regényéből készítette el a darabot Békés Pál, amelynek középpontjában egy kamaszkori lázadás áll. Egy amerikai katolikus középiskola diákjainak karácsony közeledtével csokoládét kell árulniuk, hogy az így befolyt összeggel lehessen kiegészíteni az iskola működési költségeit. Ezt az akciót az igazgató és egy tanár, Leon atya irányításával az Archie Costello vezette, Virrasztók nevű rettegett diákbanda szervezi. A főszereplő, Jerry Renalut azonban megtagadja a parancsot, és nem hajlandó csokoládét árulni. Kettős támadásnak teszi ki magát, rászállnak a felnőttek is, meg Archie is. Jerry sokáig kitart elhatározása mellett, de végül az ellenoldal lelki és fizikai akciói következtében ellenállása megtörik. A *Csokoládéháború* nemcsak és nem elsősorban kamasztörténet, a drámának társadalmi tanulságai és érvényessége van. A két felnőttet a Miskolci Nemzeti Színház színészei játszották (Dóczy Péter, Matus György), a kamaszokat a tanfolyam hallgatói, tökéletes összhangban.

Ennek a helyben igen nagy sikert aratott kezdeményezésnek folytatása is lett, ugyanis a színház felismerte a fiatalok szereplésében rejlő közönségvonzó hatást, és megbízta Lengyel Pált, hogy rendezzen a színházban is egy hasonló produk-

ciót. A választás J. D. Salinger 1951-ben megjelent kultikus regényére, a *Zabhegyzőre* esett. Az előzőek alapján logikus volt, hogy e mű dramatizálására is Békés Pált kérjék fel. Az átdolgozást kiválóan megoldotta, de a próbák mégsem kezdődhettek el, ugyanis a jogtulajdonosok nem járultak hozzá a bemutatóhoz. Az ötlettől sem a színház, sem az alkotók nem akartak elállni, tehát áthidaló megoldáshoz kellett folyamodni, és ismét Békéstől várták a probléma feloldását. S ő ezt a feladatot is kitűnően abszolválta. A történetben a főhős felnőtté válásának folyamatában visszatérő momentum a fiú gyér arcszörzetének borotválása. Ezt vezérmotívumként kezelte Békés, így lett a cím *Habhegyző*, utalva a keményre felvert borotvahabra (s áttételesen a borotvára, ami végig, mint a csehovi puska, fenyegető elemként van jelen).

Békés a cselekményt egy elvarázsolt kastélyba helyezte, ahol összevissza bolyong Holden Caulfield, akinek elege van mindenkől, ami körülveszi, és elszökik a világ elől. A regény azt a három napot mutatja be, ami alatt Holden számot vetve magával és a körülményeivel, rálép a felnőtté válás útjára. Salinger műve tehát egyszerre egy külső és egy belső vándorlás története. Békés a regényt Holden egyes szám első személyben elmondott monológjává dolgozta át, amelyet rövid párbeszédés epizódok szakítanak meg. Meglehetősen pontossággal követte a regénybeli történéseket, de mivel abban sincs igazi ellenfele Holdennek, ez a dramatizációból is hiányzik. Salinger prózájában is fontos szerep jut a fiú húgának, Phoebének, de Békésnél nemcsak ő az, aki végül megmenti a bátyját attól, hogy nagyobb ostobaságot elkövessen (borotvás öngyilkosság), hanem ő a címzettje Holden vallomásának is. Húsz amatőr (köztük a főszerepet alakító Lech Tamás) foglalta el a Miskolci Nemzeti Színház színpadát, ahol a társulat színészei csupán apróbb szerepekben segítették a fiatalok munkáját. Két dramaturgja volt a produkciónak, rajtam kívül Solténszky Tibor is (én hátrébb léptem, nehogy a hivatásos színházi életen belül a kritikusai és dramaturgi funkcióim közötti összeférhetetlenség látható módon fennálljon).

Általánosságban elmondható, hogy Békés Pál a darabjaiban került a direkt társadalomkritikát, és írói hangját akár apolitikusnak is mondhatnánk. Ám áttételesen, a parabola eszközével élve, szinte minden színpadi műve, még a gyerekeknek szántak is, reflexió kora valóságának jelenségeire. Ez igaz a kilencvenes és kétezres években írt felnőttadarabjaira is.

A *TÉVÉ-játék* részben személyes élmények alapján íródott, hiszen Békés 1994-től 2000-ig a Magyar Televíziónál dolgozott. Koltai Tamás, aki maga is hosszú ideig volt az MTV alkalmazottja, így írt a darabról:

[...] központi szereplője, Kriston Tamás [...] grafikus, akit művészeti főszerkesztővé neveznek ki, [...] naiv és bizakodó. Van hivatása, ambíciója és munkaprogramja. Viszont a világ körülötte tisztára molière-i: rohad. »Gyáva hízelgés, jogtiprás, árulás, szennyes család, önérdék.« Taposás, könyöklés, pazarlás, pénzlenyúlás, utazás-kibrusztolás, a silányság tobzódása. [...] A *Tévé-játék* ugyanis nem arról szól, hogy micsoda dolgok történnek a tévében, hanem arról, hogy micsoda dolgok történnek az országban. [...] Ez a televíziós szerkesztőség, amelyből állandóan kihurcollik az egyik garnitúra, hogy átadja a helyét a következőnek, és mindegyik viszi magával a »nevére vett« csipkefüggönyt, kávéfőzőt, fikuszt, valamint a vécekilincset, egyfajta társadalmi keresztmetszetként is felfogható.¹²

Békés két árvízi darabot is írt. Mindkettő helyszíne a Tisza. A *Visz-a-víz* a Stúdió K Színház felkérésére, és Fodor Tamás társulatvezető gyakorlata szerint az író és a rendező meg a társulat közös munkájából született meg. A darab külső formája nyilván Fodoréktól származik: a történetben szereplő és két helyszínen játszódó eseményeket elválasztott térfeleken külön-külön látta a felibe osztott közönség, s mivel a két részt váltott helyszínen újra játszották, a néző fejében csak a végén állt össze az előadás egésze. Megint csak Koltai Tamást idézem:

A két színhely a Tisza két partja, egy nyaralóvá átalakított parasztház és egy büfé a gáton. Szembenéznek egymással, *vis-à-vis*, innen (és talán még egy Zilahy-regény áthallásából) a darab blikfangos címe. A büfében harmincas férfiak, volt osztálytársak találkoznak egymással (és egy arra vetődött idegennel), hogy egyikük megvalósítsa régi tervét, a Tisza átrepülését egy kezdetleges sárkányrepülővel. A parasztházban öt nő: két testvér, akik (keresztül-kasul) feleség-szerető viszonyban vannak az odaát bütykölő férfiak közül kettővel, a többieket az áradás verte be a portára. A konfliktust itt is, ott is részint a kölcsönös fölszarvazás leplezése okozza, részint a gyanús idegen és egy régi fogadás (a férfiaknál), illetve a testvérek vagyoni civódása és a bevetődött lesbikus pár féltékeny nézeteltérése (a nőknél). Egyik sem látszik

12 KOLTAI Tamás, „Zeitsstück”, *Élet és Irodalom*, 2000. dec. 15., 21.

elegendő oknak ahhoz, amihez vezet: a konfliktusokat elnyelő apokaliptiszhez.” [...] [De nem is ez a lényeg, hanem az – megjegyzés NI] „hogy csipcsup ügyeink, napi életstratégiánk érvényesítéséért folytatott családi, érzelmi, hiúsági, megélhetési harcaink közepette nem veszünk tudomást a csakugyan egzisztenciális, létünkbe vágó, *megsemmisítő* fenyegetésről. Az úszó szigetté váló büfé alkalmi vendégei egykedvűen bámulják az elsodródó abszurd világot; szinte az utolsó pillanatig kicsinyes dolgaikkal vannak elfoglalva. [...] A darab végén már nemcsak bútorok és házak úsznak le a megáradt Tiszán, hanem krokodilok, tatár kori jurták, sőt a Parlament [...] is. A levegőben meg nyilak és őslények röpködnek.¹³

Békéstől szokatlan volt az a fajta szürrealitás, ami végigvonult ezen a darabon.

A másik tiszai témájú darab – *A Tisza felső folyása* – klasszikus, a szereplők összearzárságára épülő dramaturgián alapul: a megáradt folyó fogságába került házban kénytelen együtt lenni egy nő és egy férfi, s a közöttük kialakuló viszonyváltozások működtetik a színművet. *A Tisza felső folyása* abba a drámatípusba sorolható, amelybe Karinthy Ferenc *Dunakanyarja* is, nem véletlen, hogy a József Attila Színház a Drive Time Színház nevű programjában együtt játszotta e két művet.

Békés Pál színpadi alkotásainak elemzését egy olyan különös drámával zárom, ami két (az egyik filmváltozatával együtt három) verzióban sem találta meg a maga érvényes megvalósulását. A *New Buda* valós történelmi tényeken alapul. Az 1848-49-es szabadságharc bukása után voltak, akik a megtorlás elől Európa valamely szögletébe menekültek, de voltak, akik egészen Amerikáig mentek. Így tettek mások mellett Madarász László, volt belügyminiszter, Újházy László, Komárom védője, Kerényi Frigyes költő, Majthényi József, volt somogyi főispán és az ő családtagjaik. Meg sem álltak Iowa államig, ahol megalapították a New Buda települést. Abban hittek, hogy ott sikerül megteremteniük a szabadság szigetét, ami mintául szolgálhat az otthonmaradt és a haza felvirágoztatását feladatuknak tartó fiataloknak. Ezzel a történelmi szállal párhuzamos egy másik esemény: Kossuth Lajos sikertelen amerikai pénzszerző körútja. E két szál összeér a két hajdani harcostárs, Kossuth és Újházy találkozásakor. Beszélgetésükből kiderül, hogy egyikük álmának sincs realitása, és Kossuth egyértelművé teszi, nem látogat

13 KOLTAI Tamás, „Jön az árvíz”, *Élet és Irodalom*, 2002. márc. 8., 27.

New Budára és nem számít e maroknyi fantasztá magyar támogatására sem. New Buda lassan felszámolódik, mert van, aki meghal, van, aki asszimilálódik vagy a maga boldogulását fontosabbnak tartja, mint annak az eszmének az őrzését, amelyre a telep alapításakor felesküdtek. Az illúziók oszlatásában nagy szerepet játszik egy egyetemet végzett, de az ősi hagyományokat is ápoló indián és annak látnok leánya is. Mint látható, több szálon fut a cselekmény. Az alapszituáció minden ízében abszurd, ám a téma emelkedettsége a történet komolyanvételét sugallja, így nehezen lehet a drámai helyzetek fonákját megmutatni a deheroizálás veszélye nélkül.

Az egri ősbemutató tisztességesen lebonyolította a jól megírt, a különböző történéseket ellenpontozva megismertető, remek dialógusokban gazdag darabot, de a jelzett ellentmondásokat nem tudta feloldani. A mű második színrevitele Kisvárdán történt, válogatott határon túli színészekkel és szabadtéren. A rendező, Horváth Z. Gergely ugyanis az előadást tévéjáték formában is megvalósította, s ehhez a poros pusztai tájban felépített településre volt szüksége. Ebben a miliőben a Kossuth-történet térben és szcenikailag megoldatlan maradt, emiatt az írott anyagban meglévő párhuzamos és ellenpontozott szerkezet felborult, és feloldalas lett a produkció. Tehát itt sem sikerült maradéktalanul visszaadni Békés Pál drámájának a lényegét, s ebben én is elmarasztalható voltam, hiszen mindkét verzió dramaturgjaként ténykedtem.

Összegzésként érdemes megvizsgálni, mennyire igaz Békés Pál drámai életművére mindaz, amit generációjáról Radnóti Zsuzsa állított. Igaznak tartom, amit a megformálandó tárgyra vetett alkotói tekintetről írt: „józan, racionális, fanyar, közönyös és közömbös, esetleg kíváncsian figyelő, de mindenképpen mentes a szenvedélytől”.¹⁴ De ezen túl azt állítom, hogy Békés egyedülálló volt – és nem csak nemzedékében – abban, hogy ő egyformán írt gyerekeknek és felnőtteknek, és e kétféle alkotói magatartás nem vált szét nála. Nem volt radikális újíto, és nem volt harcos odamondogató. A kor sem kényszerítette rá ezeket a szerepeket. Elegáns volt. És lezser. Megjelenésében is, írói stílusában is.

Békés Pál drámaírói portréját aligha lehet találékosan összegezni, mint ahogy ezt Gabnai Katalin tette: „prózai írásai és színpadi művei révén a magyar irodalom élő jelesei között tartandó számon. Nyelvi könnyedsége, hihetetlen fájdalomérzékenysége, fiú-lírája, olykor vad humora, elegáns okossága” kiemeli őt kortársai közül.¹⁵

14 RADNÓTI, „Mellékszereplők...”, 100.

15 GABNAI, „»Vacseti«”, 8.

Bibliográfia

- BÉKÉS Pál. „A Félőlény”. *Magyar Nemzet*, 1984. márc. 10., 10.
- GABNAI Katalin. „»Vacseti«”. *Critikai Lapok* 1, 1–2. sz. (1992): 8.
- KOLTAI Tamás. „Zeitstück”. *Élet és Irodalom*, 2000. dec. 15., 21.
- KOLTAI Tamás. „Jön az árvíz”. *Élet és Irodalom*, 2002. márc. 8., 27.
- NÁNAY István. „Az új dráma esélyei”. *Színház* 20, 3. sz. (1987): 42–45.
- RADNÓTI Zsuzsa. „Mellékszereplők kora”. In RADNÓTI Zsuzsa, *Mellékszereplők kora*, 92–108. Budapest: Széphalom Könyvműhely, 1991.
- TARJÁN Tamás. „Aprófa”. *Critikai Lapok* 6, 11. sz. (1997): 11.
- URBÁN Balázs. „Kellemes naivitás”. *Critikai Lapok* 12, 3–4. sz. (2003): 16–17.
- VINKÓ József, szerk. *Hiánydramaturgia*. Budapest: Népművelési Propaganda Iroda, 1982.

Merényi Ágnes

„Lények Könyve” avagy mihez kezdünk a hagyatékká váló életművel?

Az íróasztalom jobb felső sarkában, néha a kupac tetején, máskor a közepén, rosszabb esetben az alján egy régi papírdosszié van. Vastag, behajthatós, szürke irattartó, foszlott a széle a sok nyitogatástól, ide-oda rakosgatástól, a tetején a kávéscsésze-karikák mellett kézzel írott felirat: LÉNYEK KÖNYVE. A dosszié alatt – meglepő – másik dosszié. Ez kék, rajta szintén kézzel írott felirat: kötetből kimaradt írások. Az előbbi Békés Pál saját keze írása, az utóbbi az enyém. A szürke dossziében írógéppel írt lapok és kézírásos papírok vannak, egyebek közt *A Félőlény* ösváltozata és mindenféle egyéb karakterek történetei, tervek és vázlatok egy majdani kötethez. Reflexiók arról, hogy ezek a lények viccesek és sokfélék, de talán mégsem mesébe illőek. *A Doktor Minorka Vidor nagy napja*¹ című meseregényből készülő filmforgatókönyv² jegyzetei. Csupa terv a jövőre. A kék irattartóban egy utólagosan megkísérelt rendszerezés kezdeményei, keresgélés a múltban, a szerzői szándékok vélelmezett feltérképezése, amely az emlékezet hézagossága, töredékessége folytán nem lehet más, mint jószándékú, de szubjektív konstrukció.

Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az, amikor egy színházi bemutató, a budapesti Karinthy Színházban színre vitt *A Félőlény*³ kapcsán megkíséreltem felidézni a mű történetét. Nem pusztán a színdarabét, mert akkor csak azt kellett volna kikeresgélni az ügynökségi nyilvántartásból, a könyvtári katalógusokból vagy a

1 BÉKÉS Pál, *Doktor Minorka Vidor nagy napja* (Budapest: Minerva Kiadó, 1985).

2 *Dr. Minorka Vidor nagy napja*, rendezte SÓLYOM András, Mafilm Játékfilmstúdió, 1987.

3 BÉKÉS Pál és VÁRKONYI Máttyás, *A Félőlény*, rendezte BÖHM György, Budapest, Karinthy Színház, 2019. dec. 14.

Színháztörténeti Intézet archívumából, hogy hol és hányszor mutatták be a darabot. De a darab eredetileg nem színmű volt, hanem emlékeim szerint talán két hasáb terjedelmű kis tárca, és a Magyar Hírlapban vagy a Népszabadságban jelenhetett meg 1985 táján. Az igazság végül nem az emlékeimből bukkant fel, hanem a dolgozószobám sarkában álló ládából, ahol a mai napig Békés Pál számos kézírata, újságban megjelent publikációja, jó pár iskolai füzete, rengeteg levele, fotója és még ki tudja, mi minden rejtőzik. Várja az előlépést a hagyatékból. A fel fedezést. A ládában kotorászva egyhamar kiderült, hogy *A Félőlény* ösváltozata: 1. nem kéthasábos tárca, hanem öt és fél hasáb hosszúságú meghatározhatatlan műfajú írás volt valahol a mese és az elbeszélés között, 2. nem a Magyar Hírlapban és nem is a Népszabadságban, hanem a Magyar Nemzetben jelent meg, 3. a megjelenés időpontja pedig 1984. március 10.⁴

Pedig *A Félőlény* pályafutásának ez még csak a kezdete volt, 1988-ban, még a rendszerváltáson innen a szerző lecsupálta róla a leíró mesei fordulatokat, a fölösnek tetsző szövegburjánokat, és testet öltött a dramatizált ösváltozat, az akkoriban kedvelt, sűrűn gyártott rádiójáték formájában. Nem sok ideje volt „bebábozódni”, mert 1989-ben tovább dúsult a szöveg, és dalokkal együtt állt teljes pompájában színpadra, előbb Szegeden,⁵ majd 1991-ben az immár „szörnytelenített” kiserdőben, vagyis a rendszerváltás után, az Arany János Színházban,⁶ amely már nem volt Bartók Gyermekszínház, de még nem volt Új Színház/Új-színház se. *A Félőlény* „színi karrierje” jószerivel azóta is töretlen, ami nem csoda, lévén ún. „áthallásos”, felnőttek számára is élvezhető gyerekdarab. Azok számára, akik nemcsak hallani, de olvasni is kívánták azt, ami a sorok között olvasható volt, a reciklálásra mindig készségesen vállalkozó szerző megírta azonos című meseregényét, amely azóta hét kiadást ért meg.

Elhelyűtt azonban éppen csak érintettük az egykori, formálódó életmű és a lezárult életmű, a hagyatékkérdését. A „lényekkel” pedig még ismerkedni sem kezdtünk. Amikor az életmű lezárul, hagyatékká válik, a fájdalom és veszteség

⁴ Irodalmi művek és adaptációik keletkezéstörténetében számos bizonytalanság előfordulhat. A személyes emlékezet és a jegyzetek határozottan 1988-ra teszik a rádiójáték keletkezését, viszont a bemutató a műsorterv miatt elhúzódhatott. Az *Új Tükör* folyóirat rádióműsor-melléklete szerint *A Félőlény* bemutatója 1989. március 12-én volt. [N.N.], „A rádió műsora”, *Új Tükör* 26, 11. sz. (1989): 32.

⁵ BÉKÉS Pál és VÁRKONYI Máttyás, *A Félőlény*, rendezte Ács János, Szeged, Szegedi Nemzeti Színház Kisszínháza, 1989. nov. 3.

⁶ BÉKÉS Pál és VÁRKONYI Máttyás, *A Félőlény*, rendezte Ács János, Budapest, Arany János Színház, 1991. márc. 12.

érzése mellett hirtelen teher nehezedik a jogok örököseire. Az irodalmi örökségen hárman osztozunk a gyermekeimmel, a hagyaték kezelése, gondozása Békés Pál kifejezett kérése és végrendeletben rögzített utasítása alapján az én feladatom.

Az életmű elég élesen válik két részre (bár ez nem esztétikai vagy irodalomtörténeti, inkább kiadási szempont): gyerek- és felnőttirodalomra. Ezen a helyen nem taglalom a drámákat, hangjátékokat, a fordításokat, adaptációkat, tanulmányokat, tárcákat, útleírásokat. A gyerekeknek szóló művek, szám szerint hat (*A kétbalkezes varázsló*, *Doktor Minorka Vidor nagy napja*, *Viola violával*, *Borz a sámclin*, *A Félőlény*, *A Bölcs Hiánypótló*) szinte mind a Móra Kiadó gondozásában jelentek meg, kivéve az elsőt és a másodikat: *A kétbalkezes varázslót*⁷ és *Doktor Minorka Vidor nagy napját*⁸ amelyet a Minerva Kiadó jelentetett meg, és szerkesztője Janikovszky Éva, illetve dr. Major Klára volt. Békés Pál kedves és fontos szerzője volt a Mórának; nemcsak íróként, de televíziósként és közéleti személyiségként is sokat tett az olvasás népszerűsítéséért (Nagy Könyv, író-olvasó találkozók, IBBY), jó kapcsolatot ápolt mindenkori szerkesztőivel (Major Klára, Janikovszky Éva, Ballassa Anna, Merényi Ágnes) és könyveinek illusztrátoraival (Sajdik Ferenc, Réber László, Rényi Krisztina, Gyulai Líviusz). Halála után azonban a helyzet némiképp megváltozott. A Móra érthető módon szeretett volna az idők végezetéig Békés Pál gyerekkönyveinek kiadója maradni, de az élet a jogtulajdonosok és a felnőtt könyvek képében „közbeszólt”. Ez utóbbiak kiadásának története ugyanis sokkal kevésbé felhőtlen, sőt, akár hányatottnak is nevezhetnénk. Igaz ugyan, hogy első regényei a hetvenes-nyolcvanas évek Magyarországon már a szerző szokatlanul fiatal korában megjelentek (*Darvak*,⁹ *Szerelmem útközben*,¹⁰ *Lakótelepi mítoszok*¹¹), ám az 1990 utáni műveket valósággal elsöpörte a rendszerváltozás politikai és könyvkiadási eseményssodra. Ez nem pusztán szófordulat, mert az *Érzékeny utazások Közép-Európán át*¹² című regényének példányait addigi kiadójának további iratanyagával együtt megsemmisítette egy terjesztői raktár beázása. Ezt követte a privatizációval és sok más viszontagsággal együtt több nagy múltú kiadó megszűnése, és a magyar könyvkiadás mélyrepülésének tartott időszaka, a kiadói és terjesztői struktúra teljes átalakulása.

7 BÉKÉS Pál, *A kétbalkezes varázsló* (Budapest: Minerva Kiadó, 1983).

8 BÉKÉS Pál, *Doktor Minorka Vidor nagy napja* (Budapest: Minerva Kiadó, 1985).

9 BÉKÉS Pál, *Darvak* (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1979).

10 BÉKÉS Pál, *Szerelmem, útközben* (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1983).

11 BÉKÉS Pál, *Lakótelepi mítoszok* (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1984).

12 BÉKÉS Pál, *Érzékeny utazások Közép-Európán át* (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1991).

Nem Békés Pál volt az egyedüli szerző, akinek művei „otthonalanná” váltak ekkoriban, nélkülözni kényszerültek a befogadó és értő kiadói műhelyeket, a szerkesztői gondoskodást. Új novelláskötete, *A bogárnak mindegy* a rövid életű Cserépfalvi Kiadónál landolt 1993-ban, majd megjelent az Osiris és az Élet és Irodalom közös kiadásában a *Bélyeggyűjtemény*.¹³ Végül egy kis megnyugvás, és vele együtt siker is jött az Új Palatinus Könyvesháznál, ahol *A büntárs* című regény¹⁴ és a több kiadást megért novellafüzér, a *Csikágó* is napvilágot látott.¹⁵ Itt olyan remek szerkesztőkkel dolgozhatott, mint Reményi József Tamás és Závada Pál. E két kötetet követte a legsikeresebb novellákból összeállított válogatás, a *Semmi baj*,¹⁶ amelynek én lehettem a válogató szerkesztője. 2010-ben, mint ismeretes, Békés Pál meghalt, nem érte meg sem *A Félőlény* újraillesztrált, sem az *Érzékeny utazások* Ünnepi Könyvhétre megjelentetett új kiadását. Az életmű – immár hagyaték – végképp kettévált. A 2010-es évek elején az újabb könyvpiaci változások az Új Palatinus Könyvesház hanyatlását hozták, ám vele együtt az életmű egyesítésének kézenfekvő gondolatát is. E hosszú kitérő csak azt szemlélteti, mennyi akadály tornyosul nemcsak egy mű létrejötté és első megjelenésé, de későbbi sorsa, utóélete előtt is, ha szerzője már nem egyengetheti sorsát további művek létrehozásával, az olvasókkal és a kiadókkal való kapcsolattartással.

2016-ban a felnőtt prózai életmű egyik legizgalmasabb és sikeresebb darabja, a *Csikágó* megjelenhetett a Jelenkor Kiadónál.¹⁷ A jogutódok és a kiadó közös szándéka az volt, hogy a Móránál lekötött gyerekkiadószerződések 2017-es lejáta után az életmű, mintegy egyesítve, a Jelenkor Kiadó gondozásába kerülhessen át. A cél végül, itt most terjedelmi korlátok miatt nem részletezhető jogi és személyes kacskaringók következtében csak 2021-ben valósult meg: ekkor adta ki a Jelenkor *A Félőlényt*,¹⁸ amelyet 2023 elején követett az éppen abban az évben negyvenéves *A kétbalkézes varázsló*.¹⁹ Mindkét kötetet Rátkai Kornél illusztrálta, s reméljük, hogy ez a sorozat további köteteinél is megmarad. A formai megújulás és vele együtt minden új kiadás, minden új színházi bemutató mérföldkövet jelent az életmű életben tartásában. *A Félőlény* 2021-es megjelenése az utolsó

13 BÉKÉS Pál, *Bélyeggyűjtemény* (Budapest: Osiris Kiadó – Élet és Irodalom, 1999).

14 BÉKÉS Pál, *A büntárs* (Budapest: Új Palatinus Könyvesház, 2004).

15 BÉKÉS Pál, *Csikágó* (Budapest: Új Palatinus Könyvesház, 2006).

16 BÉKÉS Pál, *Semmi baj* (Budapest: Új Palatinus Könyvesház, 2007).

17 BÉKÉS Pál, *Csikágó*, 4. kiad. (Budapest: Jelenkor Kiadó, 2016).

18 BÉKÉS Pál, *A Félőlény*, 7. kiad. (Budapest: Jelenkor Kiadó, 2021).

19 BÉKÉS Pál, *A kétbalkézes varázsló*, 8. kiad. (Budapest: Jelenkor Kiadó, 2023).

pillanatban jött, amikor az üzletekből már elfogytak a kötelező és ajánlott olvasmányoknak feladott kötetek, sőt a könyvtárak példányait is ronggyá olvasták, hovatovább ellopták a szűkölködő olvasók...

A megújulás kapcsán elérkezünk a megjelenítés nehézségeihez is. Békés Pál meséiben, és persze a mese- és varázsvilágban általában, lépten-nyomon képzeletbeli lényekkel találkozunk. *A kétbalkezes varázslóban*, a *Doktor Minorkában* vagy a *Borz a sámlynban*²⁰ főleg mesei lények keresztelik az olvasó útját, de *A Félőlényben* és *A Bölcs Hiánypótlóban*²¹ valóságos lény-kavalkád veszi kezdetét. A képzeletbeli lények/szörnyek tára a Bibliától kezdve a legendák, mesék és a szerzői fantázia birodalmáig olyan népes, hogy bele sem kezdünk felsorolásukba. De egy pillanatra próbáljuk meg átérezni annak az illusztrátornak a feladatát és gondjait, aki megkísérlí papírra/monitorra álmodni a vasorrú bábát, az ogrét, a lernéi hidrát, a farkasembert, a garabonciást, a griffet, bármelyik sárkányt vagy akár a fogtündért. Ráadásul az előbbi alakoknak számos előképe létezik akár a képzőművészet, a könyvek, akár a filmek világában. Ám mihez kezd az illusztrátor, ha Borges, Dante, Kafka, Poe, netán Békés Pál lényeit kell megrajzolnia? Amikor az írói fantázia korábban a nyelvben sem létezett lényeit kell megteremtenie? Hogyan alkotja meg *A Félőlény* főhősét, hogyan jeleníti meg Csupáncot, Rakoncot és Porhanyt? Az utóbbi háromnál talán még eligazítja a nyelv, a nyelvérzék és a tanult mesekincs összessége (Csupánc, Rakonc és Porhany, a Kiserdő lakói a könyves és színházi megjelenítések szerint az erdő fáit, növényeit, földjét csupálják, rakosgatják és porhanyítják), de mi történik, amikor a legrémisszótobb rémmel, a triplatokájú vahordállal és az Irodaszörnnel szembeül, sőt hogyan ábrázolja az ábrázolhatatlant, *A Bölcs Hiánypótlóban* szereplő Lyukat? (A kérdés persze felmerült már Lázár Ervin Berzsiánjánál is, és folytatódik egészen a kuffikon át az idők végezetéig.) Gondoljunk arra is, hogy az illusztrátor nem engedheti teljességgel szabadjárá a fantáziáját, hiszen köti a kezét a műfaj és a célközönség életkora is.

A legtöbb ábrázolás *A Félőlény* alakjaihoz született:²² Gyulai Líviusz, Rényi Krisztina, Keresztes Dóra és Rátkai Kornél rajzolták meg őket. Az úttörő Gyulai

20 BÉKÉS Pál, *Borz a sámlyn*, 1. kiad., ill. CAKÓ Ferenc (Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó, 1986); BÉKÉS, *Borz a sámlyn*, 2. kiad., ill. KALMÁR István (Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó, 2011).

21 BÉKÉS Pál, *A Bölcs Hiánypótló* (Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó, 2005).

22 *A Félőlény* első, 1991-es, a Móra Kiadónál megjelent kiadását Gyulai Líviusz illusztrálta, a második, harmadik és negyedik, 2001-es, 2003-as és 2005-ös, szintén mórás kiadást Rényi Krisztina (az Én könyvtáram sorozat részeként), az ötödik és hatodik, 2010-es és 2014-es mórás kiadást Keresztes Dóra. 2021-ben a Jelenkor Kiadó Rátkai Kornélt bízta meg a hetedik kiadás illusztrálásával.

Líviusz volt, aki bátran merte vonalas tollrajzaival aránylag sötéten ábrázolni az amúgy sötét szörnyvilágot, és a szereplőket inkább állatfigurákhoz közelítette. Az utána következők igyekeztek szeretetreméltóbbá és viccesebbé formálni a hősöket és a szörnyeket egyaránt. Gyulain kívül mindannyian antropomorfizálták a figurákat, azaz emberi, és nem állati alakban jelenítették meg őket. Rényi Krisztina Félő-lény-ábrázolása annyira sikeres volt, hogy a borítón szereplő figura éveken keresztül a Gyermekkönyvnapok katalógusának logójaként szolgált. Keresztes Dóra linó-metszet-illusztrációiban erősen épített az erdő adta növénymotívumokra, Rátkai Kornél rajzai pedig a rajzfilmek ironikus-humoros világából merítenek.

Három korszakos jelentőségű grafikusnak jutott feladatul Békés Pál-mű illusztrálása:²³ Réber László Janikovszky Éva és Lázár Ervin grafikai szerzőtársa volt; Békés gyerekeknek szóló műveiből pedig a *Doktor Minorka Vidor nagy napja* című meseregényt rajzolta. Sajdik Ferenc igazi „művészeti mindenevő”, aki a gyerekkönyvek illusztrációtól kezdve a karikatúrákon át a rajzfilmig mindent könnyű kézzel megrajzol. A műfaji határátlépés kifejezetten otthonos terep számára, gondoljunk a több generációt meghódító *Pom-pomra*, *A nagy ho-ho-horgászra*, a társadalmi indíttatású művészi animációra (*Moto perpetuo*), a Ludas Matyiban évtizedeken át közölt karikatúrákra és számtalan ifjúsági és mesekönyv-illusztrációjára. Lehetetlent nem ismerve, éppúgy életre keltette *A Bölcs Hiánypótló* egyik főhősét, a Lyukat, mint a vele együtt a hiány pótlására útra kelő Venyige II. nevű szőrös rémet, aki történetesen csupasz, mint egy meztelencsiga. Sajdiknak „persze könnyű”, hiszen már 1983-ban megrajzolta, mintegy előzményként, *A kétbalkezes varázsló* összes figuráját, a kétbalkezes főhőst, Fitzhuber Dongót és a csodára váró lakótelepi kissrácot, Éliás Tóbiást, valamint a titokzatos rémet, a lakótelepet rettegésben tartó Csikorgó Csókorgót, azaz a Csúf Csögörényt. (Tényleg, tudja valaki, mi fán terem az illető?)

A gyerekkönyvek további sorsa, úgy tűnik, nyugvópontra jutott a Jelenkor Kiadóban és Rátkai Kornél kezében. A jogutódoknak azonban további feladataik vannak: a művek újrakiadására kell bírniuk a kiadót, hiszen az életmű csak így maradhat fenn. A dossziében és a ládában nyugtalanul, rosszállóan mocorognak a figurák: szabadulásra, kötetbe válogatásra, ábrázolásra és olvasásra várnak.

23 Cikkünk főként Békés Pál gyerekeknek írott műveivel és azok illusztrációival foglalkozik, így méltatlan volna említés nélkül hagyni az ugyancsak kiváló Békés Rozit, a *Viola violával* című mesekötet illusztrátorát, valamint álljon itt az Osiris Kiadó 1999-es *Kétbalkezes varázsló*-kiadását rajzoló illusztrátor neve is: Lőrincze Miklós. A felnőttkötetek közül egyedül a *Bélyeggyűjtemény* első kiadásában vannak illusztrációk, alkotójuk Tettamanti Béla.

Vajon a Lények Könyvének „Lényegtelenjét” és „Véglényét” ki, mikor és milyen kötetben rajzolja majd meg?

Bibliográfia

- [N.N.]. „A rádió műsora”. Új Tükör 26, 11. sz. (1989): 32.
- BÉKÉS Pál és VÁRKONYI Mátyás. *A Félőlény*. Rendezte Ács János. Szeged: Szegedi Nemzeti Színház Kisszínháza, 1989. nov. 3.
- BÉKÉS Pál és VÁRKONYI Mátyás. *A Félőlény*. Rendezte Ács János. Budapest: Arany János Színház, 1991. márc. 12.
- BÉKÉS Pál és VÁRKONYI Mátyás. *A Félőlény*. Rendezte BÖHM György. Budapest: Karinthy Színház, 2019. dec. 14.
- BÉKÉS Pál. *A Bölcs Hiánypótló*. Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó, 2005.
- BÉKÉS Pál. *A büntárs*. Budapest: Új Palatinus Könyvesház, 2004.
- BÉKÉS Pál. *A Félőlény*. 7. kiad. Budapest: Jelenkor Kiadó, 2021.
- BÉKÉS Pál. *A kétbalkezes varázsló*. Budapest: Minerva Kiadó, 1983.
- BÉKÉS Pál. *A kétbalkezes varázsló*. 8. kiad. Budapest: Jelenkor Kiadó, 2023.
- BÉKÉS Pál. *Bélyeggyűjtemény*. Budapest: Osiris Kiadó – Élet és Irodalom, 1999.
- BÉKÉS Pál. *Borz a sámlyn*. 1. kiad. Illusztrálta CAKÓ Ferenc. Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó, 1986.
- BÉKÉS Pál. *Borz a sámlyn*. 2. kiad. Illusztrálta KALMÁR István. Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó, 2011.
- BÉKÉS Pál. *Csikágó*. Budapest: Új Palatinus Könyvesház, 2006.
- BÉKÉS Pál. *Csikágó*. 4. kiad. Budapest: Jelenkor Kiadó, 2016.
- BÉKÉS Pál. *Darvak*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1979.
- BÉKÉS Pál. *Doktor Minorka Vidor nagy napja*. Budapest: Minerva Kiadó, 1985.
- Dr. Minorka Vidor nagy napja*. Rendezte SÓLYOM András. Budapest: Mafilm Játékfilmstúdió, 1987.
- BÉKÉS Pál. *Érzékeny utazások Közép-Európán át*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1991.
- BÉKÉS Pál. *Lakótelepi mítoszok*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1984.
- BÉKÉS Pál. *Semmi baj*. Budapest: Új Palatinus Könyvesház, 2007.
- BÉKÉS Pál. *Szerelmem, útközben*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1983.

